

14

FOLIA HISTORICA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

FOLIA HISTORICA 14

Múzsák Közművelődési Kiadó

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Főszerkesztő:

Kovács Tibor

Szerkesztőbizottság:

Rózsa György

Simon Péter

Szerkesztő:

Haider Edit

Fényképek:

Dabasi András

Rajz:

Németh Gábor

ISSN 0133–6622

© 1989 Múzsák Közművelődési Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

NÉMETH Gábor: A kolozsvári csizmadia céh ónkannája 1633-ból. (Adalékok Erdély reneszánsz ónművességének történetéhez)	11
CENNERNÉ, WILHELMB Gizella: Teleki László arcképei	29
VERES Lujza: Festett herendi porcelánportrék a Magyar Nemzeti Múzeumban	51
KÖRMÖCZI Katalin: Lakáspolitikai törekvések a fővárosban a két világháború között.	67
LENGYEL Beatrix: Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949)	109
TEMESVÁRY Ferenc: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történeté- ből VII.	155
KOREK József: Búcsúbeszéd Zsuffa Tibor (1911–1985) sírjánál	209
CENNERNE WILHELMB Gizella: Dr. Fülep Ferenc (1919–1986)	211
KOVÁCS Tibor: Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1985 évi tevé- kenységéről	219

INHALT

Gábor NÉMETH: Die Zinnkanne von 1633 der Stiefelmacherzunft in Klausenburg. (Beiträge zur Geschichte des Zinngewerbes in Siebenbürgen zur Renaissance-Zeit.)	11
Gizella CENNER WILHELMB: Die Bildnisse von Ladislaus Teleki	29
Lujza VERES: Bemalte Herender Porcellanporträts im Ungarischen Nationalmuseum	51
Katalin KÖRMÖCZI: Tendenzen der Wohnungspolitik in der ungarischen Hauptstadt zwischen dem ersten und dem zweiten Weltkrieg	67
Beatrix LENGYEL: Das Parlamentsmuseum von Ungarn (1923–1949)	109
Ferenc TEMESVÁRY: Ein Kapitel zur Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik VII.	155
József KOREK: Abschiedsrede über dem Grabe von Tibor Zsuffa (1911–1985)	209
Gizella CENNER WILHELMB: Dr. Sc. Ferenc Fülepi (1919–1986). . . .	211
Tibor KOVÁCS: Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1985	219

CONTENTS

Gábor NÉMETH: The tin can of the bootmaker guild of Kolozsvár from 1633. (Contributions to the history of the tin art of Transylvanian renaissance)	11
Gizella CENNER WILHELMB: The portrait of László Teleki	29
Lujza VERES: Hand painted portraits on porcelain of Herend in the Hungarian National Museum	51
Katalin KÖRMÖCZI: Tendencies of housing policy between the two world wars in the Hungarian capital	67
Beatrix LENGYEL: The Parliament Museum (1923–1949).	109
Ferenc TEMESVÁRY: Chapters from the activity of the Hungarian Arm Factory VII.	155
József KOREK: Funeral-speech at Tibor Zsuffa's (1911–1985) grave	209
Gizella CENNER WILHELMB: Dr. Ferenc Fülep (1919–1986)	211
Tibor KOVÁCS: Report on the activity of the Hungarian National Museum in 1985	219

СОДЕРЖАНИЕ

Г. НЕМЕТ: Цинковый кувшин Коложварского цеха сапожников 1633г. (Из истории цинкового прикладного искусства Трансильвании эпохи Ренессанса)	11
Г. ЦЕННЕР–ВИЛХЕЛМБ: Портреты Ласло Телеки	29
Л. ВЕРЕШ: Портретные росписи на херендском фарфоре из коллекции Венгерского Национального Музея	51
К. КЕРМЕЦИ: Стремления жилищной политики в столице Венгрии между мировыми войнами	67
Б. ЛЕНЦЕЛ: Музей Государственного Собрания (1923–1949) . . .	109
Ф. ТЕМЕШВАРИ: Очерки из истории Венгерского оружейного завода. VII.	155
Й. КОРЕК: Погребальная речь у могилы Тибора Жуфа (1911–1985)	209
Г. ЦЕННЕР–ВИЛХЕЛМБ: Др. Ференц Фюлеп (1919–1986)	211
Т. КОВАЧ: Сообщение о деятельности Венгерского Национального Музея за 1985г.	219

A kolozsvári csizmadia céh ónkannája 1633-ból. (Adalékok Erdély reneszánsz őnművességének történetéhez)

Kolozsvár XVII. századi őnművességének pompás emléke került az elmúlt év folyamán a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe: a város csizmadia céhének 1633-ban készült ónkannája. A tekintélyes méretű, iparművészeti és művelődéstörténeti szempontból egyaránt figyelemre méltó alkotás kolozsvári műhelyből került ki. Vizsgálata adalékokkal szolgál a város őnművességének, céhes életének és némiképp iparművészetének történetéhez.¹

Kolozsvár őnművességéről viszonylag keveset tudunk. Úgy tűnik, hogy a kannagyártó mesterek számát és a céhes szerveződést tekintve elmaradt az erdélyi őnművesség legvirágzóbb központjai, Nagyszeben, Segesvár, Brassó mögött, noha a mesterség színvonalát tekintve méltó társa volt azoknak. Ismert forrásokban nem maradt fenn a kolozsvári céh említése. Nem tudott róla a város monográfiáját megalkotó és a céhek emlékeit is feldolgozó Jakab Elek sem.²

Kolozsvár az erdélyi szász városokkal együtt a távolsági kereskedelemben betöltött szerepének köszönhető virágzását. A céhes keretek között fejlődő kézművesipar ellenére a XVI–XVII. században is elsősorban kereskedőváros maradt. Néhány korai céhalakulástól eltekintve a céhesedés folyamata a magyarországi városokéhoz képest kissé megkésvé, a XVI. század elejétől bontakozott ki. Ötvösipara, kőfaragó művészete közismerten a fejedelemség kézművességének legjavát adta. Az 1560-as évektől a céhek sora újította meg kiváltságait, vagy szerzett új privilégiumokat borbély, kádár, kovács, mészáros, ötvös, szabó, szücs, tímár, stb.) A céhes életben is tükröződött a város rendkívül dinamikus változó, ellentmondásokkal teli társadalma. Előremutató kezdeményezések és az elzárkózás fokozódását jelző visszahúzó erők egyaránt jellemezték. A szabóipar fejlettségét bizonyítja, hogy a helyi céh 1551-ben a fejedelemségben, sőt annak határain túl, szabad kereskedési kiváltságot nyert, tagjait csak a városi magistrátus előtt perelhették. Jó másfél

évtized múltán (1567) azonban a kolozsvári piacon belüli monopolhelyzetüket fejedelmi rendelettel kényszerültek megoltalmazni Szatmár és Németi szabóinak konkurenciájával szemben. A céhek elzárkózásával és a piac monopolizálására irányuló törekvésekkel szemben fellépő Bethlen Gábor 1629-ben a kolozsvári esztergályosoknak megtiltotta, hogy a városból a brassói mestereket áruikkal kitiltsák. A mészárosok minden bizonnyal szintén bekapcsolódtak a kereskedelembe. Ugyanis 1561-ben megújított artikulusaik határozottan tilalmazták a vásárolt marhával személyesen vagy társaságban való kereskedést.

A XVI. század folyamán fokozatosan elmagyarosodó város céheiben is tükröződött a magyar és a szász náció ellentéte. A vegyes etnikumú céhek élén a század derekától általában magyar és szász előljárók álltak (ötvösök 1561, mészárosok 1561, ácsok 1625. stb). Az elmagyarosodó céhektől a szász városok iparosai igyekeztek elzárkózni. Például az 1570-es években a szebeni aranyművesek a kolozsvári ötvöslegények befogadását tagadták meg. Azonban egyes céhek esetében a piac monopolizálásának és a konkurrencia kizárásának közös érdeke még a XVII. században is fenntartotta a kapcsolatokat. A kontárok miatt 1589-ben a kolozsvári takácsok fordultak panasszal a szászokhoz. A tímárok 1650-ben a szász universitástól kértek céhszabályokat, amelyek többek között a bőrkivitel kizárólagosságát biztosították a közös kiváltságokkal összefűzött céheknek. Kolozsvárott 1539-ben alakult ugyan vörösréz-műves cég, de a sárgaréz-művesek 1762-ig a szebeni céghez tartoztak. 1763-ban kaptak önálló céhalakítási privilégiumokat.³ Az utóbbi adat részben magyarázatot szolgáltat a kolozsvári ónművesek helyzetére is. Egyes rokon szakmák (harangöntő, rézműves, ónműves) esetében megfigyelhetők bizonyos társulások. Az ónműves mesterség „ritka iparág” jellegéből fakadóan pedig sokszor még a nagyobb városokban sem hoztak létre önálló céheket. Különösen áll ez a korai időszakot tekintve.⁴ Tehát nem lepődhetünk meg azon, hogy mai ismereteink alapján a kolozsvári ónműveseknek nem volt saját cégük. Sőt, feltételezhető, hogy a más céhek esetében – így a szorosabban vett rokon szakmának tekinthető rézműveseknél – fennálló kapcsolatok mintájára, a szervezeteiket tekintve is fejlettebb szász kannagyártókhoz kapcsolódtak. A szebeni cég iratai 1539-től maradtak fenn, első ismert kiváltságlevelük a szomszédos brassói céhéhez hasonlóan 1568-ban kelt. A szász universitás (universitas saxonum) 1550 óta, majd 1583-tól Báthori István fejedelem megerősítésével magának biztosította az új céhek létesítésének jogát. Ennek eredményeként több település azonos mesterségeit összefogó céhuniók jöttek létre.⁵ 1580. november 28-án az illetékes városok, a szász székek és universitás előtt a szebeni, segesvári, brassói és medgyesi ónművesek (stannarii) képviselői a maguk

és a többi városban és mezővárosban élő társaik nevében terjesztették elő panaszukat a kereskedők által a céhek nagy romlására külföldről, elsősorban német területekről, behozott ónedények miatt. („... complures Mercatores et Institores, qui ex Germaniae partibus, et exteris Regionibus operas, et res Stanneas praeeparatas in hoc Regnum introducerent, et libere eas distraherent, et venum exponerent, in perniciem ac ruinam Cehae ipsorum manifestam.”) A közös kiváltságlevél megtorló intézkedéseket foganatosított mind a kereskedők, mind a céhen kívül dolgozó jövevény kézművesek (advenae) ellen. A brassói mesterek kérésére Báthori Zsigmond 1602-ben átírta és megerősítette a kiváltságlevelet.⁶ A közös szervezet létrehozásának oka tehát ez esetben is a külső verseny kizárása volt.

Noha önálló kolozsvári önműves vagy kannagyártó céhről nem maradt fenn adat, a helyi mesterek tevékenysége már a XVI. század elejétől követhető. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Kolozsvárott készült, XVI. századi önkannájának leírását és ónjegyeit Csányi Károly közléséből ismerjük.⁷ Rokon darabja a hajdani külvárosi, szentpéterei unitárius egyház önkannája még a reformáció előtti időkből származik. A gyűrűkkel tagolt, felfelé enyhén szűkülő testű kannán, vésett gótikus pajzsocskában, az egyház eredeti titulusrára utalva, S. P. betűk, kulcs és 1537 évszám látható⁸ (5. ábra).

Erdély önművességével foglalkozó munkáikban egyes szász szerzők a nagyobb kultúrkörhöz való kapcsolódást hangsúlyozták és tagadták sajátosan erdélyi önműves stílus létrejöttét.⁹ A szentpéterei egyház kannája azonban egy jellegzetes erdélyi ónedénytípus korai kialakulását bizonyítja. Erdélyi műhelyekből a XVI–XVII. század során több hasonló felépítésű és díszítésű darab került ki. Könnyen felismerhető sajátosságuk a karcsú, kissé szűkülő kannatest, amelyet domború gyűrűsorok tagolnak felfelé haladva arányosan egyre keskenyebb mezőkre. Általában három maszkos lábön nyugszanak, lapos korongszerű fedelüket olykor állatfigurák (majom, delfin) más esetekben orsós fedélgomb koronázza. Az utóbbiak határozottan reneszánsz vonást mutatnak, míg bizonyos elemek a gótikában gyökereznek. A kannafül többnyire műves, áttört, mérműszerű végződéssel kapcsolódik az edényhez. A vésett díszítésben szintén a hagyományos elemek dominálnak. Gyakori az egyes mezőket hosszanti irányban szalagszerűen kitöltő stilizált leveles indadísz, a körívekből felépített csillagszerű virágok vagy az ék alakú osztóvonalak köré komponált növényi ornamentika. A korai darabokon a kolozsvári kannához hasonlóan felforrasztott tárcsapajzsokat találunk. Mint a kolozsvári kanna és a nagyszabeni kőműves céh 1600 körül készült kannája bizonyítja, szakrális célra és céhedényként egyaránt használták őket.¹⁰

A szentpéteri egyház kannáján egyfajta, szintén Erdélyszerte elterjedt díszítésmódot látunk. Az egyház 1709-ben felvett inventáriumában az ekkor még párjával együtt meglévő kannát így írta le: „Vagyon két ón kanna, hal héjas, egyik – másik másfél ejteles. Ugyan az egyikre rá van írva: Sz. Peteri Templomhoz való. Mindenkinek az elején egy vért formában egy-egy kolcs-forma, két felől mellette S. P. Item 1537. Három-három lábocskái.” Egy hat esztendővel korábbi leltár olyan kannát említ, amelyiknek „hosszen fel körül holyagos az közepi.”¹¹ Pikkelyszerűen díszített, „halheas” ónkannákat említenek a helyi polgárháztartások XVII. századi összeírásai, de a díszítőmotívum felbukkan reneszánsz ötvöstárgyakon, kedvelt felületkitöltő elem volt festett famennyezeteken.¹²

Említést érdemel, hogy más protestáns egyházakon hasonlóan a kolozsvári unitárius ecclesia klenódiámai között nagyon sok ónedény volt. A XVII. század második felében már több tucat kannát és tányért mondhatott magáénak az egyház. Ekkor és az 1700-as években lakodalmakra és temetésekre ónedényeket kölcsönöztek. Az egyház ingóságairól felvett inventáriumok említenek „angliai ónból álló bécsi” tányérokat (1675), de Kelemen Lajosnak az unitárius egyház 1922-es kiállítására írt ismertetője szerint többségükön „kolozsvári ónművesjegy és mesterbélyeg díszlik.”¹³ A tehetősebb kolozsvári polgárok sokszor gazdagon díszített ónedényei között a kolozsváriak, erdélyiek mellett gyakoriak voltak az angliai ónból készültek és a bécsi műhelyekből kikerült tárgyak.¹⁴ A szász ónöntők fentebb idézett panaszai (1580, 1602) tehát nagyon is valós képet festettek a külföldről behozott ónok okozta konkurrenciáról.

1633-ban a kolozsvári csizmadiák helyi mesterrel készítették el nagy ónkannájukat, amely az erdélyi céhedények egy szintén jellegzetes típusát képviseli (1., 2. ábra). A csizmadia céhről néhány fennmaradt adat alapján vannak ismereteink. A lábbelikészítő szakmák differenciálódásának következményeként a nagyobb magyarországi városokban a XVI–XVII. század fordulóján alakultak meg az első csizmadia céhek. Erdélyben az 1591-es gyulafehérvári országgyűlésen hozott limitációkban tűntek fel. A következő század első felében már folyamatosan jelen voltak a fejedelemség árszabásaiban. Az első céhek itt a királyi országrészhez képest kissé megkésve szerveződtek meg (Fogarás 1622, Marosvásárhely 1623, Gyulafehérvár 1624, Kolozsvár 1629, Kézdivásárhely 1639, Borosjenő 1646).¹⁵ Elsősorban a magyarlakta vidékeken csoportosultak, míg a szász városokban továbbra is varga céhek munkálkodtak. De még az előkelőbb magyar lakosság körében is sokáig viseltek sarut és bocskort.¹⁶

A kolozsvári csizmadiák 1629. február 27-én Bethlen Gábertől kaptak céhalakítási kiváltságokat, amelyeket „öreg” Rákóczi György újíttott meg 1635-ben. Három esztendő múltán, 1638-ban a kolozsvári magistrátus elé terjesztették be szabályzatukat. Az artikulusok szerint – a legtöbb kolozsvári céh ususával megegyezően – az előjárókat két esztendőnként felváltva választották a szász és a magyar „nemzetből”. A varga céhhez hasonlóan fő problémájuk a céhen kívülieknek feldolgozott bőrrel, lábbelivel való kereskedésének tiltása és a vásári árusítás szabályozása volt. Az utóbbi magyarázza meg a sorozatos megerősítéseket (II. Rákóczi György 1650, Bánffy György kormányzó 1692, I. Lipót 1699).¹⁷

Az 1633-ban készült ónkanna készítési helyét a fülén látható elmosódott, eddig publikálatlan ónjegyek alapján állapíthatjuk meg. A többször beütött városjegyek Kolozsvárnak a város középkor óta használt pecsétjén és a korabeli kőfaragványokon is gyakran szereplő hárombástyás címerét ábrázolják.¹⁸ A címerpajzsba helyezett W betűt tartalmazó mesterjegy a korai, főként XVI. századi betűjeles ónjegyekhez áll közel (3. ábra).

A jó irányú, tekintélyes méretű edény felfelé kissé ívesen szűkül, kihajló talp- és szájereme gyűrűkkel tagolt. A gyűrűsorok között beütött fogsoros és erősen megkopott, kis körökből komponált (egykor talán palmettaszerű) díszítmény fut végig.¹⁹ A kanna fülének alsó végződése a középkori ónedényekre jellemző hagyomány továbbéléseként, három öntött állatfejjel kapcsolódik az edény palástjához. A kor szóhasználatával élve súlya és mérete alapján egyaránt „öregnek” nevezhető edény mozgatóját háromszög alakú vasfogantyú könnyíti, amelyet sután sikerült szív alakú ónlemezekkel illesztettek az edény felületére.

A csapra járó céhkannák XVII. század második felétől történő elterjedése előtt több hasonló céhedény készült Erdélyben. Szebeni ónműves a XVI. század második felében valószínűleg azonos öntőformáról készítette azokat a körte alakú nagy céhedényeket, amelyeken szintén vasfogantyút találunk. Egyikük kovácsjelvényekkel és 1558-as évszámmal a Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, a másikat a nagyszebeni Bruckenthal múzeum őrzi, egy berethalmi céh számára készült 1572-ben.²⁰ A segesvári múzeum különös formájú, vasfogantyús suszter céhedénye felirata szerint 1639-ből származik²¹ (6. ábra). Miként a kolozsvári unitárius egyház idézett inventáriumaiában fennmaradt adat bizonyítja, nagyméretű ónkannákat más esetekben is elláthattak hasonló fogókkal: „Edgy öreg ón kanna, vas fogantos, lib. 19 1/2” (1675).²²

A csizmadiák kannájára visszatérve, bővebb figyelmet érdemel a díszítése. A vasfogantyúval megosztott felület egyik felén korabeli céhcímer és ornamentika ékeskedik. A másik részt a céh előjáróinak névsorát megörökítő renoválási felirat tölti ki, amelyet klasszikus szépségű antikva betűkkel metszettek (az évszázadok erősen megviselték a kannát, többhelyt durva javítás nyoma látható rajta):

„RENOV: 1826.

ATYA – MESTER BLOZ ISTVÁN

BÉ-JÁRÓ = PÁSZTOR ISTVÁN

= DROTLEF PÉTER

= LOSTÁINER LÁSZLÓ

ELSŐ DÉKÁNY KONTZ DÁNIEL

M:D: LENGYEL LÁSZLÓ

N: CSEGEZI ÁRON

IDEJEK BEN”

A céh jelvényeit az erdélyi reneszánsz iparművészetben oly gyakori módon olasz koszorúban helyezték el: a legelterjedtebb csizmadia címereknek megfelelően csizmát és a két legjellegzetesebb szerszámot, a bőr simítására használt rézbunkót (musta) és bőrszabókést (bicskia) ábrázol. A jelvények alatt a készítés évét jelző 1633 évszám szerepel. Ugyanebben az elrendezésben tűnnek fel e jelvények a céh 1635-ben metszett latin köriratú pecsétnyomóján is.²³ Az olasz koszorú köré a két vezető céhmester névbetűit, M.T. és L.M. monogramokat vésték be.

Bővebb vizsgálódást érdemelnek az olasz koszorú két oldalán, mintegy címertartóként elhelyezett szirén-, vagy sellőalakok (4. ábra). Ezek jellegzetes önműves díszítő technikával, flecheléssel készültek. Általában az egész díszítésről elmondható, hogy kivitelezésében meglehetősen sután sikerült, nem üti meg a kanna megformálásának színvonalát. A két szirénnek némi naív bájt kölcsönöz, hogy a jobb oldali – a reneszánsz kompozíciókban szokásos megformálási móddal ellentétben – hátat fordít az olasz koszorúnak. (Nyilvánvalóan nem sikerült úgy megvézni a bal oldali szirén tükörképét, hogy az is az olasz koszorúval szembe forduljon.) A motívum elsősorban művészettörténeti szempontból érdekes. Kiválasztásánál az önműves nyilvánvalóan előkép alapján dolgozott és Kolozsvár gazdag reneszánsz díszítőművészetéből meríthetett.

Maga a motívum, szirének, torzalakok vagy puttók alkalmazása címertartóként, olasz hatásra a Mátyás kori reneszánsz óta ismeretesek a mi-

niatúrafestészetben és kőfaragványokon egyaránt. A többnyire szimmetrikusan, párban elhelyezett meztelen emberi felsőtesttel ábrázolt, derékon alul haltestben és kacsaringós leveles indákban folytatódó torzlények önálló díszítőelemként is gyakran előfordulnak a XV. század utolsó harmadának és a következő század első felének díszítőművészetében.²⁴

Erdélyben Lázói János gyulafehérvári kápolnájának plasztikus díszítésén (1512) a bibliai alakok mellett színes változatosságban tűnnek fel mitológiai lények (Herakles harca a lernai hidrával, kentaur) és stilizált, szakállas torzfejek, szirénes pilaszterfők, palmettákból kiemelkedő alakok (pl. a kápolna belső kapuján). Az épület sarokpilléreinek vájatolt törzsére szirének teste fonódik. Mindez az olasz reneszánsz erdélyi meghonosodását és egyben átformálódását bizonyítja. Balogh Jolán szavaival „Olyan sajátosságok ezek, amelyek a későbbi erdélyi renaissance ornamentikát is jellemzik.”²⁵

A Szamosközy István történetíró által „Erdély első és leghíresebb városának, Erdély szeme világának” nevezett Kolozsvárott, a műveltségük és pompás lakóépületeik miatt dícsért polgárok körében az 1530-as évektől vett nagy lendületet a reneszánsz stílus terjedése. A város kőfaragóműhelyei az egész erdélyi reneszánszra meghatározó hatást gyakoroltak.²⁶ Építészeti tagozatokon itt is meghonosodtak és rendkívül kedvelté váltak a címertartó alakok, szakállas maszkok és torzlények. A gazdag ornamentika bőséges forrásként szolgálhatott a kézműves mesterek díszítőmotívumai számára.²⁷ Ugyanekkor meglepő hasonlóságot találunk Heltai Gáspár 1575-ben nyomtatott krónikájának címlapján, az alsó lécben, a címertartó puttó két oldalán lévő szirének és a csizmadiák kannájának alakjai között (7. ábra). Mint a kutatás kimutatta, a címlapkép nem eredeti kompozíció. Előképe 1530-ban német nyomdában (Hagenau) készült.²⁸ Csupán részleteiben, a sallangos levelekből formált testek kialakításában üt el a higgadtabb komponált erdélyi analógiáktól. Meg kell jegyezni, hogy a döntően olasz reneszánsz által befolyásolt kolozsvári faragványok levelekből formált torzlényeiben Balogh Jolán is elsősorban német eredetet feltételez.²⁹ A különféle maszkos elemek és groteszkek a XVII. századi erdélyi önművészetben különösen az edények domborművesen öntött részein váltak elmaradhatatlan díszítőelemmé.³⁰ A szirénalakok – némi biblikus és erkölcsi mondandóval társítva – a XVIII. század végéig szereplői maradtak az erdélyi festett famennyezeteknek³¹ (8. ábra). Bizonyítva ezzel azt, hogy eleven kölcsönhatás állt fenn az egyes művészeti ágak között. Az erdélyi reneszánszban megjelenő motívumok fokozatosan beépültek az iparművészeti szinten dolgozó önművesek munkáiba, vagy átfarmálódva továbbéltek a festőasztalosok művein.

JEGYZETEK

1. Magyar Nemzeti Múzeum, Ujkori Osztály, Óngyűjtemény, ltsz. 1985. 53. m.: 46 cm
A kannát a Kolozsvár életében az 1700-as évektől szerepet játszó Pákei rokonságnak a századfordulón a fővárosba települt ága őrizte meg. Valószínűleg a város múltja után élénken érdeklődő Pákei Lajos (1853–1921), Kolozsvár főmérnöke révén jutott a család tulajdonába a céhek felozlatásának idején.
Pákei Lajos személyére és tevékenységére *Balogh Jolán*, Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről. (Kolozsvár 1944); *Kelemen Lajos*, Pákei Lajos. In.: *Kelemen Lajos*, Művészettörténeti tanulmányok II. (Bukarest 1984) 309–312.
2. *Jakab Elek*, Kolozsvár története. Második kötet Oklevéltárral. (Budapest 1888)
Harmadik kötet Oklevéltárral. (Budapest 1888)
3. Kolozsvárnak a városfejlődésben és a távolsági kereskedelemben betöltött szerepe:
Goldenberg, Samuël, Kolozsvár kereskedelme a XVI. században.
In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (Kolozsvár–Bukarest 1957) 293–310.
Jakab Elek, i.m. (2) II. köt. 141–161.
Szűcs Jenő, Das Städtewesen in Ungarn im 15–17. Jahrhundert.
In: La renaissance et la réformation en Pologne et en Hongrie (1450–1650) Rédigé par Gy. Székely et E. Fügedi (Budapest 1963) 99.
Zimányi Vera, Gazdasági és társadalmi fejlődés Moháccstól a 16. század végéig.
In: Magyarország története 1526–1686. Szerk. Pach Zsigmond Pál – R. Várkonyi Ágnes (Budapest 1985) III/1. köt. 363.
A város kézművesiparára és céheire: *Jakab Elek*, i.m. (2) II. köt. 143–144, 150, 156, 256, 321, 687–688. III. köt. 278–280.
Kovách Géza–Binder Pál, A céhes élet Erdélyben (Bukarest 1981) 15, 98–113.
Mráz (Zimányi) Vera, Bethlen Gábor gazdaságpolitikája. Századok 87 (1953) 533.
Zimányi Vera, i.m. 363.
A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere. Szerk. *Éri István*, *Nagy Lajos*, *Nagybákay Péter* (Budapest 1975) II. köt. 393.
4. *Németh Gábor*, Felső-Magyarország ónművészete a XVI–XVII. században. Egyházi használatban levő önedények, különös tekintettel a kassai kannagyártó céhre. Művészettörténeti Értesítő 30 (1982) 172–174.
5. *Haldner, Annamaria*, Colectia de cositoare. Catalog. Museul Brukenthal. (Sibiu 1972) 3–5.
Huber, U. – Ortel, G., Siebenbürgisch-sächsisches und anderes Zinn. (Reichenberg 1936) 25.
Weiner, Piroska, Zinngiessermarken in Ungarn 16–19. Jahrhundert (Budapest 1978) 17, 64.
Zimmermann, Frank, Das Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation (Hermannstadt 1901) 108.

- A szász céhuniókra, ill. az universitás ebbéli szerepére: *Kovách Géza–Binder Pál*, i.m. (4) 18.; *Zimányi Vera*, i.m. (3) 366.
6. OL F. 128. Guberniumi lt. Céhiratok, Nagyszeben 1580. nov. 28. (hiteles másolat 1769-ből) Brassó, 1602. márc. 10. (másolat 1769-ből)
 7. *Csányi Károly*, Ónügyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum óntárgyain. In: Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Kolozsvár 1919) 94. Csányi alapján a jegyeket közli *Hintze, Ervin*, Die deutschen Zingießer und ihre Marken. Bd. VII. Süddeutsche Zinngießer (Leipzig 1931) 2612. *Weiner, Piroska*, i.m. (5) 58. (6. sz. hiányosan közölve)
 8. *Balogh Jolán*, Az Erdélyi renaissance I. köt. 1460–1541. (Kolozsvár 1943) 339–34. (272–273. kép)
Kelemen Lajos, Adatok a kolozsvári unitárius egyházközösség klenódiáiról. In: *Kelemen Lajos*, Művészettörténeti tanulmányok II. köt. (Bukarest 1984) 266. A kanna elmosódott városjegyét Csányi Károly i.m. (7) 94. kolozsvárinak oldotta fel.
 9. *Roth, Victor*, Geschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen (Strassburg 1908) 47, 49.
 10. *Németh Gábor*, Ónedények. (Budapest 1983) 25, 28, 46. (20. kép)
Roth, Victor, i.m. (9) Taf. VI.;
Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen Museum VI. Die Zunfaltertümer im Baron Brukenthakischen Museum Von Dr. *Julius Bieliz* (Hermannstadt 1936;37) 15–16, Abb. 26. (Schenkkanne aus Zinn der Hermannstädter Maurerzunft, um 1600.)
 11. *Kelemen Lajos*, i.m. (8) 274–275.
 12. *Jakó Zsigmond*, Az otthon művészete a XVI–XVII. századi Kolozsváron. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára (Kolozsvár–Bukarest 1957) 385.
Kelemen Lajos, Mennyezet- és karzatfestmények a XVII. századból. In: *Kelemen Lajos*, Művészettörténeti tanulmányok I. (Bukarest 1977) 53–54. (a gyalukuti és magyarfülpösi ref. templom mennyezete 1625, 1642), 242. (a várfalvi unitárius egyh. ezüstpohara, 1559)
Ötvöstárgyakon a XV. század vége óta gyakori díszítőelem a halhéjas motívum: *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. (Katalog) Wien 1982) Kat. Nr. 499. (pohár, XV. század vége),
B. Bobrovsky Ida, A XVII. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen) (Budapest 1980) 90, 146. (126. kép: a pocsjai ref. egyház hajhéjas pohara, XVII. század),
Magyar Nemzeti Múzeum, Középkori Osztály, ltsz. 53.28. talpas pohár halhéjas díszítéssel, 1598. m: 16 cm.
 13. *Kelemen Lajos*, i.m. (8) 270, 377. Az „angliai ón” minőségjelölés korabeli elterjedtségére: *Radvánszky Béla*, Bethlen Gábor fejedelem udvartartása (Budapest 1888) pl. 26, 127. stb.

14. *Jákó Zsigmond*, i.m. (12) 385.
15. Céhkataszter i.m. (3) II. köt. passim,
Kovách Géza–Binder Pál, i.m. (4) 192–200.;
Špiesz, Anton, Štatúty Bratislavských cechov. (Bratislava 1978) 48–51. (Jelentősebb korai magyar céhalakulások: Kassa 1598, Lőcse 1600, Pozsony 1602, Debrecen 1604)
Jakab Elek, i.m. (2) II. köt. 322–323. Monumenta Comititalia Regni Transsylvaniae. Erdélyi Országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor (Budapest 1875–1898) VI. köt. 132–157, VIII. köt. 434., 480. stb.
16. Szamosközy a hivalkodó idegen öltözködés jeleként említette a Báthori Zsigmond által viselt ronggyantott szárú csizmát:
Szamosközy István, Erdély története (1598–99, 1603) (Budapest 1977) 61.
Az erdélyi lábbelviselletekről: *Apor Péter*, Methamorphosis Transylvaniae azaz Erdélynek változása (1736) (Budapest 1972) 28, 31, 32, 34.
17. *Jakab Elek*, i.m. (2) II. köt. 537, 623, 681–682, Oklevéltár CXLVII., (a csizmafélék változatos sorozatát készítették: sárga karmazsin csizma, száras csizma béléssel, selyemzsinórral, sarkantyús dali csizma stb.)
III. köt. 38, 95, 269–271, 590. (legényrendtartások 1779 és 1813-ból)
18. A város címere: *Jakab Elek*, Kolozsvár története világosító rajzai (Buda 1870) VII. tábla (céhpecséteken)
Balogh Jolán, Kolozsvári kőfaragó műhelyek XVI. század (Budapest 1985) 141. (41, 179, 180. kép)
Őnjegyeken már a XVI. századtól szerepel: lásd 7. jegyzet.
19. A XVII. századi erdélyi ónkannákon a domborművesen megformált, sok esetben maszkos elemekkel, groteszkekkel díszített kannafülek mellett a peremeken végigvonuló, beütött palmettasor a fő jellegzetesség: *Németh Gábor*, i.m. (10) 25, 28.
20. MNM. Ltsz. 1889. 18. 2. *Németh Gábor*, i.m. (10) 18, 39–40. (3. kép) *Haldner, Annamária*, i.m. (5) Plansa XLIV.; Mitteilungen i.m. (10) 16. Abb. 27.
Roth, Victor, i.m. (9) Taf. VI.
21. A tárgyról készült régi üvegnegatív a MNM Ujkori Osztályának adattárában.
22. *Kelemen Lajos*, i.m. (8) 270.
23. *Jakab Elek*, i.m. (18) VII. tábla (közölve a céh későbbi pecséttrajzai is) A csizmadia jelvényekre, szerszámokra: *Nagybákay Péter*, Magyarországi céhbehívótáblák. (Budapest 1981) 49–50.
24. *Balogh Jolán*, A művészet Mátyás király udvarában. II. köt. (Budapest 1966) 342–380. passim (497–544. kép: Mátyás kori-kódexeken, 351–512. kép: Kámáncehi Domokos Breviáriuma, 1481.k. Kámáncehi címere)
Balogh Jolán, Giulio Clovio Magyarországon. A schallburgi–budavári reneszánsz kiállítás (1982–1983) tanulságairól. Művészettörténeti Értesítő 32 (1983) 137. (15, 16. kép: Dessewfy János címeres levele, 1525, Bakócz–Erdődy Missaje)

Balogh Jolán, Varadinum. Várad vára. (Budapest 1982) I. köt. 35. (97. kép: Perényi Ferenc Missaleja, 1522.)

Radocsay Dénes, Az utolsó budai miniátorok. In: Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Galavics Géza (Budapest 1975) 143. (5. kép Szerdahelyi–Imreffy címeres levél, 1523)

Matthias Corvinus... i.m. (12) Abb. 43. (Nagylucsei Dóczy Orbán egri püspök psalteriumának címlapja, 1489–1490), Abb 50. (Kanizsai Dorottya címeres levele, 1519), Kat. Nr. 586. (Bicskey András címeres levele, 1520)

25. **Balogh Jolán**, i.m. (8) 87–90. (77–99. kép)
26. **Szamosközy István**, i.m. (16) 380.
Balogh Jolán, i.m. (18) 51. és passim
27. **Balogh Jolán**, i.m. (18) főleg 46–50.
28. **Soltész Zoltánné**, A XVI. századi kolozsvári könyvdíszek. Művészettörténeti Értesítő 6 (1957) 141–160.
(A Heltai nyomda német eredetű címlapjait a stilizált maszkos fejekből, sallangos levelekből kialakított ornamentika jellemzi.)
29. Balogh Jolán szerint a maszkokkal díszített pilaszterfőkben a Szt. Mihály templom sekrestye ajtajának (1528) német reneszánsz hatása mutatkozik meg, de az olasz reneszánsz értelmében teljesen átfogalmazva: **Balogh Jolán**, i.m. (18) 46.
30. lást 19. jegyzet!
31. **Vilhelm Károly**, Festett famennyezetek. Alakos ábrázolások a XV–XVIII. századi erdélyi templomokban. (Bukarest 1975) 14–15. (pl. a tancsi mennyezet kazetáin, 1676, 16, 33, 37. kép)

Die Zinnkanne von 1633 der Stiefelmacherzunft in Klausenburg. Beiträge zur Geschichte des Zinngewerbes in Siebenbürgen zur Renaissance–Zeit

Die Zunftorganisation der Handwerker in Kolozsvár (Claudiopolis, Klausenburg – Cluj) in der blühendsten Stadt von Siebenbürgen zur Zeit der Selbständigkeit des Fürstentums entfaltete sich etwas verspätet im Vergleich zu den ungarländischen Städten. Dieser Prozess begann erst am Anfang des 16. Jahrhunderts. Die Zunftbildungen nahmen einen raschen Aufschwung in den 1560er Jahren. Über eine selbständig organisierte Zinngiesser-, bzw. Kannegiesser-Innung blieben aber keine Angaben erhalten. Die Zünfte der langsam madjarisierenden Stadt bewahrten bestimmte Verbindungen zu den im Zunftwerden entwickelteren sächsischen Städten auch im 16–17. Jahrhundert. Die mit der Zinn-gusskunst gewissermassen gewerbverwandten Kupferschmiede z.B. gehörten bis zum Jahre 1762 der Zunft der Stadt Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu) an. Da die Zinngiesser von Kolozsvár zahlenmässig nie so bedeutend waren, wie die in den sächsischen Städten, in erster Linie in Nagyszeben, Brassó (Kronstadt, Brasov), Segesvár (Schässburg, Sighisoara), knüpften sie sich vermutlich auf irgendeine Weise an die frühzeitig organisierten Zünfte der sächsischen Städte an. Die Tätigkeit der Zunft in Nagyszeben kann von 1539 an dokumentiert werden, sie erhielt ihr erstes bekanntes Privileg 1568, gleich der Zunft in Brassó. Da die Sachsenuniversität (universitas saxorum) als Aufsichtsbehörde der Zünfte wirkte, erhielten die Zinngiesser der Städte Nagyszeben, Brassó, Segesvár und Medgyes (Mediasch, Medias), ein gemeinsames Zunftstatut mit ihren Zunftgenossen anderer sächsischer Städte und Marktflecken von der Sachsenuniversität. Mit den Privilegien wollte man in erster Linie gegen die Konkurrenz der Kaufleute Massnahmen treffen, die vom Ausland, hauptsächlich von deutschen Gebieten fertiges Zinn-geschirr importierten.

Trotz dem Mangel an Quellen der Zunft von Kolozsvár kann man die Tätigkeit ihrer Kannegiesser mit Hilfe der erhalten gebliebenen Produkte vom Anfang des 16. Jahrhunderts an verfolgen. Eine Zinnkanne der ehemals

in der Vorstadt Szentpéter ansässigen unitarischen Kirche aus dem Jahre 1537 führt einen Beweis für das frühzeitige Dasein eines lokalen, siebenbürgischen Zinngeschirrtyps (Abbildung 5). Für diesen Typ ist eine Kannenform charakteristisch, wo der Mantel durch erhabene Ringreihen in sich nach oben verjüngende Felder geteilt wird. Die mit Masken ausgestalteten Stollen waren in der siebenbürgischen Zinnkunst der Renaissance-Zeit auch später beliebt. Ihre eigenartige, schuppenförmige Verzierung wurde in den zeitgenössischen Quellen als "Fischhautmotiv" erwähnt. Gleicherweise schmückt dieses Motiv bemalte hölzerne Decken oder Goldschmiedearbeiten.

Die Inventare der unitarischen Kirche, oder z.B. die Zusammenschreibungen zeitgenössischer Stadtbürgerhäuser berichten über die damalige Beliebtheit der Zinngeschirre. Neben siebenbürgischen, in Kolozsvár verfertigten Zinngefässen werden auch aus Wiener oder aus englischem Zinn gegossene Geschirre erwähnt.

Das Ungarische Nationalmuseum kaufte eine grosse, im Jahre 1633 verfertigte Zinnkanne der Stiefelmacher von Kolozsvár an – aus dem Nachlass der in Budapest ansässigen Linie der Familie Pákei, die vom 18. Jahrhundert an eine wichtige Rolle im Leben der Stadt Kolozsvár spielte. Auch diese Kanne ist ein Meisterwerk der dortigen Zinnkunst (Abb. 1, 2). Die Kanne stellt einen eigenartigen Typ der Frühzeitigen siebenbürgischen Zinngeschirre dar. Beachtenswert ist ihre zeitgemässe Verzierung. Ein Stiefel und Stiefelmacherwerkzeuge sind auf dem in Italienischer Girlande gefassten Wappenschild zu sehen, welche im Motivenschatz der siebenbürgischen Renaissance oft vorkommt (Abb. 4). Die italienische Girlande wird von einem mit naiver Zierlichkeit ausgestalteten, aber durch kunsthistorische Analogien interessanten Sirenenpaar gehalten. Sirenen, Missgeschöpfe sind seit der Renaissance-Zeit des Königs Matthias in der ungarischen Kunst bekannt (Miniaturmalerei, Steinmetzarbeiten). In Siebenbürgen tauchen sie in den Plastiken der Kapelle von János Lázói in Gyulafehérvár (Alba Iulia, Karlsburg, Weissenburg) 1512 mit besonderer Butfarbigkeit auf. Von den 1530er Jahren an nahm der Renaissancestil in Kolozsvár einen grossen Aufschwung. Die Steinmetzwerkstatt der Stadt wirkte massgebend auf die ganze Renaissancekunst von Siebenbürgen. In den besonders beliebten Maskengestalten, Missgeschöpfen kam aber auch deutscher Einfluss zur Geltung. Eine auffallende Ähnlichkeit merkt man z.B. zwischen den Sirenen auf der Kanne der Stiefelmacher und den auf dem Titelblatt der Chronik von Gáspár Heltai, die nach einem deutschen Vorbild verfertigt wurde (Abb. 7). Die Sirenen waren beliebte Gestalten der

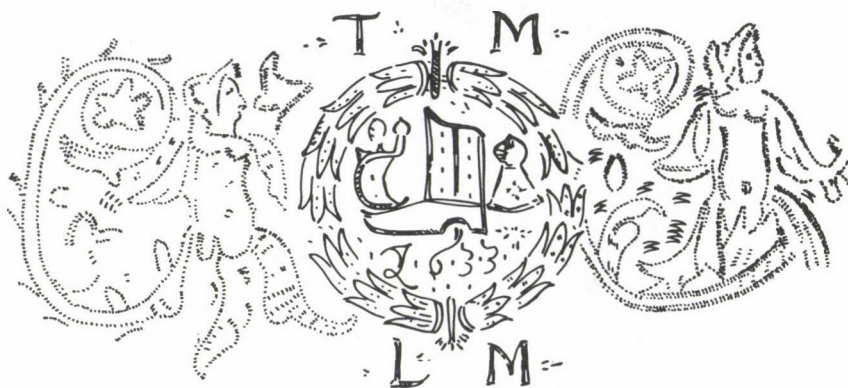
bemalten Kirchenholzdecken in Siebenbürgen ganz bis zum Ende des 18. Jahrhunderts (Abb. 8). Das auf der Kanne wiederkehrende Ziermotiv zeigt die lebendige Wirkung der Künste auf das Handwerk.

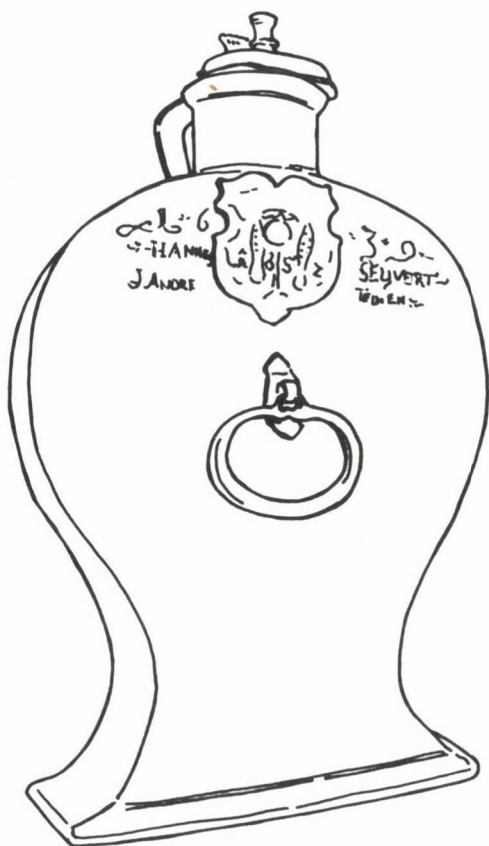
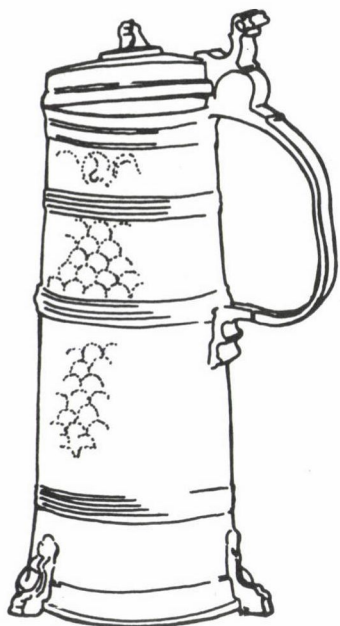
1–2. A kolozsvári csizmadia cég
ónkannája. 1633.

3. A kolozsvári csizmadia céh ónkannájának ónjegei

4. A kolozsvári csizmadia céh ónkannájának díszítőménye

6. Suszter céhedény Segesvárról. 1639.
(A Magyar Nemzeti Múzeum üvegnegatívja alapján)

5. a, b. A kolozsvári, egykori Szent Péter,
majd unitárius egyház ónkannája. 1537.
(Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. . .
272–273. kép alapján)

7. Heltai Gáspár: Krónika az magyaroknak dolgairól (Kolozsvár, 1575)
című műve címlapjának részlete

8. Szirén a bánffyhungyadi református templom festett famennyezetén (1780)
Vilhelm Károly: Festett famennyezetek című műve 33. képe alapján.

Teleki László arcképei

Teleki László ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely első lépéseit a reformországyülések idején tette meg egyéni érvényesülése útján. Az egyéni érvényesülés XIX. századi főnemesi származású személy esetében Magyarországon egyet jelentett a politikai pályával országos és megyei szinten egyaránt. Teleki 1832-ben rövid ideig kancelláriai szolgálatot teljesített Bécsben, majd európai tanulmányút után 1837-ben az erdélyi országgyűlésen Fogaras megye követeként vett részt. 1838-ban a pozsonyi országgyűlés felsőtábláján a Batthyány Lajos vezette főúri ellenzék soraiban találta meg igazi helyét.

A szellemes szónok gyakran szarkasztikus fordulatokkal élő, lenyűgöző egyéniségét 1843-ban rajzolja köre Franz Eybl osztrák litográfus, aki a reformkor politikusainak teljes arcképgalériáját hagyta az utókorra. A karjait elől keresztbefonó félalak beállítása dinamikusabb, mint Eybl egy másik kedvenc kompozíciós módszere, a karosszékbe ültetett figura. A beállítás mozgalmassága azáltal is fokozódik, hogy nem szemben ábrázolta modelljét, hanem kissé balrafordulva.¹ A portrén viszontláthatjuk az ifjú Teleki külső megjelenésének irodalomból ismert jegyeit: sovány, de izmos és csontos testalkat, ovális fejforma, sima fekete haj, sötét, kissé kidülledő szemek, magas és sima homlok, szellemes arckifejezés.²

A grafikus a szónoklata közben hallgatóságán végigpillantó Telekit kívánta megörökíteni, erre vall kemény arckifejezése, szabadon körüljáró tekintete.³ A kitűnő arckép nagy korabeli publicitásnak örvendett⁴, hiszen Teleki 1843/48 között a főúri ellenzék egyik vezéralakja lett.

Eybl portréja a mintája annak az arcképnek, mely mint az 1848. március 15-i országgyűlési küldöttség tagját örökíti meg Telekit.⁵ A nagyméretű, sok portrét magában foglaló lapon felülről a második sorban láthatjuk Eybl vállkép-változatát az átrajzolás okából tükörképben.

Eybl viselkedését tudatosan alakító politikusképmásánál egyszerűbb, közvetlenebb az az arcmás, mely Borsos József és Carl August Pettenkoffen 1848-as országgyűlés megnyitását ábrázoló körrajzának előterében baloldalt látható (1. kép). Az ugyancsak karbafont kezekkel álló, elgondolkozó fiatalember figurájának üde realizmusa, finomabb festői kezelése feltehetően Borsos József művészi stílusának érdeme, aki részben saját rajzai, részben korábbi minták nyomán a fejeket rajzolta.⁶ Ezen a képen inkább a romantikus irodalmi kísérletező vonásai lépnek előtérbe, mint a harcos politikusé.

Éppen a többségi óvatoskodó magatartással szembeni határozott haladó kiállása folytán került alakja a kormány ellenzékét kigúnyoló karikatúrákra. Különösen Andrássy Manó főúri műkedvelő tette neveltség tárgyává 1848 magyar baloldali politikusait. A rajza után litografált „Országos ebéd Madarász szerint” c. lapon arról élcelődik, hogy az ellenzék nem férhet hozzá a kormánypárt helyzetadta előnyeihez, ezeket jelképezi az ebéd ételsora. A kép bal szélén Teleki jól felismerhető alakja.⁷ Akik vele együtt ülnek az asztalnál – Csernátónyi Lajos, Pálffy Albert, Nyáry Pál és Madarász József (2. kép). Csernátónyi Lajos, Pálffy Albert és Nyáry Pál szerepel Telekivel együtt azon a karikatúrán, amely az Egyenlőségi Társaságot vette célba. A gúnyrajz ismét Andrássy Manó ötletéből látott napvilágot, de grafikailag az előbbinél tökéletesebb kivitelben, hiszen Szerelmey Miklós tette át köre.⁸ Teleki szerepel Szerelmey baloldali ihletésű karikatúráján is, ahol az olasz szabadságharcosok elleni katonai segély parlamenti vitáját állította pellengérré.⁹ A miniszterek óriássá és az ellenzék törpévé torzított csoportja a politikai helyzeti előny látványos érzékeltetésére szolgál. Teleki első sorban ülő figurája öklét rázva tiltakozik.

Nemcsak közéleti szereplését kritizáló, hanem kisebb publicitású, mondhatnók „pletykaszintű”, magánéletével foglalkozó rajzon is találkozunk alakjával. Az 1840-es évek első feléből datálódik az a dilettáns mű, amely Orczyné Lipthay Augusztához fűződő szerelmét veszi célba.^{9a} A kétalakos kompozíción Teleki a jobban kidolgozott, következőképpen a felismerhető. A rajz készítője, az 1801-ben született Petrichevich Horváth János Miklós, aki albumaiban a kor számos szereplőjét örökítette meg karikatúrisztikus modorban. A feudális ranglétrán a báróságig, a hivatalin az altábornagyságig emelkedő műkedvelő ikonográfiai szempontból fontos hagyatékára Spira György hívta fel a figyelmet.^{9b}

1848. őszén a magyar kormány Telekit diplomáciai misszióval küldi Párizsba, ahová szeptember 8-án érkezik. Csak távolról szemlélheti a császáriak hadisikerei miatti kényszerű debreceni áttelepülést, majd a tavaszi hadjá-

rat győzelmeit, végül az összeomlást. Az osztrák vérbíróság távollétében őt is halálra ítéli, s ettől fogva 11 évig él emigrációban Nyugat-Európában, változtatva lakhelyeit Franciaország, Anglia, Svájc és Belgium között. Diplomáciai tapasztalatai és nemzetközi összeköttetései folytán az emigráció egyik prominens embere: 1851-ben a magyar száműzöttek választmányának elnöke, 1859-ben a Magyar Nemzeti Igazgatóság tagja. Az 1850-es években személye fontosságáról tanúskodik egy kisméretű, német nyelvterületen készült acélmetszet, mely a közép- és keleteurópai forradalmak és szabadságharcok hőseit megőrkítő jelzetlen sorozatban jelenik meg.¹⁰

Teleki következő arcképeit már egy új technika segítségével készítik, a fénykép őrzi meg számunkra az emigrációs évek politikusának külsejét. Az életkora alapján 1850-es évekre tehető képmás jellegzetessége a korai papírfotók miniatúrt utánozó kivitele. Az egykorú fekete bőrtokban reánk maradt darab ábrázolja a nézővel szembeforduló térképben jelenik meg. Nyugati öltözetének, haj- és bajuszviseletének részleteit szépi- és fehér fedőfesték emeli ki. A portrét kb. a jobb oldal közepén tollal szignálták: B. Leba jelzéssel.¹¹ A vegyes technika mesterfogásait tökéletesen elsajátító alkotóról sajnos, semmi közelebbit nem tudunk. Az sem egészen bizonyos, hogy ugyanaz a személy készítette-e a fényképfelvételt és a lavirozást, vagy különböző kéz művei? Ez esetben arról sem tudunk számot adni, hogy vajon melyik kivitelezőre vonatkozik a szignatúra.

A következő Teleki-arcmás ugyancsak fénykép, s 1860-as genfi tartózkodása során készült. A magát „peintre photographe”-ként megnevező fényképész kötetlen, társasági pózba állította be Telekit, a portré környezete nem nélkülözi a főúri és nagypolgári interieurök kellékeit. (Az alak mellett látható posztamens a díszes vázával). A nyugateurópai politikai szalonok fesztelen, otthonos látogatóját állítja elének, az arckifejezés viszont melankóliára hajlamos kedélyre vall.¹² E felvétel replikájával díszítette Kertbeny Károly Telekiről szóló visszaemlékezései 1862-es kiadását, amelyből azt is megtudjuk, hogy az eredeti 1860. októberében, tehát alig két hónappal drezdai letartóztatása előtt készült¹³ (3. kép). Telekiről genfi tartózkodása idejéből még egy fénykép maradt fenn, mely Puky Miklóssal, az emigráció egyik jelentős alakjával¹⁴ együtt ábrázolja.¹⁵ Külseje teljesen megegyezik a Vuagnat-féle arcképpel, bár annál korábban keletkezett.

Teleki Lászlót 1860 december 16-án tartóztatták le drezdai útja végén, december 31-én I. Ferenc József audiencián közölte vele megkegyelmeztetése tényét és feltételeit. 1861. januárjának második felében tért haza Magyarországra, s Pest megye már február 7-én felterjesztette nevét a főrendi

tablára meghívandó megyebeliek között.¹⁶ Az egész ország figyelte tetteit és megnyilatkozásait s fűzött nagy reményeket hazai politikai szerepléséhez. A közfigyelem természetesen az újságok illusztrációiban és a metszetkiadásban is megnyilvánult, Teleki arcképei ismét segítették amúgyis jelentős népszerűségének további növekedését, a személye iránti rajongó tisztelet megnyilvánulásait.

Eleinte más forrás híján a korábbi Eybl kőrajzhoz nyúlnak vissza, azt ismétlik újságban, önálló lapon egyaránt.¹⁷ Ismeretessé válik már a kevés-előbb keletkezett Vuagnat fénykép is, s Marastoni József az Eybl-portré változata után megalkotja a korhű Teleki-képmást. Litográfiáján a Vuagnat-fotográfia arcvonásait veszi alapul, csak a bajúszot változtatja dúsabbra, magyarosabb formára, s a ruhát cseréli fel zsinóros hazai öltözetre pillangós nyakra-
valóval¹⁸ (4. kép). Teleki a népszerűségét több-kevesebb természetűséggel szolgáló kőrajzok¹⁹ mellett nem mondott le a legújabb technikával készült arcképekről sem. Felkereste Pesten Mayer György fényírdáját, ahol két felvételt készítettek róla. A teljes alakban, magyaros öltözetben fényképész-lencse elé állott Telekit ismét karakterisztikus pózában, karbafont kezekkel vet-ték fel.²⁰ A kép és az ábrázolt nem csökkenő népszerűségére vall, hogy a későbbiekben Simonyi Antal²¹ és az 1870-es években Zográf Ignác²² is másolta Mayer lemezét. A felvételen a hangsúlyosan leomló kárpit, valamint a konzol-asztalon látható váza és könyvek teremtenek a politikus számára méltó környezetet. A másik fényképen historizáló karosszékben foglal helyet Teleki, de milyen messze van ez a beállítás a genfi portré szándékolt fesztelenségétől²³ (5. kép)! Mayer György a kor egyszerűbb, egyben kevésbé változatos hazai portrétypusát alkalmazta. A karbafont kézzel szembenező típust hamarosan csoportképen láthatjuk viszont Rohn Alajosnak a parlamenti tanácsko-zások szónokait megörökítő kőrajzán.²⁴

A megdöbbenő tragédia utáni szemlének érdekes és egyedülálló ta-núbizonyossága az a fénykép, amelyen Teleki földreesett tetemének helyzetét, a szobának a tett felfedezésekor talált állapotát rögzítették.²⁵ A felvételt ugyancsak Mayer György készítette Thaisz Elek főkapitány felkérésére. A szemlejegyzőkönyvből pontosan megtudhatjuk a fényképezés indokát és a korábbi találgatásokkal szemben a fényképész nevét.²⁶ Feltehető, hogy a ha-zai nyomozásokban akkor szokatlan mozzanat Teleki politikai elvbarátainak kérésére szerepelt az eljárásban.²⁷ A kép nem a holt Teleki arcának megörökí-tésére készült, hanem a szituáció rögzítésére. Alakja a képben nem az előtérbe került, mint egy megkomponált művészi alkotásnál, hanem a riportszerűség-ből kifolyólag a nézőtől kissé távolabb, orrformája, magas homloka, haj- és bajúszviselete azonban így is tisztán kivehető.

A személye iránt megnyilvánuló tisztelet, a megdöbbenés és a gyász ismét sok Teleki portrét hívott életre, hogy ki-ki ízlése és anyagi lehetőségei szerint szerezhesse meg az államférfi arcképét. Vezető művészeti technika ekkor is a kőrajz, de olcsóbb, népszerű életrajzi kiadványokban fametszetes illusztrációkat is találunk. Végül halála után keletkeztek reprezentatív olajfestmény képmásai is. Családja puritán szelleme, majd később az emigrációs évek vándorlásai és anyagi bizonytalanságai, végül a hazatérése után rövid idővel bekövetkezett halála nem adtak lehetőséget arra, hogy prominens portréfestő közvetlen szemlélet nyomán alkossa meg évszázadokon át hatásos művészi ábrázolását.

Az 1861-es kőrajzok nagyjából mind Mayer György összefont karokkal álló fényképének nyomán készültek a hajviselet és a ruházat némi módosításával. Természetes, hogy az akkori magyar közvélemény azt a Teleki ábrázolást érezte magához a legközelebbnek, amely felidézte a kemény próbatétel után hazatért politikust. A korszak kitűnő kőrajzolói Canzi Ágost,²⁸ Marastoni József (6. kép),²⁹ alkotásai mellett megjelenik a jó mesterember, Rohn Alajos arcképe is,³⁰ mely önálló lapként és folyóiratillusztrációként³¹ egyaránt ismeretes, sőt vizitkártya formátumú fényképben is reprodukálták.³² Rohn a Mayer György fénykép beállítását prémszegélyes mentével gazdagította. Ezt a képtípust variálja Grimm Rezső hazai mester fekete–fehér³³ és Gerhart Heinrich bécsi kőrajzkiadó,³⁴ valamint Lanzedelly Carl osztrák litográfus színes kőrajzán.³⁵ Marastoni József a Mayer György utáni portrétípus mellkép-változatát Kotsányi László Telekivel foglalkozó kiadványainak illusztrálására készítette.³⁶

Kotsányi László igényesebb művészi díszítésű életrajza mellett akadnak olyan szerényebb kiadványok is, amelyekben ismeretlen fametszők művei láthatók, érdekes módon ezek vagy Canzi,³⁷ vagy Marastoni Vuagnat fényképe utáni litográfiáját³⁸ vették mintául.

Teleki nagy nemzetközi hírnevére jellemző, hogy haláláról arckép kíséretében emlékezett meg a Leipzigben megjelenő „Illustrierte Zeitung”³⁹ és az angol „Illustrated Times” is.⁴⁰

A XIX. század második felében virágzó emléklapműfaj egyes kiváló egyéniségek vagy jeles történeti évfordulók megörökítésére törekedett oly módon, hogy esemény-, vagy csoportkép-ábrázolásokat elegyített a barokk korban nagy tökélyrel megformált allegorikus alakokkal. Valós és képzelt kompozíciós elemeket többnyire valamely történeti stílusban fogant építészeti kerettel fogott össze. Ilyen elvek szerint szerkesztette meg Tevely (Teweley) Ferdinand dilettáns bécsi litográfus és rajzoló Teleki László temetését és meg-

dicsőülését ábrázoló színezett litográfiáját. A képmező felső részét közepén Teleki László egyszerű fekete díszmagyarba öltözött alakja foglalja el a szomorúan magábasüppedő Hungária és a szenvedélyesen deklamáló Polyhymnia között. A kompozíciót összefogó historizáló, bár stílusselemeiben nehezen megfogható architektonikus keret alsó, íves nyílásában Teleki temetési menétét láthatjuk oly módon, hogy a fővárosi látkép a Nemzeti Múzeum homlokzatával együtt – ahol ravatala állott – a történésháttérét alkotja, sejtelmesen emelkedik ki a messze távlatban haladó tömeg mögött. Az előtér jobb és bal oldalán pártja prominens személyiségeinek csoportja. Fölöttük a geryeszegi Teleki-kastély és a sziráki családi sírbolt képe, ahová Teleki Lászlót temették⁴¹ (7. kép). E részletes leírásra azért volt szükség, hogy szétválaszthassuk a kompozíció gondolati tartalmának egyes elemeit. Ősi nemesi származását szimbolizálja a családi kastély, mely az erdélyi eredetet is jelzi, valamint az alul közepén látható családi címer és atyja neve. Az architektonikus keretbe foglalt megycímerek a magyar politikai ellenállás bázisára utalnak, a jobbra–balra helyzet fogláló csoportok mintegy ennek a bázisnak a képviselői, a temetési menettel eltávozott, megdicsőült vezér hátrahagyott elvarázsai. Ez utóbbi csoporttal utal a bonyolult ábrázolás-együttes megalkotója a jövendőre, Teleki vezér nélkül maradt pártjára.

A kompozíció különböző funkciójú és műfajú részleteinek egybehangelése nem mondható sikeresnek, művészileg talán a temetési menet megoldása a legnívósabb. Az egy évvel korábban összehozott Széchenyi István emléklapon Tevely egységesebb kompozíciót alkotott, bár a gondolati tartalom ott is telve van a jelen, múlt és jövő nehezen kibogozható kapcsolatrendszerével.⁴²

Tevely Ferdinánd 1861-ben még egy „Emlék Képen” szerepelteti Teleki alakját, az 1861-es országgyűlés emléklapján. Az ugyancsak architektonikus keretbe foglalt csoportképen a bal szélső páholszerű részben Lonovics József érsek mellett foglal helyet. Ezt a színezett litográfiát is Franz Kollarz bécsi kőrajzoló litografálta.⁴³

1861-ben, feltehetőleg már Teleki halála után rendelte meg Barabás Miklósnál Teleki László egészalakos festmény-portróját Hevés megye részére az az Almásy Pál, aki Teleki Magyarországra érkezése előtt a hazai titkos szervezet élén állott. Kossuth bizalmatlanságával szemben Teleki igyekezett őt megvédeni, erkölcsi hitelét növelni.⁴⁴ A reprezentatív képmás közösségi épületbe, a megyeházára készült, bár a festő feljegyzése szerint először Almásy birtokára vitték.⁴⁵ Barabás művészi gyakorlatában ekkor már több hasonló, az uralkodó és a nemesi portrét vegyítő stílusú megrendelés fordult elő.⁴⁶

A hazai barokk provinciális portréfestészetnek a bécsi klasszicizmustól megne-
mesített előkelő beállítása, finom festői realizmusa, tartózkodó színezése ha
nem is ér fel Teleki rendkívüli egyéniségének tragikumához, felkelti az utókor
szemlélőjében a tiszteletet az ábrázolt iránt.⁴⁷ Barabás ezt a kompozíciót
1867-ben megismételte a pesti megyeház számára.⁴⁸ (8. kép).

Teleki utolsó napjainak rezignációját, fájdalmas búcsúját kívánta ér-
zékelteni Than Mór 1862-es ovális formátumú vállképén, amely egy hazai
arisztokrata család feloszlott gyűjteményében maradt fenn.⁴⁹ Az arc a Vuag-
nat-fénykép nyomán került a vászonra. Egyéniségének romantikus vonásait
hangsúlyozandó a mindig társasági öltözetet viselő Telekit Petőfihez hason-
ló, régebbi divat szerinti kihajló inggallérral ábrázolta.

A Teleki halála feletti megrendülést elmosták az 1860-as évek zajló
politikai eseményei, a kiegyezés sikerélménye. Így a századvég kedvelt visz-
szapillantó emléklapjai közül csak egyen találkozhatunk alakjával, arca akkor
is félig el van fedve barátja és politikai harcostársa, Kossuth Lajos mögött.⁵⁰
A tragikus egyéni sors talánya nehezen illett az ezeréves fennállását önelégül-
ten ünneplő állam és társadalom koncepciójába.

JEGYZETEK

1. Magyar Történelmi Képcsarnok (a továbbiakban: MTKcs) 492.ltsz. – Papír, litográfia, 38,8 x 27,8 cm. – Jelezve: Nyomt. Leykum A. Bécsben. – Wágner József tulajdona, Pesten. – Eybl. 843. Irodalom: *Szendrei–Szentiványi*, Magyar Képzőművészek Lexikona I. (Budapest 1915) 454.1. 82. sz.; *Cennerné Wilhelmb Gizella*, Magyarország történetének képeskönyve I. (Budapest 1962) 311. Reprodukálva: u.o.
2. *Kertbeny, K.M.*, Erinnerungen an Graf Ladislaus Teleki. (Prag 1862) 25–26.
3. Széki Gróf Teleky László életrajza 2 képpel. Kiadja *Kotsányi László*. (Pest 1862) 5.
4. *Kertbeny, K.M.*, i.m. (2) 23.
5. MTKcs. 9507.ltsz. – Papír, litográfia, 101,3 x 70,8 cm. A lap alkotója Matthäus Kern. Irodalom: *Rózsa György–Spira György*, Negyvennyolc a kortársak szemével. (Budapest 1973) 511–512, 518. *Rózsa György* tanulmánya, „Negyvennyolc az egykorú művészetben”.
6. MTKcs. 8838.ltsz. – Papír, litográfia, 45,5 x 57,5 cm. Irodalom: *Cennerné Wilhelmb Gizella*, i.m. (1) 305.; *Rózsa György–Spira György*, i.m. (5) 512–514, 518. Reprodukálva: előbb i.m. 180–181.
7. MTKcs. 55.1581. ltsz. – Papír, litográfia, 31,1 cm x 39,5 cm. – Irodalom: *Rózsa György–Spira György*, i.m. (5) 124–125, 527.
8. MTKcs. 3480.ltsz. – Papír, litográfia, 24,7 x 30,1 cm. – Felirata: még egy csókot! / eszem azt az imátságos kis szádat / – Irodalom: *Gerszi Teréz*, A magyar kőrajzolás története a XIX. században. (Budapest, 1960) 221. 278. sz. még mint ismeretlen mesterek alkotását említi. A rajzoló és a litográfus helyes meghatározása: *Rózsa György–Spira György*, i.m. (5) 532. Reprodukálva: előbb i.m. 172.
9. Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban: OSzK), Hírlaptár. – Papír, litográfia. Megjelent: Charivari, 1848. VII. 26-i 8. számának 31. lapján. – Felirata: Az alsóház ministerialis classificatio szerint./ – Irodalom: *Szentiványi Gyula*, Szerelmey Miklós. Petrovics-Emlékkönyv. (Budapest 1934) 116.; *Vayer Lajos*, ifj. Széchényi képe. Magyarságtudomány (1942) 110. 39. sz.; *Vayer Lajos*, Kossuth alakja az egykorú művészetben. Kossuth Emlékkönyv II. (Budapest 1952) 446–47.; *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 210. 63. sz.; *Rózsa György–Spira György*, i.m. (5) 185., 533. Reprodukálva: előbb i.m. 185.
- 9/a. Petrichevich Horváth János albumai I.sz. – Jelenleg az Arhivele Statului din Cluj-Napoca kezelésében. – Felirata: Teleki Laci – Baronin Orczy–Lipthy/ Reprodukciója megjelenik *Spira György*: A honti álorcácsi. c. tanulmánya illusztrációjaként a „Történelmi Szemle” 1985. éfv. 3. számában. – A képre Simon Péter hívta fel figyelmemet, anyagom lehető teljessé tételének támogatásáért ezúton fejezem ki köszönetemet.

- 9/b. Petrichevich Horváth Jánosra vonatkozóan lásd: *Nagy Iván*, Magyarország családai... V. (Pest 1859) 159. – A karikatúra datálásához Széchenyi István ad támogatott kora ismert arisztokrata szerelmespárjainak felsorolásával 1841. május 2-án. V.ö.: *Gróf Széchenyi István* naplói. 1814–1848. Szerk. *Viszota Gyula*. (Budapest 1921–1939) V. 7–8. Petrichevich Horváth János albumainak lelőhelyére, valamint a rajz keletkezési idejére Spira Györgytől kaptam adatokat. Kollegiális szivességét ezúton köszönöm.
10. MTKcs. 8032. ltsz. – Papír, acélmetszet, 10,9 x 8,1 cm. – Felirata: TELEKY. / háttérben pusztai tájrészlet.
11. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum (a továbbiakban: MMM) Fotógyűjteménye, 4572/1957. Fk. ltsz. – Papír, fénykép szépiával és fehér fedőfestékkel, ovális formátumban, 12 x 16 cm.
12. MMM. Fotógyűjteménye, 31/1941. Fk.ltsz. – Jelezve: VUAGNAT / peindre photographie / GENÈVE /
13. MMM. Fotógyűjteménye, 5174.ltsz., OSzK 226810. ltsz. – Fénykép – Jelezve: Nach dem Original des Photographen Vuagnat in Genf, aufgenommen im Oktober 1860. / Irodalom: *Wurzbach, Constant von*, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, 43 (Wien 1881) 261. 7. sz.
14. Puk^v Miklósról vonatkozóan lásd: *Szinnyey József*, Magyar írók élete és munkái XI. (Budapest 1906) 213–15. h.; *Dénes, Tibor*, Un imprimeur hongrois à Genève au siècle dernier. Revue du Vieux Genève, 1983. évf. 55–59.
15. MMM. Fotógyűjteménye 159/1963. Fk. ltsz. – Reprodukálva: *Szabad György*, Miért halt meg Teleki László? (Budapest 1985) 5. kép.
16. *Szabad György*, i.m. (15) 18. 21–22.
17. OSzK. Hírlaptár – Papír, fametszet – Megjelent a „Vasárnapi Ujság” 1861. III. 17-i 11. számának 121. lapján. – Eybl fordított, kicsinyített változata: MTKcs. 5243. ltsz. – Papír, litográfia, 35,4 x 27,7 cm. – Jelezve: Marastoni Jós. 1861 – RÓZSAVÖLGYI / ÉS TÁRSA / PESTEN. – NY. WALZEL ENGEL ÉS MANDELLO PESTEN / Irodalom: *Wurzbach, Constant von*, i.m. (13) 261. 5. sz.; *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 177. 465. sz.
18. MTKcs. 8322. ltsz. – Papír, litográfia, 49 x 34,5 cm. – Jelezve: Egy fénykép után 1860-ból. / Marastoni Jós. 1861. – Ny. Walzel, Engel és Mandello Pesten. / – Irodalom: *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 177. 462. sz.
19. MTKcs. 67.75. ltsz. – Papír, litográfia, 67,5 x 52,5 cm. – Jelezve: Grimm/ 1861/ – Nyomt. Haller J./ – Kiadja Pfeifer Ferdinánd./ – Irodalom: *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 145. 66. sz.; MTKcs. 4990. ltsz. – Papír, litográfia, 34,5 x 24,8 cm. – Jelezve: Nyom. Langer Ede Pest. 1861./ – Irodalom: *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 157. 9. sz.; OSzK. Kézirattár, arcképgyűjtemény, 1011. sorsz. – Papír, litográfia, 13,1 x 9,7 cm. – Jelezve: Druck Ed. Langer Pest 1861. – Verleger L. Valzachi./

20. MMM. Fotógyűjteménye 2021/1957. Fk. ltsz. – Reprodukálva: *Szabad György*, i.m. (15) 8. kép. – Mayer Györgyről lásd: *Fejős Imre*, Fényképészetünk első virágkora. *Folia Archaeologica*, (a továbbiakban: FA) u.f. 9 (1958) 217.
21. MMM. Fotógyűjteménye 1313/1957. Fk. ltsz.
22. OSzK. Kézirattár, arcképgyűjtemény 1011. sorszám.
23. MMM. Fotógyűjteménye 1859/1953. Fk. ltsz.
24. MTKcs. 55.819. ltsz. – Papír, litográfia, 51,4 x 66 cm. – Felirata: ORSZÁGGYŰLÉSI ARCZKÉPCSARNOK / KÉPVISELŐHÁZI SZÓNOKOK./ – Jelezve Rohn/ Nyomt. Rohn A. Pesten 1861./ – Irodalom: *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 192. 118. sz. – A lapot, mint a „Nővilág” c. folyóirat éves előfizetőinek jutalomképét is terjesztették az év végén.
25. MMM. Fotógyűjteménye 32/1941. Fk. ltsz. – Kiállítva: A Magyar Történelmi Képcsarnok Emlékkiállításán 1959-ben. Lásd: A Magyar Történelmi Képcsarnok Emlékkiállításának (1884–1959) katalógusa. (Budapest 1959) 23. XVII. tárló. – Reprodukálva: FA u.f. 9. (1958) XXXV. tábla. 1. kép.
26. *Hatos Géza*, Teleki László halálának körülményei. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*. 36 (Budapest, 1965.) 61. • A tényálladéknak pontosabb megállapíthatása szempontjából szükségesnek találtatott, a szobának, hol Gf Teleky László meglőve találtatott azon alakban a mint az a szemle alkalmával találtatott fényirdai levétele, mi végből Mayer György Photograph megjelenvén, ... Fővárosi Levéltár – Pest város Városkapitányi iratok, 1861. Szemlejegyzőkönyv. Felvétetett Pest város főkapitányi hivatala által 1861. évi Május 8-án. – *Fejős Imre*, i.m. (20) Simonyinak attribubálja a felvételt, bár korábban (*Fejős Imre*, Simonyi Antal. Foto, (1957) 171–174. azt állította, hogy Simonyi minden műfajban dolgozott a riport kivételével.
27. *Szabad György*, i.m. (15) 6–7.
28. MTKcs. 55.18. ltsz. – Papír, litográfia, 30,1 x 23,4 cm. – Jelezve: Canzi Ágost /1861/ – Ny. Walzel, Engel és Mandello, Pesten. / – Irodalom: *Szendrei-Szentiványi*, i.m. (1) 295.
29. MTKcs. 6201. ltsz. – Papír, litográfia, 40,4 x 31,5 cm. – Jelezve: Marastoni Jós. 1861./ – POLLÁK TESTVÉREK PESTEN 1861./ – Irodalom: *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 177. 464. sz.
30. MTKcs. 4285. ltsz. – Papír, litográfia, 32,1 x 24,7 cm. – Jelezve: Rohn. / – Nyomt. Rohn, Pesten 1861/
31. MTKcs. 4416. ltsz. – Jelezve: Kiadja: Emich Gusztav, Pesten./ – Megjelent a „Hölgyfutár” 1861. évf. VI. 6-i 68. számának mellékleteként. – MTKcs. 4415. ltsz. – Felirata: Melléklet a „Falusi gazdához”. – Irodalom: *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 191. 96. sz.
32. OSzK. Kézirattár. 6/Duodec. Hung. ltsz.

33. MTKcs. 1925. ltsz. – Papír, litográfia, 43,6 x 31,4 cm. – Jelezve: Grimm/ 1861./ – NYOMT. POLLÁK TESTVÉREK PESTEN 1861/ – Kiadja Pfeifer Ferdinánd./ – Irodalom: *Wurzbach, Constant von*, i.m. (13) 261. 6. sz.; *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 145. 65. sz.
34. MTKcs. 8792. ltsz. – Papír, szín. litográfia, 42,5 x 26,6 cm. – Jelezve: Dr. u. Verl. v. H. Gerhart, Margarethen Grüngasse 32 Wien/ – Irodalom: *Wurzbach, Constant von*, i.m. (13) 261. 2. sz.
35. MTKcs. 7893. ltsz. – Papír, szín. litográfia, 37,5 x 29,9 cm. – Jelezve: Druck u. Verlag v. C. Lanzedelli, Margarethen Wienstrasse N., 132 Wien/
36. MTKcs. 4419. ltsz.; OSzK. Hung.h.3274¹ ltsz. – Papír, litográfia, 17,5 x 11,5 cm. – Jelezve: Marastoni Jós 1861/ – Kiadja Kotsányi László a kiadó tulajdonaj – Nyomt Händelmayer Pesten 1861./ – A portré alatt 4 soros vers „Egy országnak voltál reménye./” kezdettel. – Megjelent: Széki Gróf Teleky László... i.m. (3) ... mellékleteként. – Irodalom: *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 177. 463. sz.; MTKcs. 4418. ltsz.; OSzK 189193. ltsz. – Jelezve: Nyomt. Frank J.M. Pesten 1862./ – Az előbbi vers nélkül – Megjelent: Teleki-Album. Szerkeszti és kiadja Kotsányi László. Első évi folyam. Pest, 1862. mellékleteként. – Irodalom: *Gerszi Teréz*, i.m. (8) 177. 463/a. sz.
37. OSzK. 217486. ltsz.; MTKcs. 66.49. ltsz. – Papír, fametszet, 17,5 x 11,4 cm. – Felirata: SZÉKI GR. TELEKI LÁSZLÓ/ ÉLETRAJZA./ gyászos halála, nagyszerű temetése/ s utolsó műve./ Szerkeszti/ MORZSÁNYI SÁNDOR./ PESTEN, 1861./ Kiadják Engel és Mandello./ címlap-illusztráció.
38. OSzK. 212613. ltsz. – Papír, fametszet, 21,4 x 14 xm. – Felirata: A/ hazaszere- tet áldozata/ Gr. TELEKI LÁSZLÓ/ ÉLETE ÉS GYÁSOS KIMULÁSA/ leírása./ DEBRECZEN,/ KIADJA TELEGDI K.LAJOS. 1861./ címlap-illusztráció.
39. Az 1861. V. 25-i számban. – Irodalom: *Wurzbach, Constant, von*, i.m. (13) 261. 3. sz.
40. Az 1861. VI. 29-i számban. – Irodalom: *Wurzbach, Constant, von*, i.m. (8) 261. 4. sz.
41. MTKcs. 55.1069. ltsz. – Papír, szín. litográfia, 47,1 x 54,4 cm. – Felirata: JEL- KÉPI ÉS TÖRTÉNETI ÁBRÁZOLAT/ GRÓF TELEKY LÁSZLÓ/ EMLÉKÉ- RE./ – Jelezve: Tevely Ferdinánd tanár rajz. – Kőre metsz. Kollarz Ferenc – Reiff. és Rösch nyomt./ – Irodalom: *Széphelyi F. György*, Allegóriák a korszak festészetében és grafikájában. Művészet Magyarországon. 1830–1870. Szerk. *Szabó Júlia és Széphelyi F. György*, (Budapest 1981) I. 69., II. 316–317. 199. sz.; *Szabó Júlia*, A XIX. század festészete Magyarországon. (Budapest 1975) 30.; 218. 188. kép.
42. *Széphelyi F. György*, i.m. (41) I. 69.; II. 347. 200. sz.
43. MTKcs. 9516. ltsz. – Papír, szín. litográfia, 58,6 x 79,9 cm. – Felirata: AZ 1861^{DIKI} MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉS EMLÉK–KÉPE./ JELKÉPES–TÖRTE-

NELMY FESTVÉNY ÖSSZEÁLLITOTTA TEVELY FERDINÁND TANÁR
ÉS KOLLARZ FERENC./

44. *Szabad György*, i.m. (15) 57–61.
45. Márkosfalvi *Barabás Miklós* Önéletrajza. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: *Bíró Béla*. (Kolozsvár 1944) 276. 1789. sz.
46. Pld. Pyrker János László – *Szoboda D. Gabriella*, Barabás Miklós. (Budapest 1983) 28. színes kép; Keglevich Miklós – *Szoboda* i.m. 80. kép; I. Ferenc József – i.m. 92. kép.
47. Eger, Dobó István Vármúzeum, 55.274. ltsz. – Olajfestmény, vászon, 254x159 cm. – Jelezve: Barabás 1861. – Irodalom: *Szoboda D. Gabriella*, i.m. (46) 114. kép; *Szabó Júlia* i.m. (41) 30., 218. 189. kép. Ellent kell mondanunk Szabó Juliának abban, hogy a kép Teleki életében készült. Barabás az 1862-es festmények elejére teszi azzal a megjegyzéssel, hogy a megrendelés még 1861-ben történt. Az előbb tájékozódó, majd teljes erejével a politikában tevékenykedő Teleki bizonyára nem gondolt arra, hogy életnagyságban lefestesse magát. Ez csak halála után, mintegy emlékéért fenntartandó történhetett.
48. MTKcs. 2227. ltsz. – Olajfestmény, vászon. 238 x 137 cm. – Jelezve: Barabás 867./ Irodalom: *Márkosfalvi Barabás Miklós*, i.m. (45) 278. 1874. sz.
49. Kaposvári magántulajdonban. – Olajfestmény, vászon, 47 x 38 cm. – Jelezve: Than Mór/ 1862/ – Egykor a gr. Jankovich-család gyűjteményében.
50. MTKcs. 76.264. ltsz. – Papír, szín. litográfia, 77.8 x 56,7 cm. – Felirata: Honal-
kotó Árpád vezér/ dicsőítésére a honalapítás ezredik évfordulója örömmünnepe-
n./ – Jelezve: Kacziány Ödön eredetije után kőre rajz. Lenz A., nyom. „Steyrermühl”. –
Tervezte és kiadja: Halász István Budapesten./

Die Bildnisse von Ladislaus Teleki

Die politische Laufbahn von Graf Ladislaus Teleki begann in der Magnatenopposition des Landtages vom 1838. Der Österreicher Franz Eybl hielt den heftigen Débatteur und sarkastischen Redner in seiner Litographie fest. Die Gestalt von Teleki ist auf der Darstellung der Eröffnung des Landtages im 1848 in seiner charakteristischen Körperhaltung – mit vorne verschränkten Armen – als Steinzeichnung von Carl August Pettenkoffen auch wiederzufinden. (Abbildung 1.) Seine oppositionelle Gesinnung wurde im Sommer 1848 durch mehrere Karikaturen angegriffen, deren Vorzeichnungen von Emanuel Andrássy entworfen worden waren. (Abbildung 2. – die erste Figur links.)

Im September des Jahres 1848 verließ Teleki sein Vaterland wegen einer diplomatischen Mission. Er erlebte den Aufschwung des Freiheitskampfes im Frühjahr 1849 in Paris, sowie die gänzliche Niederlage. Von den österreichischen Behörden zum Tode verurteilt, lebte er 11 Jahre lang im Exil in Frankreich, England, Belgien und in der Schweiz. Aus dieser Zeit sind uns Bildnisse in der neuesten Technik, der Photographie bekannt. Der Genfer peintrephotographe Vuagnat zeigt uns den Besucher von politischen Salons und Verhandlungspartner von wichtigen Persönlichkeiten in lässig-ungezwungenen Haltung, doch mit einer gewissen Melancholie im Gesichtsausdruck. (Abbildung 3.)

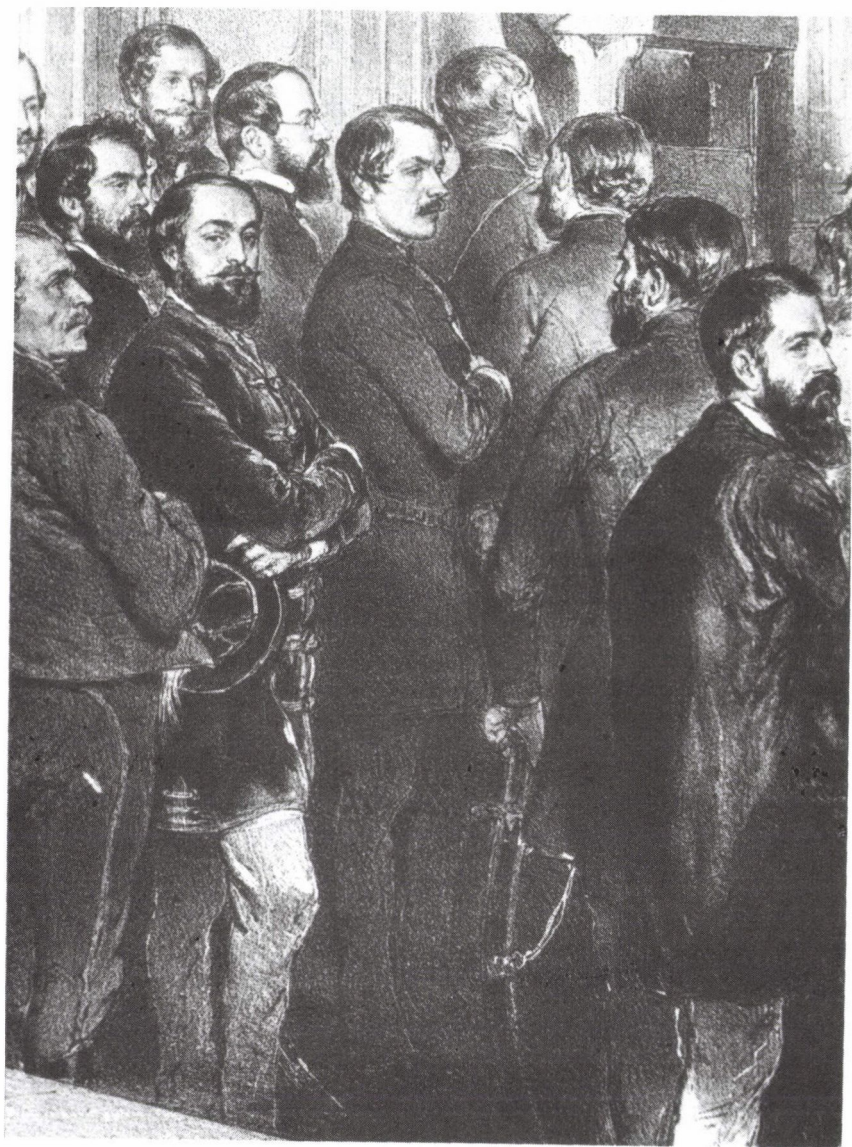
Im Dezember 1860 wurde Teleki während einer Privatreise in Dresden verhaftet und den Österreichern ausgeliefert. Am Ende des Jahres wurde er zur persönlichen Audienz dem Kaiser Franz Josef I. vorgelassen. Franz Josef teilte ihm seine Begnadigung und deren Bedingungen mit. Er sollte mit seinen antihabsburgischen ausländischen Beziehungen aufhören, aus dem Kaiserreiche nicht ausreisen und sich in Ungarn einstweilen der politischen Tätigkeit enthalten.

Teleki wurde dennoch mit grossem politischem Interesse in Ungarn erwartet und im Februar von 1861 vom Komitate Pest in die Magnatentafel delegiert. Letztes Ereignis wurde von der Wiener Regierung nicht verhindert. Seine Popularität ist auch anhand seiner Bildnisse wahrzunehmen. Diese entstanden anfangs als Kopien des Werkes von Eybl, später wurde als Vorlage die Photographie von Vuagnat für die vervielfältigten Blätter bekannt. (Abbildung 4.) Teleki liess sich in Budapest auch fotografieren, dieses Bild trägt die Merkmale des weniger komplizierten adeligen Porträtstils. (Abbildung 5.)

Die Opposition und hauptsächlich deren Parteiführer, Ladislaus Teleki wies jegliche Verhandlungen mit dem Herrscherhaus zurück. Nach dem Freitod des Grafen schlug die Partei eine andere Richtung ein. War es ein Gewissenskonflikt wegen des gegebenen Ehrenwortes an Franz Josef, oder die Enttäuschung in der revolutionär-oppositionellen Entschlossenheit seiner Parteigänger, die ihn zum Selbstmord bewogen, ist kaum zu enträtseln. Man hat schon damals den Verdacht des Meuchelmordes gehegt. Diesem Verdacht danken wir ein einzigartiges Bilddokument, die Fotoaufnahmen der Leiche und des Zimmers von Teleki, vom Budapester Fotografen Georg Mayer verfertigt. Jene Bilder kann man als Anfang des Kriminal-Reportes in der Fotografie in unserem Lande betrachten.

Der Trauer um den tragisch verstorbenen äusserte sich in Ausgaben der Gelegenheitsliteratur mit Illustrationen, oder in selbständigen grafischen Darstellungen. (Abbildung 6.) Neben Porträts nach früheren Vorlagen wurde in Wien von Ferdinand Tevely ein Gedenkblatt mit dem Bilde des Begräbniszuges, der politischen Genossen und allegorischen Figuren entworfen, und von Franz Kollarz auf Stein gezeichnet. (Abbildung 7.) Das Ölgemälde erscheint zum ersten Mal in der Ikonographie Teleki's in repräsentativen, für Komitatshäuser bestimmten Stücken. (Abbildung 8.)

Der Eindruck des tragischen Todes hat sich nach 1867, nach dem österreich-ungarischen Ausgleich verwischen, der Aufschwung der Wirtschaft und das Aufwachen des Nationalstolzes waren für traurige Erinnerungen kaum günstig. So können wir der Gestalt Teleki's auf den anlässlich der Milleneumsfeier erschienenen historischen Gedenkblättern nur einmal begegnen.

1. Borsos József–Carl August Pettenhoffer: Teleki László
Részlet az országgyűlés megnyitását ábrázoló litográfiáról 1848.
Magyar Történelmi Képcsarnok

2. Andrássy Manó—ismeretlen magyar mester: Országos ebéd Madarász indítványa szerint
Karikatúra a balszélen Teleki László alakjával
Litográfia 1848. Magyar Történelmi Képcsarnok

3. Vuagat: Teleki László Genfben. Fénykép 1860.
Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Fotótára

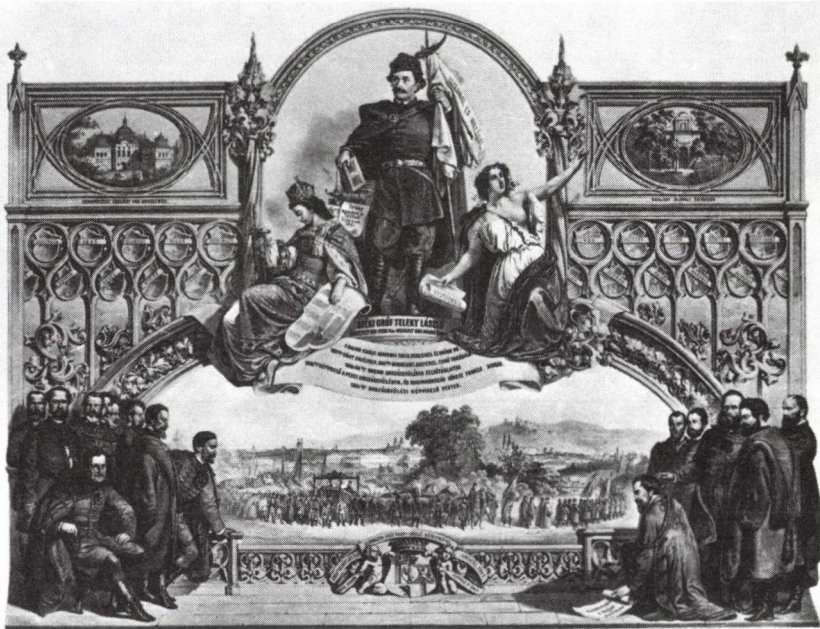
4. Vuagat–Marastoni József: Teleki László
Magyar Történelmi Képcsarnok

5. Mayer György: Teleki László
Fénykép, 1860. Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Fotótára

6. Marastoni József: Teleki László
Litográfia, 1861. Magyar Történelmi Képcsarnok

7. Ferdinand Tevely–Franz Kollarz: Teleki László emléklap
Színes litográfia, 1861.
Magyar Történelmi Képcsarnok

8. Barabás Miklós: Teleki László
Olajfestmény, 1867. Magyar Történelmi Képcsarnok

Festett herendi porcelánportrék a Magyar Nemzeti Múzeumban

Az Újkori Osztály porcelángyűjteményében több, ritkaságnak számító herendi porcelánfestmény található. A szakirodalomból tudjuk, hogy Herenden kedvelték ezt a műfajt, mellyel jól demonstrálhatták technikai sokoldalúságukat.¹ Fischer Mór a negyvenes években kezdett ilyenfajta kísérletekbe, néhány esetben fénykép után készítette a darabokat. A fejlődés fontos állomása az a fél méter magas porcelánportré, mely Alexander von Humboldt német tudóst ábrázolja, puritán egyéniségének megfelelő barna és arany színekkel, egy 1857-ben Fischernek küldött fénykép alapján. A jobb oldalra alul rá van égetve Humboldt eredeti dedikációja. A képet az 1873-as bécsi világkiállításon bocsátották nyilvánosság elé.² Valószínűleg bonyolult és hosszas kísérletek előzték meg e mű elkészültét. A gyárat 1875-ig igazgató Fischer Mór távozása után csak a kilencvenes évek végén elevenítette fel e technikát fia, Farkasházy Fischer Jenő, apjának művészileg egyetlen méltó utóda.

A porcelántárgyakon már korábban megjelentek a festett portrék, de táblakép-funkcióval csak 1840 körül kezdenek divatba jönni. Paul Atterbury művészettörténész a porcelán történetéről írt összefoglaló munkájában részletesen foglalkozik a magastűzű mázfestékekkel készült porcelán-arc képek kérdésével. Az anyagról szólva az „email ombrant” kifejezést használja, melyet „árnyaló máz”-nak fordíthatunk, s kiemeli, hogy ez igen finom tónusok elérésére alkalmas.³ A porcelánportrék stílári és technikai összefüggéseit vizsgálva a mázra vonatkozóan hasonló megállapításra jut Hofmann is. „Az igen nagy számban előállított fénoxid-festékek széles skálája már a biedermeier kezdetétől fogva lehetőséget adott azok egymással való keverésére, az olajfestészetéhez hasonló finom átmenetek elérésére. Festőien pontos másolatok készültek, olyan befejezettek, hogy az ember szinte elfeledkezik rendkívüli munkaigényességükről. A festékek eltérő sűrűségűek, s még a legvégső égetésnél is meg tudnak repedezni, a hosszadalmas gyártási folyamat egész eredményét meg-

semmisítve.”⁴ A már mázazott porcelánlapra ecsettel festenek, s harmadszorra, 810 °C-on égetik rá a festményt. A fénoxidok mennyisége és minősége döntő szempont, mert eltérő olvadáspontúak. Wartha Vince egzakt leírásából tudjuk, hogy a nehézfémek oxidjai barna, a réz- és szilíciumé vörös színt adnak. Az ólumüveggel vegyített festékeket olajokkal dúsítják. Égetéshez félkör keresztmetszetű „kapellás” próbakemencét használnak, melynek különböző részein eltérő a hőeloszlás. Ez kedvező a fénoxidok különböző olvadáspontját tekintve.⁵

A technika sokban meghatározza e képek jellegét. A múzeum gyűjteményében levő darabokhoz közelítve viszont a stílisis meghatározottságokat is figyelembe kell venni, melyeket jól példáznak a megfelelő portréfestészeti analógiák. Részben a stílusában erősen heterogén magyar biedermeier festészetben, valamint a század második felének arcképei között találunk jó példákat. Szabó Júlia hívja fel figyelmünket a meghatározása szerint „biedermeier realizmus”-sal alkotó Sterio Károlyra, vagy az ötvenes években alkotó, valószínű portréival kiemelkedő Novotni Jánosra.⁶ A szerző arra is figyelmeztet, hogy az oldottság, a közvetlenség elérésében a francia romantika és realizmus hatását is tudatosítani kell, a hatvanas évek közepétől fogva pedig a fényképezését. Fényképezésünk idevonatkozó első periódusával Fejős Imre több cikkében foglalkozik.⁷ Ezekből megtudjuk, hogy kiváló magyar festőink java vonzódott a művészi fényképezéshez, Barabás Miklós, Borsos József, Munkácsy nevét említi. A festői, gazdag tónusok elérését F. S. Archer-nak az ötvenes években feltalált ún. nedves módszere biztosította. A hivatalos műkritika – Henszlmann Imrével az élen – hiába ítélte el a fotót, mint tucát- és iparjellegű műfajt, az polgárjogot nyert. Lehet-e csodálni, főleg elítélni, hogy a művészek ki akartak próbálni egy új lehetőségeket hordozó technikát? A korban mindenképp ez a fejlődésben gondolkodó szemlélet volt a haladó. Fontos az a tény is, hogy az amatőr fényképezés első társulatát 1883-ban éppen Wartha Vince, a művészi ipar apostola szervezte meg. Lyka Károly helyesen véli, hogy az elnyomatás válság-időszakának szűkös viszonyai között ez az olcsó technika állt legközelebb a látványban gondolkodó művészekhez.⁸ A hivatásos fényképezés közül viszont csak azokat emelném ki, akik a témához valamely szálon kapcsolódnak. Ország Antal például az ötvenes években Párizsban tartott fenn műtermet, s elsőként kísérletezett a Tablot által feltalált porcelánképekkel.⁹ Még fontosabb azonban a kolozsvári Veress Ferenc tevékenysége, aki szakmájának zseniális újítója volt. Fotókerámia céljaira felfedezte a fényérzékeny ún. „email” emulziót, az 1880-as évek elején pedig már a színérzékeny emulzió kikísérletezésébe fogott. Fáradozását 1884-ben siker koronázta, így

1889-ben találmányával már szerepelt a párizsi világkiállításon. Célja a fotochromia teljes kidolgozása volt, de életműve pénz híján csonka maradt. Bár méltatlanul feledték el, találmánya nem maradhatott hatástalan.¹⁰ E sokféle hatás figyelembe vételével kell közeledni a herendi porcelánportékhoz, melyek sajátosan átmeneti műfajt képviselnek, mivel a hagyományos portré, a fotó és az iparművészeti emléktárgy jellemzőiből egyaránt megőriznek valamit.

A gyűjtemény legkorábbiak tünő darabja egy kisméretű porcelán-arckép, mely a nyilvántartás szerint feltehetően a fiatal Fischer Mórt ábrázolja.¹¹ A térdképen zsinóros fekete atillába öltözött fiatal férfit látunk háromnegyedprofilban, ülve, jobb felé tekintve. Jobbjában „attributumként” körzöt tart, bal kezét térdén nyugtatja. Kötetlen pózban látjuk, nyitott atillája alól szürke mellény tűnik elő, nyakravalója pettyes. A háttér kék, a szék támlájánál és a mintás zöld függönynél lilásba játszik, A férfi arca komoly, tekintete nyílt. Arcának megfestése aprólékos, részletező. Rövid, hátrafésült fekete haját és körszakállt visel. A kis porcelánképet a lappal egybemintázott, domború díszű fehér neorokokó keret övezi, melyet arannyal felfestett virág- és levéldísz ékít. A portré szignálatlan (1. kép). Beállítása utalhat önarcképre, jelzetlensége is ezt látszik igazolni. Erre az önarckép-típusra korábbi megoldásként megemlíthető Gyulai Gál Miklós önportréja az 1820-as évekből, mely beállítása közvetlenségével és kis mérete révén egyezik a porcelánképpel.¹² Ez utóbbi, modelljének viselete és beállítása alapján az 1840-es évek elején készülhetett, így az előbbieken említett, hagyományos biedermeier arc képfestészethez kötődik. Azt a feltételezést, hogy az arc kép modellje a fiatal Fischer Mór, nem tudjuk bizonyítani. Ellenben tudásunk van egy másik, ugyanilyen méretű és keretmegoldású porcelán-portréről, amely Siklóssy László meghatározása szerint 1851-ben készült és Fischer Móriczot ábrázolja.¹³ Elképzelhető, hogy egy sorozatról van szó, esetleg a Fischer család tagjairól, de több képről egyelőre nincs tudásunk. Az előbb említett kép modellje középkorú férfi, arca komoly, tónusosan festett. Realisztikus megoldásával párhuzamba állítható a XIX. század második felében készült néhány portréval. Ilyen például Marastoni Józsefnek egy 1860-ban készült férfiképmása.¹⁴

Nagyon érdekes összefüggésekre világít rá a következő porcelán-arc kép is, mely 1846-ban készült.¹⁵ Az ovális formátunú térdkép gr. Esterházy Károly cs. és kir. kamarást, Tolna megyei főispánt, a Dunántúl egyik legbefolyásosabb birtokos főúrát ábrázolja erdős táj előtt. A javakorabeli férfi bal felé fordul, jobbjaival mutató mozdulatot tesz, bal kezét mellénye nyílásába

helyezi. Öltözéke sötétlila atlaszselyemből készült hosszú, zsinóros kabát, fekete selyem mellény és nyakra való, melybe kristálygombos, arany nyakkendőtű van tűzve. Mellén Szent István-rend függ. A férfi derűs magabiztossággal tekint előre. Birtokára utal mutató mozdulata, baloldalt a háttérben látható szőlőtőkékkel és erdős tájjal, melynek kitűnő megoldását az is magyarázza, hogy a porcelánfestők a növények festésében voltak leggyakorlottabbak. Az arc megfestése tónusos, gazdag modellálású. A kép fényviszonyai nem kevésbé érdekesek. A felhős, viharos égbolt, mely jobboldalt mélylila, s balfelé fokozatosan kivilágosodik, remekül kiemeli a megvilágított főalakot. Ehhez a látványhoz szervesen társulnak a háttér fái és növényei, ezeket ragyogó fény aranyozza be. Az ovális aranykeret méltóképpen zárja le ezt a szó klasszikus értelmében vett festészeti alkotást. A portré szignálatlan, de tudjuk, hogy egy Gabriel Decker rajza után 1845-ben megjelent litográfia pontos másolata.¹⁶ A porcelánkép ennek tájjal való kibővítése, „aktualizálása” (2. kép). Az arc finom megfestéséhez analógiaként meg kell említenünk néhány bécsi képet az 1850-es évekből. Ismerünk egy leányportrét 1851-ből, valamint I. Ferenc József és Erzsébet 1854-es páros arcmását, mely a grafeneggi „Ferenc József és kora” kiállításon szerepelt.¹⁷ A herendi portré arcának megoldása a bécsi biedermeier arcképek rokona. Ez a fázis tehát szemléletében különbözik a század második felében dívó, az arcot kisebb műgonddal megfestő, magát az alakot pedig esetlegesebb, kötetlenebb pózban ábrázoló festői látástól. A későbbi portrék között azonban még továbbra is találunk hagyományos megoldásukat. Costier Bonaparte Napoleont ábrázoló, 1890-ben Sèvres-ben készült arcképe szintén az említett bécsi porcelánképekkel analóg.¹⁸ Az Esterházy-kép nem csupán azért jelentős, mert a herendi porcelánképek között kiemelkedő darab, hanem gyártörténeti vonatkozásai miatt is. A Védegyleti Mozgalom hatására ugyanis Herend felé fordult a hazai közönség érdeklődése, de töké nélkül nem lehetett fejleszteni a nagy reményekre jogosító gyárat. Fischer ezért Esterházy Károly grófhoz fordult, aki a gyárnak már előzőleg is lelkes híve és támogatója volt, hisz az üzemet magát is ő juttatta – Winter Mátyás özvegyével szemben – Fischer Mór kezére.¹⁹ A kezességet vállaló Esterházyak komoly megrendelésekkel is támogatták Herendet. Elsőként gróf Esterházy Károlyné rendelte meg meissenai szervize kiegészítését. Egy dekor őrzi ezen kívül a mecénás-család nevét: ez egy chinoiserie-jellegű minta, mely vörös vagy sötétzöld alapból kikapart sádsz és kínai írásjelek kombinációja.²⁰ Az Esterházyak az 1873-as bécsi válság idején is támogatták Herendet. Ezt erősíti meg Esterházy Pál levele gr. Zichy József kereskedelemügyi miniszterhez, felidézve az 1857-es évet, amikor atyja kezessége folytán mentették meg a

gyárat.²¹ Az Esterházy-portré tehát az összefüggések ismeretében akaratlanul is érdekes vonatkozások felidézője.

A gyűjtemény porcelánképei közül kétségtelenül legérdekesebb az a festménypár, mely az idős Farkasházy Fischer Mórt illetve feleségét ábrázolja, teljesen azonos méretű porcelánlapokon.²² Az alakok beállításából világosan kitűnik, hogy egymás melletti elhelyezésre valók. Fischer Mór a portrén csak kis mértékben fordul jobbra, majdnem szembenéz. Ruházata egyszerű, polgári: fekete, kétsoros gombolású szalonkabát, fehér ing és fekete csokornyakkendő. A kabát szürkésfekete foltokkal dúsan tónusozott. Ez a fény- és tónuseloszlást igényesen láttató festésmód fokozottan jelentkezik az arc, az ősz haj s a bajusz ábrázolásánál. Fischer Mór egyénisége áll előtérben, alakját az egynemű szürke háttér még jobban kiemeli. Lent a bal sarokban Müller Pál szignója olvasható. Fischernét háromnegyed-profilban ábrázolja a kép, aki magas, fekete selyemfőkötőt visel, mely álla alatt szalagsokorban végződik. Főkötőjét két kis toll díszíti. Mintásan szövött fekete ruhájára azonos anyagból készült, zsinórozott mantilla borul. Arca komoly, tiszteletre méltó, haja közepén elválasztott, simára fésült. A háttér szürke. A fenti arcképek biztosan fénykép után készültek. A gyár jelzése ezúttal elmaradt, ami valószínűsíti, hogy a darabok a család számára készültek. Egyedüli jegy az a maszarába nyomott háromjegyű szám, mely 393-nak és 898-nak egyaránt olvasható. Az utóbbi esetben évszámra gondolhatunk. A képek valószínűleg posztumusz művek, ez főként az idős Fischer Mór arcképe kapcsán feltételezhető. Mivel ő 1880-ban halt meg, ez lehetne a képmások „terminus post quem”-je. Fischer Mórnak a gyárból történt távozása után csaknem egy évtizeddel, a gyárat átvevő részvénytársaságok idején (1884 és 1896 közt) elképzelhetetlennek tűnik efféle művek születése. Legvalószínűbb, hogy Fischerék fia, a gyárat a kilencvenes évek végén a családnak újra megszerző Farkasházy Fischer Jenő festethette szüleiről a lapokat, akit, mint kísérletező embert – a kegyeleti szempontok mellett – a technika felelevenítése is izgathatott. E művek jellemzőit és a viselettörténet tanúságait is figyelembe véve, valamint tudva azt, hogy az emlékül, családi használatra készült gyári iparművészeti tárgyak a XIX. század utolsó negyedében váltak különösen kedveltté, valószínű, hogy a festménypár a múlt század utolsó évtizedeiben készült. A tanulmányban jellemzett porcelánportrékkal kapcsolatban általánosíthatóan tűnik, hogy a század ötvenes éveitől még nagyobb jelentősége volt a hagyományos arcképfestészetnek, így a fiatalembert ábrázoló portré és az Esterházy-arcmás még ebbe a sorba illeszkedik. A század második feléből és utolsó évtizedeiből is láttunk néhány példát: családi célra készült intim

arcmásokat, melyek közvetlen megoldását kedvelte az ipari fellendülés, a kápitalizálódás korának öntudatos polgárembere. A századvégen jelent meg a történelmi reprezentáció új jelensége is, s bár ennek „légköre” mindent meghatározott, a Fischerékéhez hasonló intim portrék is helyet kaptak a művészetben, habár partikuláris jelleggel. A gyűjtők sajátos érdeklődése is jelzi az ilyen képek nem elhanyagolható szerepét, amennyiben teljesebbé teszik a gyűjtő által önkifejező gesztusnak szánt kollekciót. Így ír erről Lázár Béla: „A nagyiparos, aki az ország közgazdasági életében jelentős szerepet játszik, élete kiegészítő részeként, lelke érzéseinek megnyilatkozásaképp egy oly uralkodó gondolatot sugalmazó gyűjtőtevékenységet fejt itt ki, mely hatásában és eredményeiben többfelé ágazó közérdekű kulturmunkát jelent.”²³”

A magyar Nemzeti Múzeum herendi porcelánportréi szemléletesen mutatják azokat a bonyolult kölcsönhatásokat, melyek a nemzeti művészetet, az európai technikai újítások s a hazai műipar fejlődése között fennálltak, főként a múlt század második felétől. A jellemzett képek vizsgálata meggyőző arról, hogy a periférikusabbnak tűnő, különleges technikájú egyedi alkotások mindennél jobban tükrözik korukat, magukba olvasztva sok művészi-technikai és szellemi törekvést. Ez az összeszövődés sokféle szaktudomány érdeklődése számot tarthat, tovább árnyalva a XIX. századi művelődésről, gazdaság- és iparművészettörténetéről alkotott képünket.

JEGYZETEK

1. *Sikota Győző*, Herendi porcelán. (Budapest 1970)
Ruzicska Ilona, A herendi porcelán. (Budapest 1938)
Alapvető még e tárgyban *Layer Károly*, A herendi porcelángyár története. (Budapest 1921)
2. Alexander von Humboldt portréja, keretben. Herendi porcelán. 1857–1870. Iparművészeti Múzeum, Budapest. Humboldt eredeti dedikációja ráégetve. Kelt Potsdamban, 1857 októberében. Levelét Fischer Mórhoz az elkészült kép kapcsán *Ruzicska Ilona* közli, i.m. (1) VIII. okm. 79–80. A kép reprodukcióját ld. *Sikota Győző*, i.m. (1) 31. A témához fontos adalékokkal szolgál *Tasnádiné Marik Klára*, A XIX. századi magyar keramika néhány problémája. In: Iparművészeti Múzeum Évkönyvei III–IV. (Budapest 1959)
3. *Atterbury, Paul*, The History of Porcelain. (London 1982) 185.
4. *Hofmann, Friedrich H.*, Das Porcellan der europäischen Manufakturen. Bd. I. (Propyläen Kunstgeschichte). (Berlin 1980) 228–229.
5. *Wartha Vince*, Az agyagművesség. In: Az Iparművészet Könyve II. k. (Budapest 1906) 520–521.
6. *Szabó Julia*, Magyar rajzművészet 1849–1980. (Budapest 1972) 3. és 16. kép.
7. *Fejős Imre*, Fényképészetünk első virágkora. In: Folia Archaeologica 10. (Budapest 1958) 209–220.
8. *Lyka Károly*, Nemzeti romantika. (Budapest 1942) 41–44.
9. *Fejős Imre*, i.m. (7) 216 és 218.
10. Veress Ferenc Emlékkiállítás, Gödöllő. Veress fotói, amiket korábban a MNM Történelmi Képcsarnoka őrzött, jelenleg a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tulajdonában vannak.
11. Férfiarckép. Herendi porcelán. Magyar Nemzeti Múzeum. Ltsz. 1954. 365. Méret. 13 x 18 cm. Szignálatlan. Lapján benyomott HEREND felirat.
12. *Gyulai Gál Miklós*: Őnarckép. Gouache, pergamen. 1820-as évek. Magyar Nemzeti Galéria. Ltsz. 1937–3126. Méret: 204 x 138 mm. Közli *Szabó Julia*, i.m. (6) I. kép.
13. *Siklóssy László*, Herend helye a magyar keramika fejlődéstörténetében. In: Magyar Iparművészet 42. (1939) 208–210. uo. 216.
14. *Kopp Jenő*, Magyar biedermeier festészet. (Budapest 1943) 27. kép.
15. Gr. Esterházy Károly portréja, kerettel. Herendi porcelán. Magyar Nemzeti Múzeum. Ltsz. 47/1917. Fenekén F.M.HEREND 1846 vésés. Méret: 38 x 29 cm. Há

tán tintaceruzás folyóírással: Gr. Esterházy Károly (kőnyomatban Gabriel Decker rajza után megjelent 1845-ben). A nyilvántartás szerint Gr. Széchenyi Miklós nagyváradi püspök ajándéka. A harmincas években letétben volt az Iparművészeti Tárban.

16. Gr. Esterházy Károly portréja. Litográfia Gabriel Decker rajza után. Decker szignójával. 1845. MNM Történelmi Képcsarnok. Ltsz. 1224. Alul németül: Gedr/ uckt/ b/ei/ J.Rauh. A portré alatt továbbá Esterházy litografált aláírása.
17. I. Ferenc József és Erzsébet. Porcelánfestmény, bécsi manufaktura. Inv. nr: AH 004. Bécs, Szövetségi Ingóságok Kezelőségének tul. Közli: „Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs, von der Revolution zur Gründerzeit.” (1848–1880) Schloss Grafenegg. Niederösterreichische Landesausstellung. 1984. V. 19–X. 28. Katalog. I–II. (Wien 1984). A kép kat. száma: 1820., 24. színes kép.
18. *Atterbury, Paul*, i.m. (3) 185.
19. Sikota Győző, i.m. (1) 24., il
19. *Sikota Győző*, i.m. (1) 24., ill. Tasnádiné, i.m. (2) 179–194.
20. *Sikota Győző*, i.m. 11/21. és 23.
21. *Sikota Győző*, i.m. 11/26. és 47.
22. Fischer Mór portréja.; Fischer Mórné p. Herend. Porcelánfestmény. Magyar Nemzeti Múzeum. Ltsz. 1948.4; 1948.5. Méretük: 22,7 x 0,5 x 27 cm. Fischerné arc-képén elől cédula, a „Grill Aukciós Ház”-é. Katalógusszámuk a nyilvántartásban 955 és 956. Egykori raktári szám: 9030 és 9031.
23. *Lázár Béla*, Egy magyar gyűjtemény. (Budapest 1922) 102.

Bemalte Herender Porzellanporträts im Ungarischen Nationalmuseum

Die Keramiksammlung der Neuzeitlichen Abteilung im Ungarischen Nationalmuseum verwahrt mehrere als Rarität geltende bemalte Herender Porzellanporträts. In den 1840er Jahren begann Mór Fischer selbst mit ähnlichen Versuchen und er entwickelte diese Technik auf hohes Niveau. Ein bedeutendes Ergebnis der Fabrik war das grosse Porträt von Alexander von Humboldt, welches auch in der Wiener Weltausstellung des Jahres 1873 gezeigt wurde. Nach dem Bankrott der Fabrik im Jahre 1875 wurde diese Technik erst in den 1890er Jahren von Jenő Farkasházy Fischer wiederaufgenommen, erwies sich als würdiger Nachfolger seines Vaters in der Kunst. Zur Analogie der bemalten Porzellanporträts kann man von der Mitte des 19. Jahrhunderts an ausländische Beispiele bringen. Bekannt sind ein Wiener Mädchenbildnis aus dem Jahre 1851, sowie die Porträts von Franz Josef I. und Elisabeth (1854) und ein Napoleon-Porträt verfertigt von Costier in Sèvres 1890. Schon die ersten beiden Stücke sind vom vollendeten technischen Niveau. Der Meinung der Experten nach wurden die den Ölgemälden ähnlichen Tönungen durch die den Ölgemälden ähnlichen Tönungen durch die in den ersten Jahrzehnten des vorigen Jahrhunderts aufgetauchten vielerlei Pulverfarben möglich; die stilistische Grundlage findet man in der traditionellen Porträts- und Miniaturporträtsmalerei.

Mit Hilfe einiger Stücke der Sammlung kann man diejenige Betrachtungsveränderung wahrnehmen, die sich infolge der Fotografie in der Porträtmalerei durchsetzte. In der ungarischen Malerei erschienen an manchen Bildnissen ungebundene, naturalistische Tendenzen schon Ende der 1830er Jahre. Auf den Männerporträts von János Ágotha und József Marastoni kann man den fast der Fotografie getreuen Realismus ganz leicht merken. Julia Szabó entdeckte ähnliche Züge auf den Bildnissen von Károly Sterio und János Novotni und machte auf die Wirkung der französischen Romantik und des Realismus aufmerksam.

Den Einfluss der Fotografie kann man nicht ausser Acht lassen, da die erste Periode in der Geschichte der ungarischen Fotografie zwischen den 50er und den 80er Jahren des 19. Jahrhunderts liegt. Imre Fejős berichtet über die fotografische Tätigkeit mehrerer Maler (z.B. Barabás, Munkácsy). Sie und viele andere von ihren Landsleuten stellten diese neue und billige Errungenschaft der Technik für die Schaffung einer Nationalkunst in den Dienst ihrer visuellkünstlerischen Betrachtung.

Kein Zufall, dass die erste Amateurphotographengesellschaft von Vince Wartha, dem „Apostel“ des Kunstgewerbes organisiert wurde. Antal Országh machte in Paris Versuche mit Porzellanfotos. Demgegenüber brachte Ferenc Veress (aus Klausenburg, Kolozsvár) selbst eine Neuerung: er entdeckte die für Fotokeramik geeignete Emailmulion, die er nachher auch färben konnte. Seine Erfindung war nicht vergeblich. Das Porzellanfoto kann als eine eklektische Art aufgefasst werden, die ein Zwischending von Bildnis, Foto und Souvenir bildet.

Als erstes aus der Sammlung behandelt die Studie ein kleines Kniestück eines jungen Mannes (Abbildung 1), dessen Stil von der traditionellen Bildnismalerei der 30er und 40er Jahre bestimmt wurde. Nach einigen Meinungen stelle das Modell den jungen Mór Fischer dar, das scheint aber unwahrscheinlich zu sein. Das Stück ist ohne Signatur. Die lockere Einstellung und Haltung der Gestalt schliesst nicht aus, dass es sich um ein Selbstporträt handelt. Zur frühzeitigen Analogie dient das Selbstbildnis von Miklós Gyula Gál aus den 1820er Jahren. Die Einstellung, das kleine Ausmass und das Zirkelmotiv bezeugen die Verwandtschaft. Ein späteres Porzellanporträt von Fischer, welches in der (mit dem ersten) gleichen Grösse und mit Rahmen gefertigt wurde, stellte man zum hundertjährigen Jubiläum von Herend aus (das Bild entstand 1851). Dieses trägt schon den obenerwähnten fotografieartigen, naturalistischen Charakter.

Als zweites beschreibt die Verfasserin ein ovales Kniestück aus dem Jahre 1846, wo das Modell Graf Károly Esterházy vor einer Waldlandschaft dargestellt wurde (Abbildung 2). Die Malweise des Gesichts zeugt für die Kenntnis von Barabás. Es wurde meisterhaft gefertigt. Sein Vorbild war eine Lithografie von Gabriel Decker aus dem Jahre 1845. Das Bild ist auch bezüglich der Geschichte der Fabrik wichtig. Auch die Entwicklung der Fabrik von Herend entsprach den Zielsetzungen des Schutzvereines. Für die Weiterentwicklung suchte Mór Fischer um ein Darlehen in Paris an und Esterházy leistete die Bürgschaft dafür. Der Graf Esterházy unterstützte Fischer seit langem, er liess ihm, seinem Wirtshausmieter, die Fabrik zukom-

men und auch im weiteren half er ihm durch Bestellungen. Zur Zeit der Wiener Krise betrieb sein Sohn die Hilfe für die Fabrik. Wie die ersten beiden, repräsentiert auch das Porträt von Esterházy den traditionelleren Stil.

Drittens wird ein Bildnispaar beschrieben, welches den alten Mór Fischer und seine Gemahlin darstellt (Abb. 3, 4). Die Blätter, auf denen die Signatur von Pál Müller zu lesen ist, zeigen die Modelle in Bürgerlicher Bekleidung, vom Ende des vorigen Jahrhunderts mit einem homogenen Hintergrund; ihre Malweise ist wahrheitsgetreu, getönt; sie wurden annehmbar auf Grund einer Fotografie gefertigt. Ohne Markierung der Fabrik – dies weist auf individuellen, familiärlichen Gebrauch hin. Der Stil der Bilder, die Bekleidung, der Charakter eines Andenkens begründen eine Datierung aus den letzten Jahrzehnten des 19. Jahrhunderts. Die Porträts liess wahrscheinlich Jenő Farkasházy Fischer nach den Fotos seiner Eltern Ende der 90er Jahre malen.

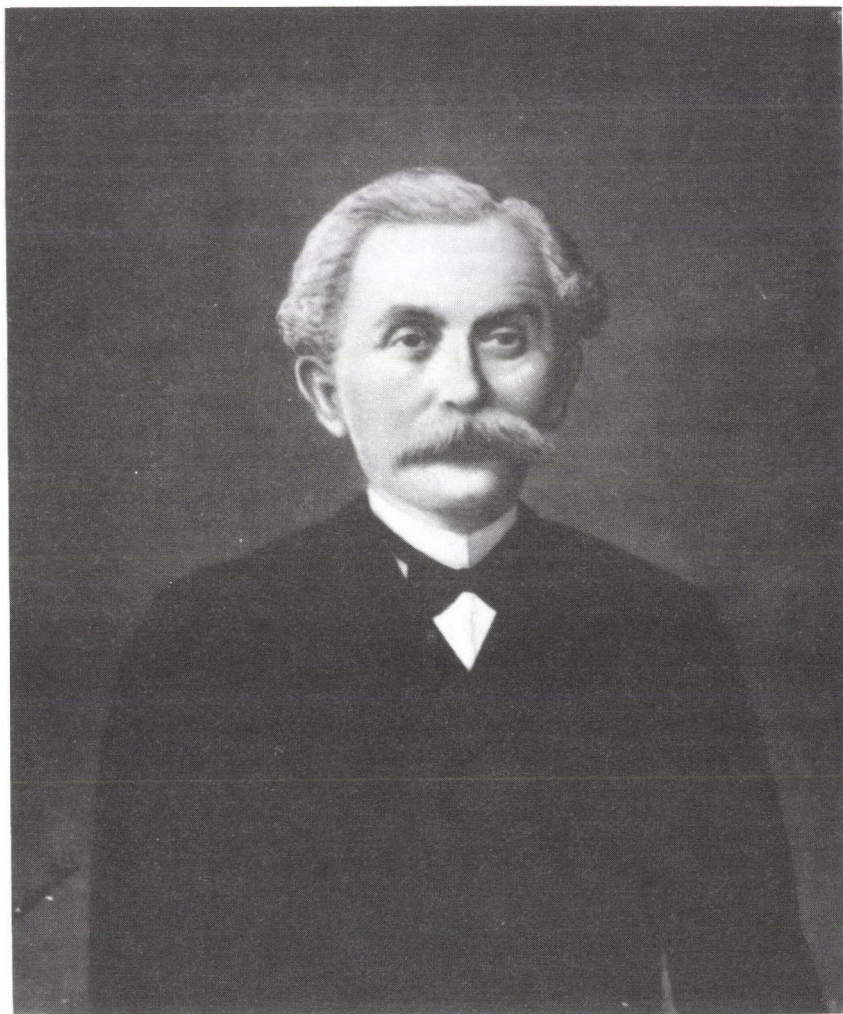
Die dargestellten Stücke überzeugen davon, dass auch etwas unbedeutend erscheinende Werke – künstlerische, technische, geistige Bestrebungen in sich vereinigend für Widerspiegelung ihrer Zeit geeignet sind.

1. Fiatall férfi képmása festett herendi porcelán, 1840-es évek első fele

2. Gróf Esterházy Károly festett herendi porcelán portréja, 1846.

3. Farkasházi Fischer Mór

4. . . . és felesége festett herendi porcelán portréja. XIX. század vége

Lakáspolitikai törekvések a fővárosban a két világháború között

A magyar fővárost egy évszázada sújtja a lakáshiány. Európa csaknem minden fővárosa, ipari nagyvárosa találkozott a lakásinség problémájával, és küszködött vele hosszabb, rövidebb ideig. Ipari nagyvárosok, fővárosok tökéletes fejlődésének adott periódusában általánosan fellépő tünetnek tekinthető a lakásállomány elégtelen volta, mennyiségi és minőségi vonatkozásban egyaránt. Az állami szervek, községek, közületek társadalom-, szociális- és lakáspolitikájának függvénye, hogy a jelenség leküzdött gyerekbetegségnek, vagy krónikus, immár szervi elváltozásokat is okozó betegségnek bizonyul-e a település fejlődése során. Budapest esetében a tárgyalt problematika gyökerei Magyarország múlt századi történetének és a főváros szerepének, funkciójának alakulásához, az 1867-tel majd 1872-vel jelezhető történeti fejlődési folyamat mi-kéntjéhez, üteméhez vezethetők vissza. A kiegyezés időszaka és a XX. század első évtizede közötti negyven esztendő alatt, az időközben (1872-ben) egyesített magyar főváros népességnövekedése mintegy 600.000-re tehető¹.

A múlt század végi Budapest lendületes ipari fejlődésével a feláramló tömegeknek munkaalkalmat kínált, de letelepedési lehetőséget, lakást nem tudott nyújtani a kellő mennyiségben és minőségben. A századforduló éveire a lakásnyomor tömeges méreteket öltött.

A század első évtizedének statisztikái, – 1901 –, 1906 –, 1909 – és 1911-es adatai – fényt derítenek a fővárosi lakáshiány arányaira és arra a tényre, hogy a hiány elsősorban és legnagyobb mértékben a munkás réteget érinti: nincs elegendő kisméretű, a munkabérből élők által is megfizethető bérű lakás Budapesten. A felmérések adatai szerint hozzávetőlegesen a fővárosban élők egyharmada élt „kielégítő” lakásviszonyok között, másik harmada „kedvezőtlen” körülmények között, s a harmadik egyharmad „aggasztóan rossz” körülmények között². Közélebb jutunk a századeleji realitásokhoz, ha a fenti három kategóriát feloldjuk: „kielégítő” lakásviszonyoknak tekintette a

korabeli felmérés, ha 1–3 személy lakott egy szobát, „kedvezőtlen”, ha 4–5 ember, s „aggasztóan rossznak” csak akkor, ha 6 személynél több lakott egy szobát.

Budapest iparosodása, közművesítése, urbanizálódása megkésettiséggel majd mindent behozni törekvő lendületével a szó szoros értelmében kitermelte a lakáshiányt. Pontosabban fogalmazva: mint ahogyan azt a múlt század végi építési konjunktúra is eredményezte, a kisebb és olcsóbb bérű lakások száma csökkent, holott a város lakosságának éppen az ilyen lakásokra igényt tartó rétege emelkedett a világvárossá fejlődő Budapesten a bevándorlások következtében.

A tisztviselői, kispolgári, alkalmazotti és munkásrétegek lakásigényei maradtak kielégítetlenül, mint ahogyan az kitűnik a korabeli statisztikákból, felmérésekből is³, de a mai modern várostörténeti és életmódtörténeti kutatások eredményei is ezt igazolják⁴.

A XIX. század végén, a századforduló éveiben kialakult helyzet konzerválódott, illetve romlott a XX. század első két évtizedében; az I. világháború évei, s azt bezáró békeszerződések Magyarországra s természetszerűen a magyar fővárosra nézve hátrányos hatásai következtében.

A századforduló éveiben a hivatalos állami és a fővárosi közigazgatási szervek is kénytelenek voltak foglalkozni a súlyos szociális problémává növekedett fővárosi lakáshiánnyal. Mérnökök, közigazdászok, statisztikusok, orvosok kaptak megbízást hivatalból a helyzet felmérésére, javaslatok előkészítésére. A hivatalos álláspont mindvégig arról az alapról szemlélte a kérdést, hogy a lakásépítés a magántőke feladata, az állami, városi szervek csupán annak irányítására, támogatására hivatottak. A múlt században a hivatalos szervek ezen koordináló tevékenysége sem nyilvánult meg, erre mutatott rá a városi tanács szakavatott tisztviselője, amikor kimondta:

„A jelenlegi lakásbajokat is a XIX. századnak azon általános nagy bűne idézte jórészt fel, hogy a főváros építési fejlődését és lakásügyét átengedték a magánérdekek zabolátlan uralmának.”⁵

A lakásépítő magánvállalkozások serkentése mellett 1908-ban, 1909-ben az állam is és a fővárosi tanács is – fenntartva ugyan azt a fenti elvet, hogy a lakástermelés a magántőke feladata – állami illetve városi lakásépítkezésbe kezdett. Az 1908. évi XXIX. tc. alapján – amely az állami költségen történő munkáslakás-építkezéseket foglalta magában – épült fel Kispesten az ún. Wekerle állami munkáslakótelep, (6) s ekkor indult be az a fővárosi építkezés, amely az ügyet szorgalmazó és véghezvívó polgármester nevéhez kötődve a Bárczy-féle kislakásépítési akció néven ment át a köztudatba⁷.

Mindkét építkezés mintaszerű és eredményes volt, bár ütemét megszakította az I. világháború. Elszigetelt és egyedi jelenség maradt a fenti két akció, így természetesen eredményei sem hozhattak megoldást a budapesti lakáshiány megszüntetésére.

A világháború utolsó esztendejére kialakult helyzetben a lakásínség olyan kivételes méreteket öltött, hogy „...amennyire adatok rendelkezésünkre állnak, ehhez mérhető inségállapot egyetlen európai városban eddig megközelítő méretekben sem mutatkozott” állítja Ferenczi Imre mint a lakáspolitikai program előkészítésére kiküldött albizottság előadója a Lakáspolitikai Bizottság ülésén⁸. Az 1914-ben már az abszolút lakásínséghez közelálló viszonyok, – amelyeket ideig-óráig enyhített a bevonulások nagy száma – 1915-től tovább romlottak a menekültek, bevándorlók⁹, a hivatalok és intézmények lakásfoglalásai miatt. E kézzel fogható és szemmel látható tényeknél nem hatolt mélyebbre a kérdéskör összefüggéseinek, közgazdasági vonatkozásainak feltárásában a városi tanács szakértő hivatalnokai. Megtette azt viszont Varga Jenő szociáldemokrata közgazdász, s későbbi népbiztos és Kormányzótanácsai tag a Társadalomtudományi Társaságban tartott előadása során¹⁰. Megállapítja, hogy a főváros egész népességét és lakásviszonyait vizsgálva javuló tendencia mutatkozik, de a számok félrevezetnek, ha nem vesszük külön vizsgálat alá az egyes osztályok, rétegek lakáshelyzetét. A lakásínség a szegényebb osztályok tagjait sújtja kizárólag. Az évtizedek óta fennálló lakásszükség¹¹ a ház- és lakberek ugrásszerű emelkedéséhez, monopolisztikus alakulásához, telek- és házspekulációhoz vezetett. Kialakult az a helyzet, amikor már nem a házak termelői költsége és a verseny által kialakított átlagos profithányad, hanem a lakók jövedelmi viszonyai irányítják az elérhető lakbér magasságát¹². A kialakult lakbérmonopólium mellett, s a rendelkezésre álló kölcsönök – alacsony bankkamatláb mellett – sem eredményezte a magántőke bekapcsolódását a bérlakások építésébe. Varga Jenő feltárja a látszólagos elmentmondás közgazdasági hátterét, hogy ugyanis még ilyen kedvező körülmények között sem tud átlagos profitot hozni a munkáslakások építésébe fektetett tőke, mivel az adórendszer helytelen, nem hat serkentőleg ebben az irányban, a kartellek felverték az építési költségeket, s mert a munkásosztály túl alacsony keresete a lakbérmonopólium kihasználását lehetetlenné teszi¹³. Varga Jenő a közgazdasági elemzést követően haladó, átgondolt lakáspolitikai programot vázol, amelyet felfoghatunk a Tanácsköztársaság lakáspolitikája fő tendenciájának előképeként is. Az építkezések fellendítése céljából az adórendszer módosítását javasolja az új épületek adómentességével és a magas telekértékadó bevezetésével. Az építkezési költségek csökkentésére az

építőanyag kartellek monopolisztikus helyzetének megszüntetését látja szükségesnek. Mivel csak a tőkeerős rétegek képesek építkezni, lakáspolitikai feladatnak tekinti:

- a könnyű, olcsó anyagból készült, csak egy generáció lakásszükségletét kielégítő, gyorsan amortizálódó házak építését,
- a luxusépítkezések, magánpaloták, villák, nem produktív célokat szolgáló középületek építésének betiltását,
- megtiltani a kisebb lakásokból nagyot csinálni, inkább a nagylakásokból kell kisebbeket képezni,
- törekedni kell a többlettermelésre,
- törekedni a jövedelemelosztás megjavítására, demokratikus földreform, adóreform bevezetésével, a teljes egyesülési és gyülekezési szabadság biztosításával,
- emelni kell a lakáskultúra színvonalát az alacsonyabb néposztályok körében,
- hatósági kislakásépítkezést szorgalmaz szociálpolitikai szempontból,
- s követeli a háborús lakásbérleti rendszer rendelkezéseinek fenntartását, amíg a megfelelő számú üres lakás nem áll rendelkezésre¹⁴.

Ferenczi Imre ugyancsak 1918-ban készült fővárosi lakáspolitikai programja képezte a Városi Tanács háború utáni ezirányú tevékenységének magját. A két program tulajdonképpen egyetlen ponton találkozik; Varga Jenő is, Ferenczi Imre is a mélypontról való kilábalást a könnyűszerkezetes, ideiglenes lakások kialakításával látja megvalósíthatónak. A továbbiakban Ferenczi átmeneti jellegű rendészeti intézkedések bevezetését (nagy lakások felosztását, nyilvános épületek felhasználását stb.) látja szükségesnek, de főként a katonai célokat szolgáló épületek, barakkok szükséglakások céljaira való átengedését szorgalmazza, mivel 20.000 egyszerű szerkezetű lakás felépítésével, kialakításával szüntethető meg a lakásínség a tisztviselő adatai szerint¹⁵.

A háború és a békekötések után az ország és a főváros méretarányai minden vonatkozásban felbillentek, de az arányeltolódás a népességmegoszlás tekintetében a menekültek és a bevándorlók budapesti letelepedése révén tovább romlott. A népességtöbbletet Budapest csak vagonlakásokban, nyomortanyákon, barakklakásokban tudta befogadni. Az ekkor kialakult nyomor- és szükséglakótelepi rendszer teljes felszámolása az 1945 utáni történeti periódus feladata maradt.

A két világháború közötti lakásszámlálások¹⁶ Budapesten mindvégig lakáshiányt mutattak ki, s továbbra is a kisebb méretű, olcsóbéretű lakások száma bizonyult elégtelennek. Holott már hosszú évtizedek óta Budapest a szoba-konyhás lakások városának számított az európai összehasonlítás terén. Túlságosan széles volt azon réteg a magyar fővárosban, amely lakásszükségletét csak ilyen kisméretű lakással volt képes kielégíteni, illetve a végső következtetéshez eljutva; alacsonyak a munkabérek, magasak a lakbérek egymáshoz viszonyítva, de külön-külön összevetve azokat az európai nagyvárosok hasonló adataival is, negatív a kép.¹⁷

A gazdasági válság évei alatt bekövetkezett gazdasági pangás, munkanélküliség, s az alacsony bérek odavezettek, hogy 1933-ban Budapesten 4500 szoba-konyhás lakás üresen állott, ugyanakkor 12.000 ember szükség-lakásban lakott, másik 12.000 olyan állami lakótelepeken, mint pl. az Augusta-telep, s bódékban, barakkokban 7.000 ember húzta meg magát¹⁸. Nyilvánvaló, hogy az üres lakások fizetéseképtelenség miatt maradtak bérlő nélkül, magasak voltak bérei a szoba-konyhával is beérő népesség számára.

A Horthy-korszak 25 esztendő időszeke alatt mindvégig fennállt a lakásínség, mégsem állítható, hogy a fenti 1933-as adatok jellemzik az időszak egészét. A 20-as évek elejének mélypontja után – amelyet ugyan zömmel csak a hadseregtől átvett és barakklakásokká átalakított telepek kialakításával oldottak fel¹⁹, az évtized közepétől, mint a gazdaság egészében is, fellendülés mutatkozik, az újabb mélypont az 1929–32-es gazdasági válság kísérőjeleként lép fel, s az újabb kilábalási folyamat beindulása a 30-as évek végén, a 40-es évek elején mutatkozik meg Budapest lakáshelyzetében. Lakáshiánnyal és megoldatlan, ellentmondásokkal tüzdelte lakáspolitikával küszködő fővárost sújtott 1944–45 telén az ostrom, amely után az újjáépítés az új lakáspolitikai rendszer kiépítése, a hiányok, hibák helyrehozása az 1945 utáni új gazdasági-társadalmi rendszerre hárult.²⁰

*

A továbbiakban azt kívánjuk elemzésünk tárgyává tenni, hogy a két világháború között mit tettek az állami és városi szervek a budapesti lakáshiány megszüntetése céljából, különös tekintettel az állami és a fővárosi építkezésekre; kislakás és lakótelep építő akciókra. Kísérletet teszünk Európára kitekintve a hazai tevékenység értékelésére. A korszakon belül elég nagy és széles a budapesti lakásépítésre, annak problémáira vonatkozó irodalom; főként építészek és közgazdászok igyekeznek feltáró elemző munká-

kat írni, s a hivatalból a témával foglalkozók, a rendszer apparátusán belül tevékenykedők az eredményeket tálni²¹. Annál szűkösebb, szegényebb az a szakirodalom – néhány átfogó és alpműnek tekinthető feldolgozáson kívül, mint Preisisch Gábor munkái²² – amely elfogulatlanul az újabb kutatási módszerek és szemlélet alapján állanak. Nem oszthatjuk ma már ugyanis azt a korábban képviselt véleményt, amely szerint a két világháború között a budapesti lakáspolitikát elmulasztott minden szükséges lépést, vagy hogy megtett lépései mind hibásak lettek volna.

*

A rendszer várospolitikájának, országos lakáspolitikájának hibái kétségtelenek. Svédország, illetve Stokholm példáját tekintve ugyanis nem bizonyult a lakásügy megoldhatatlannak. A két ország, illetve főváros fejlődésének, történetének eltérő vonásai kétségtelenek, de ha azt vesszük alapul, hogy a XIX. század közepén Svédország Nyugat-Európa peremvidékének tekinthető, ahol épp úgy nem vett lendületet a tőkés fejlődés, mint Magyarországon, hogy Stokholm a múlt század közepén az ország egyetlen olyan települése, amely európai mércével mérve csak megközelítőleg mutatott városi képet, s hogy a század végére itt is a kislakásos bércaszárnya vált jellemzővé az időközben felgyülemlett munkásosztály lakhelyeként, hogy telekspekuláció, lakásínség, lakásdrágaság, túlzásfúltság lépett fel, az épült lakások 65%-a egyszoba-konyhás volt, hogy a háborús évek – bár Svédország nem állt háborúban – lakáshiányát csak szükséglakások felállításával tudták enyhíteni,²³ akkor mégis adódik alapunk a két város lakáspolitikájának összehasonlítására.

A század első évtizedében vette kezdetét az aktív állami és községi lakáspolitikát Stokholmban, 1906-ban ún. lakásvizsgáló hivatalt létesítettek, 1913-ban pedig megalakult az Egészségügyi és szociális kérdésekkel foglalkozó birodalmi hivatal (Socialstyrelsen), amely fő feladatai között tartotta a lakáskérdést. Különböző állami, városzövetségi programok láttak napvilágot, amelyek közül érdemes megemlítenünk az 1917-es ún. „szükségprogram”-ot, amely kimondta, hogy a legkisebb emberhez méltó lakás két szobából, sőt lehetőség szerint három szobából és konyhából álljon²⁴. Felismerték ugyanis, hogy a kislakások termelése nem vezethet megoldáshoz, a kislakások hamar túlzásfúlódnak, a fiatalok kényszerű szétköltözésével újabb lakásigények lépnek fel. A program mellé állami kölcsönöket és szubvenciókat adtak a községi és közhasznú lakásépítkezésekhez, de a kölcsönöket minőségi kö-

vetelményekhez kötötték. Az első világháború előtt a hatósági beavatkozásokat csak szükséghelyzetekre korlátozták, a későbbiekben ezt kiterjesztették; új állami lakbérrendezést vezettek be, s egy állami építési hivatal rendelkezett az anyagi eszközök elosztása felett. Az alacsony, szétszórt családházak építkezést támogatták. Kiváló építészek működtek közre, még a szükséglakások tervezésében is, amelyek Stokholmban maximum 15 lakásos faházak voltak, gázzal, vízzel, csatornával és villannyal ellátva. Jellemző volt rájuk, hogy a korlátozott mértékben rendelkezésre álló eszközök nem eredményeztek gyenge formai és minőségi kiképzést. Malmö Kirseberg kerületében is kitűnő építészek terveztek szükséglakásokat. A közhasznú lakásépítkezés legelterjedtebb formája a szövetkezeti rendszer volt. Az 1920-tól majd 1932-től kormányon levő szociáldemokrata kormány és a haladó, tehetséges építészek további eredményeket mutathatnak fel; Walter Gropius és Ernst May vezette német funkcionális, – amely hazájában nem bizonyult hosszúéletűnek –, Svédország építészetét forradalmasította. Az új irányzat az 1930-ban megrendezett Stokholmi Kiállítás²⁵ után tört át, és hozta létre a funkcionális svéd variánsát, s ebben az új lakástípust.

A svéd funkcionális 1931-es „Acceptera” (Fogadd el) c. kiáltvány politikai állásfoglalás is egyben, a lakásnyomor felszámolására a városrendezés rendszerének teljes megváltoztatását javasolja. Foglalkozik a lakáshoz való joggal és a lakásdrágasággal is:

„...s lakás a legfontosabb közszükségleti cikkünk, amely mindig túlságosan drága. A lakosság nagy többsége még mindig nem tudja megfelelő áron kielégíteni a helyre, a szobák számára és komfortra vonatkozó jogos igényét. Csupán gyengébb, elavult vagy túlszűfolt lakások között választhat, amelyek higiéniai és különösen erkölcsi veszélyeket rejtenek magukban”.

A funkcionális racionalizmusa, szociális szándéka és az ipari módszerekbe vetett hite találkozott a szociáldemokrata kormányprogrammal, amelyben a lakáskérdés különleges elsőbbséget kapott. Kérésére egy szakértői bizottság kidolgozta a szociális lakásépítés irányvonalát. Intézkedések is születtek a sokgyermekesek számára építendő házak finanszírozására és minőségi követelményei szabályozására, nyugdíjas otthonok támogatására, a hatékonyabb lakásellenőrzésre. A háború kitörése miatt a közpénzből történő lakásépítkezés kiszélesítésére ekkor nem kerülhetett sor, de a 40-es években eredményesen folytatódott a program. Svédországban tehát megtalálta egymáshoz az utat a szociálpolitika, lakáspolitikai és egy modern, egészséges és

szociális töltetű építési szemlélet, amelyből egészséges lakások, megtervezett és tájbaillő városkép alakult ki Stokholmban.

Az első világháború után Európa-szerte lakáshiány lépett fel. A gazdasági kimerülés, a munkaerő hadbavonulása következtében leálltak az építkezések, ugyanakkor a városba özönlés általános jelenség a háború utáni években is. A Német birodalom nagyvárosaiban volt a legnagyobb zsúfoltság már a háborút megelőző években is. Egy 1910-ben végzett felmérés szerint, – amely Európa nagyvárosaira terjedt ki, s az egy házban lakók számát rögzítette – kimutatta, hogy Hágában, Londonban, Brüsszelben legkisebb a zsúfoltság, ahol egy házban 10 főnél kevesebben laknak, de Stokholmban, Párizsban már 30 feletti az egy házban lakók száma, Prágában, Budapesten 40–42 közötti ez a szám, Bécsben 50 feletti, Berlinben pedig 75,9²⁶. A háború után csaknem tíz évig fedezetlenül maradt a berlini lakásszükséglet, így 1928-ban becslések szerint 450.000-re tehető a hiányzó lakások száma, az első világháború óta 1 millió háztartásnak nem volt önálló lakása Németországban²⁷.

A háború előtt az állam és a közületek megelégedett azzal, hogy közigazgatásilag és városrendezésileg megadja az építkezések lehetőségét, aktívan, saját építkezésekkel csak kivételesen, elszigetelten működött közre, így Münchenben, Majna Frankfurtban, Düsseldorfban. Ezenkívül egyes állami vagy magánmunkaadók (Krupp) építettek munkáslakásokat. 1919–1928 között ugyan nagyarányú építkezések folytak hatósági pénzügyi támogatással, de mint a fenti számadatok mutatják, nem bizonyult elégségesnek.

A budapesti lakásínség, s annak elhúzódása nem egyedi jelenség; az 1930-ban megtartott XII. nemzetközi lakás- és városépítésügyi kongresszus is kénytelen foglalkozni a közép- és munkásosztály számára alkalmas lakások építésének finanszírozási kérdéseivel, mivel a kongresszus megállapítása szerint is egész Európában hiány van az építkezésre szolgáló magántőkében, vagy ha van tőke, visszahúzódik az építkezésektől. Európa-szerte akadályai vannak az építkezésekbe fektetett tőke jövedelmezőségének; mert szociális és gazdasági okok miatt kötöttek a labbérek, drága a lakások előállítása, a bérlők fizetőképessége pedig elégtelen²⁸. A hatósági beavatkozás, az aktív közreműködés szükségességét állapítja meg a kongresszus.

Bármely oldalról közelítjük meg a kérdést, a végkövetkeztetésben mindahány esetben az állami és községi beavatkozás szükségszerűsége mutatkozik meg.

Az 1920-as években egyre több hazai szakember hivatkozik európai körülmények után a külföldi példákra, – fent vázolt európai méretű általános hiányok ellenére is – azokat összevetve a hazai tapasztalatokkal, negatív képet kapva a hazai viszonyokról, sürgetőleg lép fel. Bérlővédelem Európa országában, a jövő lakásjoga és lakásfeladatai témakörben 1927-ben előadás hangzott el a Budapesti Ügyvédi Körben, amelyen dr.Fái Sándor az állam óvó és korlátozó, – a bérlő és bérbeadó viszonyába belenyúló – intézkedéseit taglalja. Általánosan bevezetett intézkedések a lakbérek határainak megszá-
sa, a felmondások korlátozása, a lakások szétosztásában való közreműködés, a hatósági kilakoltatások felfüggesztése, s tágabb értelemben az állami és köz-
ségi lakások építéseinek előmozdítása. Az e téren foganatosított intézkedése-
ket tekintve Fái megállapítása szerint Ausztria az első, Magyarország az utolsó
helyen áll. Angol, francia, osztrák példák idézése után megállapítja:

„Minő vérszegény volt ezzel szemben a világháború utáni építési poli-
tikánk. A háború utáni népjóléti politika megteremtette ugyan az építkezés
céljára a kinstári haszonrészesedést, de ettől a progressziót nélkülöző adóból
építésre alig jutott; az adómentesség csak szűk korlátok között érvényesült...
Budapesten a tuberkulózis városában, ahol nagy a lakásszükség, a barakkok-
kon, a szó szoros értelmében szükséglakásokon és néhány ezer egyéb állami
lakáson kívül eddig állami támogatással 1314 lakás, majd a népszövetségi
kölcsonökből származó 9 millió aranykoronából 28 családiház, ezen kívül
34 bérház (talán ezer lakással) épült. Pénz híján, sajnos a főváros meg egyál-
talában nem épített, csak az utóbbi években, összesen 1530 lakást.”²⁹

A budapesti lakásállomány elégséges illetve elégtelen volta az 1920-as
évek második felében nem ítéltetett meg egyöntetűen. Két homlokegyenest
ellentétes nézet létezett, hogy ugyanis elegendő a rendelkezésre álló lakásál-
lomány, további állami, városi építkezésekre nincs szükség, mert az már lakás-
illetve lakbérkrackkal fenyeget, a másik nézet szerint további 10 év alatt is
csak erőltetett menetben pótolható a fennálló lakáshiány, s a lakástermelést
elsőrendű községi és állami feladatnak kell tekinteni. A statisztikai adatok az
utóbbi nézet alátámasztását szolgálják; Budapest népszaporulata 1910–1927
között 95000, s az ez idő alatt épült lakások száma 51076, ha egy elég magas
3,5-es laksűrűséget alapulvéve, és a 18 év alatti lakáselavulást is figyelembe
véve számítunk, 7–10 ezer lakás hiányát mutathatjuk ki, amelynek pótlása,
s a további lépéstartás egy évtizedig évi 6000 új lakás felépítését követeli
meg³⁰.

1925–1929 között az évi lakástermelés valamivel meg is haladja a 6 ezret, de 1930–1933 között mélyen alatta marad³¹ így ezekben az években ismét romlik a magyar főváros lakásstatisztikája, újabb lakásinség lép fel.

*

A két háború közötti periódus minden időszakában napirenden szerepelnek a fővárosi lakáshelyzet kérdései a haladó polgári értelmiségi- építész, közgazdász, jogász, orvos- körökben, az érintett munkás rétegek szociáldemokrata párti és szakszervezeti szerveiben – (MÉMOSZ, Vasas, Szakszervezeti Tanács, stb.) – de az 1925-től a városházán működő SZDP frakció programjában csakúgy mint a nemzetgyűlés szociáldemokrata frakciójának ülésein, a fővárosi törvényhatósági bizottság ülésein és közgyűlésein és a Fővárosi Köz-munkatanácsban is. A főváros lakáspolitikájában elért eredmények nem kis mértékben köszönhetőek ezen körök tevékenységének.

A háború utáni fővárosi lakáshelyzet tarthatatlanságáról a Nemzetgyűlésben szólal fel Frűhwirth|Mátyás már 1921 nyarán.³² A Szociáldemokrata Párt parlamenti frakciója ülésein rendszeresen foglalkozik a lakáshiánnyal, a lakás drágasággal, a lakbér felszabadításának kérdéseivel és a kislakásépítő akciókkal, sürgetvén azokat.³³ Az MSZMP 1924-es községi programja részletesen taglalja a szociális és lakáshelyzet kérdéseit.³⁴

Az 1925-től működő szociáldemokrata frakció a Városházán berendezkedett keresztény kurzus ellenzéke, minden szociálpolitikai kérdésben halatlja a szavát, reformokat ér el³⁵ s nem kevés az érdeme a munkások lakta városrészek rendezési terveinek megvalósításában, nyomortanyák felszámolásában, kislakásos építkezések beindításában.³⁶ Indítványok sorát terjesztik a közgyűlés elé a lakberek részletben való fizetéséért, a szükség- és kislakásépítkezés fokozásáért. A törvényhatósági bizottságot felszólítják a lakásprogram, a közösségi építkezések teljesítése, a magánépítkezések támogatása ügyében, s ugyanez ügyben a törvényhatóság feliratát sürgetik a kormányhoz.³⁷ A kormány 1926-ban rendelettel megszüntette és feloszlatta a lakáshivatalokat, ezzel szabaddá tette a háztulajdont, a lakástulajdonosnak kiszolgáltatva a bérlet, azok szabad megegyezését engedélyezve. A szociáldemokrata frakció városházi tevékenysége révén a közgyűlés elfogadta azt a tanácsi előterjesztést, amelyben a főváros vezetői a lakásrendelettel kapcsolatban közlik a kormánnyal a főváros lakosságának sérelmét, emellett a baloldali várospolitikusok a kilakoltatások és lakbéremelések szüneteltetését, a részletfizetés lehetővévezetését kéri.³⁸

Az MSZDP lakóvédelmi politikája ezekben az években rendkívüli népszerűsége tette szert a munkások, sőt a kispolgári rétegek körében is. Egy 1928-as rendőrségi jelentés szerint a választójog már nem, de a lakók védelmében rendezett felvonulások, gyűlések, sajtópercek az MSZDP-hez vonzzák a tömegeket.³⁹ 1933. január elején a Szociáldemokrata Párt „Lakóvédelem, tiltakozás a kilakoltatások ellen” napirenddel Budapesten 12 helyen gyűlést tartott. A rendőrségi jelentés szerint a Vas- és Fémmunkások Szövetségének helyiségében „Vesszen Gömbös, le a kormánnyal!” kiáltások is elhangzottak.⁴⁰ A gyűlések határozati javaslata:

„...népgyűlés megállapítja, hogy a dolgozók életviszonyainak leromlása, a munknélküliség és a munkabérek csökkenése miatt egyrészt, másrészt az elviselhetetlen magas lakbérek következtében napról napra szaporodnak az embertelen kilakoltatások. A kormány és a városok vezetőségei tétlenül nézik, hogy családok ezrei fedél nélkül vannak a hideg, téli hónapokban. A gyűlés tiltakozik a kormány egyoldalú és a háztulajdonosokat védő intézkedései ellen és követeli:

1. A kilakoltatások azonnali megszüntetését
2. A lakás- és üzletbérek 30%-kal való leszállítását
3. Lakbérfizetési moratóriumot a munkanélkülieknek, munkanélküliségük tartamára
4. Állam és város építsenek azonnal megfelelő számú olcsó szükség-lakásokat, erre a célra vegyék igénybe az üres laktanyákat és üres gyárépületeket
5. Csökkentsék a közszolgáltatások (gáz, villany, víz, stb.) árát és szállítsák le a kis családi házak adóterheit.

A nyilvános gyűlés felhívja a parlamenti és községi frakciót, hogy ezeket a követeléseket juttassák el úgy a kormányhoz, mint a főváros vezetőségéhez figyelmeztetésül, hogy a dolgozók pusztulásáért a hatalmon levők felelősek, és hívja fel a kormányt illetve a város vezetőségét haladéktalan intézkedésre, hogy a további pusztulást, a katasztrófát meg lehessen előzni”.

Az MSZDP 1923-ban kidolgozott községpolitikai programja megkérdőjelezésével és bizonyos mértékű kiforratlanságával együtt⁴¹ is komoly jelentőséggel bírt. Az egyetlen, munkástömegeket is maga mögött tudható, szavazati joggal bíró baloldali ellenzéki párt, csoportosulás volt, amely legálisan hallathatta szavát, a kurzus szociálpolitikáját némi módosításra kényszerítette, ami-

kor osztrák testvérpártjának bécsi kommunálpolitikáját mintául véve lépett fel. Lényegében véve az MSZMP 1925-ös röpirata, amely a párt várospolitikai elvárásait fogalmazta meg – sem lépett jelentős lépéssel túl az SZDP várospolitikai programján.⁴²

A gyökeres változtatás reménye nélkül, a mindenkori legégetőbb problémák tűzoldásszerű enyhítését vállalhatta csupán bármelyik ellenzéki párt, értelmiségi polgári csoportosulás vagy szakszervezet is. A szakmai szervezetek érdekvédelmi tevékenysége a szervezet megerősödésének egyik alapforrása, a lakás, a lakbér, a kilakoltatás, így minden szakmai szervezet életében fontos szerepet töltött be. A MÉMOSZ esetében a fent felsoroltakon túl érdekeltek az építőmunkások az építkezések folyamatosságában a mindenkori munkaalkalom biztosítása érdekében. E téren különösen jelentős volt a MÉMOSZ kezdeményezésére a Szakszervezeti Tanács által 1936 tavaszán összehívott építőipari ankét és gyűléssorozat. Határozati javaslatokat eljuttatták a fővárosi és vidéki polgármesterekhez, képviselőtestületekhez, s követelték többek között a közmunkák megindítását, az olcsó építési kölcsönök folyósítását, az olcsó, egészséges kislakások tervszerű program alapján való építését, a telekértékadó bevezetését. A munkanélküliség elleni küzdelem részleges eredményeként könyvelték el Budapesten az OTI és a fővárosi kislakásépítési akció megkezdését.⁴³

Az állami és községi szervek számtalan csatornán értesültek tehát a fővárosi munkásság, kispolgári rétegek lakáshelyzetéről, szociális viszonyairól. A gazdasági válság és az azt követő évek a szociális viszonyok mélypontját jelentették. A képviselőházban kormánypárti képviselők szájából is hangzottak el olyan interpellációk, amelyek az állam és a hatóságok ezirányú felelősségét kívánták kérdőre vonni. Alföldi Béla⁴⁴ 1935 nyarán az iskolás korú gyermekek szociális viszonyait ismertette a parlamentben budapesti és pestkörnyéki elemi iskolásokon végzett vizsgálatok alapján. Adatai szerint a megvizsgált 4127 tanuló 56%-ka volt vérszegény, illetve tüdővészre hajlamos, 67%-a volt rosszfogú, s ami igen figyelemre méltó, a jó és a rossz anyagi viszonyok között élő családok ugyanolyan korú gyermekei között testmagasság tekintetében 11 cm-es és testsúly tekintetében 11 kg-os átlageltérés mutatkozott. A szociális viszonyok vizsgálatánál kiderült, hogy a tanulók 26%-ának szülei munkanélküliek, 80%-ának elhalt egy, 5,5%-ának pedig 5-nél több testvére. A tanulók 36%-a zsúfolt lakásban lakik és 58%-a többbedmagával alszik egy ágyban. A tanulók 12%-a nem reggelizik tejes ételt, hanem vagy semmit, vagy üres kenyeret és hagymát, 42%-a soha vagy legfeljebb vasárnap eszik húst. A tanulók 10%-a nagyon rossz ruhában jár, 17%-a lyukas cipőben, 14%-a pedig mezítláb.

A fenti adatok után nem véletlen, hogy Szendy Károly, a fővárosi tanács 1935-ben újraválasztott polgármestere közgyűlési beszédében a következő mondatok is elhangzottak:

„...Egy polgármesternek a legnehezebb reszortja, a legnagyobb gondja és talán a legszükségesebb intézkedései közé tartoznak a szegényügy és a szociálpolitika. Vallom azt, hogy minden dolgozni akaró embernek joga van emberi megélhetésre. Ha a szomorú és nehéz gazdasági körülmények ezt nem teszik lehetővé, akkor viszont kötelessége a polgármesternek azokról más módon gondoskodni. Úgy érzem minden nyomorgó szegény emberért én vagyok felelős! Ez a tudat vezetett engem akkor is, amikor még május havában előterjesztést tettem a tisztelt közgyűlésnek 700 új szegényházi és 700 új menhelyi férőhely létesítésére...”⁴⁵

A harmincas évek végén tett is a főváros hathatósabb lépéseket a lakásügy terén; szegényházi és menhelyi férőhelyek létesítésén túl kislakás-építési akciói is voltak. A Magyarország hadbalépése utáni fővárosi lakás-helyzet mégis olyan nyomasztóan rossz volt, hogy 1942 októberében Szendy Károly felterjesztésben fordult a belügyminiszterhez.

„A székesfővároshoz lakásért folyamodóknak egyre növekvő száma, közülük a kilakoltatott, hajléktalan s egyéb, valóban szorult helyzetben lévő családoknak egyre nagyobb aránya, s a székesfőváros hivatalaiban a lakásügyekben eljáró feleknek mind türelmetlenebbé váló hangulata, ijesztő képét tükrözik a székesfővárosi lakásínségnek...”

„A székesfővárosi hadbavonultak igen soknak legégetőbb gondja a család lakáskérdésének megoldása. A székesfőváros lakásait kezelő társadalompolitikai ügyosztályban naponként jelennek meg a hadszíntérre indulás előtt álló, vagy onnan szabadságra érkező katonák, akik értesülve arról, hogy lakáskérélmük egyelőre nem teljesíthető, sokszor lázongó szavakkal adnak kifejezést elkeseredésüknek és ama meggyőződésüknek, hogy a Haza, amely szükség esetén életük feláldozását várja el tőlük — tartozik családjuk hajlékhoz juttatásáról gondoskodni.

A lakáskérésük ügyében a székesfővárossal szemben követelődő módon történő fellépések már nem tekinthetők szörványosaknak, s ha az ily fellépések indokoltsága csak fenntartásokkal ismerhető is el, tömeges jelenkezésük erkölcsi jelentősége az ország egyre fokozódó háborús erőfeszítései közepette korántsem becsülhető le, sőt bátran egyvonalba állítható a lakásínség tárgyi természetű káros hatásaival.”⁴⁶

Az állami kormányzati szervek közvetlen beavatkozása elkerülhetetlen és szükséges több esetben is a Horthy-korszak negyedszázados időszaka alatt. Szabályozó, vagy aktív és konkrét építési akcióit azonban csaknem minden esetben a már végsőkig kiélezett helyzetekben indítja meg a kormány, a már társadalmilag és politikailag is fenyegető situációkat feloldandó. Az állami tevékenység folyamatosságának hiánya minden bizonnyal egy jelentős tényezője annak, hogy Budapest lakáshelyzete megoldatlan maradt. Az állami kislakásépítési akciók többnyire kampányszerűek és nemegyszer befejezetlenek voltak. Az első világháború előtt 1908-ban és 1918-ban volt jelentősebb állami lakásépítkezés a fővárosban. Az előzőnek egy ma is lakható, sőt műemléki jelleggel bíró lakótelep „Wekerle” lett az eredménye, de jóval az első világháború után 1927-ben fejeződött be felépítése. Az 1918-as akció a szó szoros értelmében kudarcba fulladt, ugyanis az e célra létrehozott Országos Lakásépítési Miniszteri Bizottság és az Országos Lakásépítési Tanács nagyszabású, Budapesten 10.000 lakás felépítését magába foglaló tervéből csupán 72 lakás épült fel. A háborút követő időszak elején az állam megintcsak tűzoltó akcióra vállalkozott, a szükséglakótelepek létrehozásával. A hajléktalan és a vagonlakó menekültek számára mintegy 2000 szükséglakást alakítottak ki a katonai ideiglenes jellegű kórházak, fogolytáborok épületeiben. Így hozta létre a nevezetes és emlékezetes állami szükséglakótelepeket, Mária-Valéria, Éhmann, Augusztá, Gubacsi úti, Lenke úti és az Ujpesti vonatszállási barakktelepeket, továbbá 500 szükséglakással Pestszentlőrincen a Lipták-féle lőszergyári telepet. Az ideiglenes jellegű, de a 20-as évek elején még annak is szánt telepek a korszak végéig fennálltak, a végletekig fokozódott nyomortelepi jellegük, de felszámolásukra nem került sor. Az állam saját kezeléséből 1937-ben a fővárosnak adta át, de csak részleges felszámolásukra illetve részleges átalakításukra került sor. Az állam 1923–24-es esztendőben telepszerű kislakásos építkezéseket folytatott még a X. kerületi Juranics és Pongrácz úti állami lakótelepeken. Az ekkor felépített illetve átalakított lakásokkal újabb 2000 lakást létesített az állam a hajléktalanok részére. A Zita barakkórház átalakításával 70 barakképületben 381 szükséglakás kiépítését végezte még az állam 1925-ben. Az állami lakótelepszerű építkezés ezzel akkor meg is szakadt, ugyanis bármennyire olcsó és ideiglenes jellegű épületeket emeltek is, a közművesítetlen területeken kialakított telepek költségeit a közművek kiépítése lényegesen megemelte. A továbbiakban tehát az állami lakásépítkezések a főváros közművesített területein egy-egy bérház, esetleg bérházcsoport kiépítésére szorítkozott. Ezeknek szakmai színvonala, és építési kivitele, komfortfokozata és szobaszáma jelentősen

meghaladja a telepi lakások színvonalát. Természetszerűen nem is egyazon rétegek lakásszükségletét voltak hivatva szolgálni. Időközben a Népjóléti és Munkaügyi minisztérium hatáskörébe került az állam lakásépítkezéseinek ügyköre az Ipari és Kereskedelemügytől.⁴⁷ Az 1924 után épült állami „bérpaloták” az új felügyeleti szerv irányítása mellett épültek: I. ker. Attila krt.-on az ún. „Bethlen udvar” s a Márvány utcai épület 2–3, sőt 4 szobás lakásokkal, üzlet- és műteremhelyiségekkel, fürdő- és cselédszobákkal, a korszak lakóház és lakásépítkezései közül is kiemelkednek modern építészeti megoldásukkal, külső megjelenésükkel.⁴⁸ Az ilyen színvonalú állami lakásépítés mennyiségileg elenyésző, évi egy-két bérház 20–30 lakással mindössze. Az állam Budapesten 1924–29. között 2300 lakást épített – a középületek átalakításánál kiképzett szükséglakásokon túl – ebből 1353 egyszobás, 741 kétszobás, 163 háromszobás, 43 négyszobás.⁴⁹

Az állam lakásépítési tevékenységének volumene országos vonatkozásban sem bírt jelentőséggel a lakáshiány megszüntetésére. Az állami, hatósági szervek inkább lakásépítési kölcsönakciók és adókedvezmények nyújtásával a magánépítkezéseket támogatták.⁵⁰ A tevékenység irányítására, a kérvények elbírálására hozták létre 1923-ban a Lakásépítési Állandó Bizottságot.

Az állam álláspontját és terveit nagyon világosan körvonalazta az 1930. januárjában megtartott lakásügyi anketon. A lakástermelést továbbra is a magántermelés feladatának tekinti, de „a lakáskérdés nem lehet közömbös a közhatóságok előtt sem mennyiségi, sem minőségi vonatkozásban.”⁵¹

A fenti elv alapján az állam továbbra is vállalja az építési hitelek és adókedvezmények biztosítását családirházas építkezésekhez, de a maga részéről lakásépítési akcióját befejezettnek tekinti. Tisztviselői és munkás családirházak építését a Társadalombiztosító Intézet leköthető tőkéből kívánja megoldani. A „legalsó” néprétegek lakásigényeinek kielégítését a helyi hatóságok feladatául tűzi ki, így Budapest székesfőváros tevékenységét a stabil – nem barakkszerű – szükséglakások építésére irányítja.

*

A fővárosi hatóságok az első világháború utáni első időben csak arra szorítottak, hogy kétségtelen adatokkal megállapítsák és a kormány előtt is indokolják a szabad lakásgazdaság visszaállításának és a bérek rohamos emelkedésének lehetetlen voltát. A városi lakáspolitikai pilléreinek a megfelelő telek- és adópótlékát, a magánépítkezést támogató hitelek biztosítását és csak végső esetben a hatósági építkezések beindítását tekintették a városházán is.

E koncepció kereteibe illeszkedik a Közjótékonsági és Szociálpolitikai ügyosztály 1926-os előterjesztése, a tanács 1927. évi felterjesztése a kormányhoz, vagy az a közgyűlési határozat is, amely kimondta:

„...a székesfőváros számára építési program csak a fővárosi lakás-probléma megoldására vonatkozó, alább felsorolt elvi jelentőségű és zárt koncepciójú intézkedések elhatározása és végrehajtása után adható.”⁵² Ezeket pedig a közgyűlés a következőkben látta: a lakásforgalom felszabadításának mindaddig való elhalasztása, amíg a fővárosi lakásprobléma létezik, valamint a lakástermelés serkentése főként a költségek csökkentésére irányuló tevékenységgel – adómentesség és olcsó hitel nyújtása, az építési anyagok előnyös áron való biztosítása akár hatósági intézkedésekkel is.

A fővárosi hatóságok építettő tevékenységének gerincét a kislakásos építkezések képezték, ezideig szükséglakásokat nem emelt, s nem diszponált szükséglakótelepek felett mindaddig, amíg az állam azokat a fővárosra nem ruházta át.

Az első világháború utáni építkezéseket a székesfővárosi tanács 1925-ben indította be az 1282/1925. sz. közgyűlési határozat alapján.⁵³ Az ekkor épített bérházakban szoba-konyhás, két-három és négyszobás lakások épültek, összesen 887 lakás 1335 szobával és 63 üzlethelyiséggel, viszonylagosan alacsony laktér fizetése mellett.

Az 1927. évi március 30-i közgyűlés határozatával újabb lakásépítési programot indított el a városigazgatás. Ennek keretében fogadta el a bankok⁵⁴ lakásépítési ajánlatait, amelynek terhére 2500 bérlakás épült. A város saját keretéből pedig mintegy 300 bérlakást, valamint 216 szükséglakásszerű kislakást épített fel 1928–29-ben.⁵⁵

A főváros szociális építkezései ezzel csaknem egy évtizedre megszakadtak, az anyagi keretek felhasználása, illetve az ország gazdasági erőinek elapadása miatt a gazdasági válság esztendeiben nem került sor kislakásos vagy telepítési akcióra a fővárosban.

A huszas évek végén és a harmincas évek elején a gazdasági tényezők több irányú hatása is a lakásszükség fokozódását eredményezte. Elegendő csak az állami és városi kislakás és telepítési akcióinak szünetelését említenünk és az ezzel párhuzamosan jelentkező laktérrelkedést, a munkanélküliséget, a kilakoltatások sorát. A szükség ezekben az években újabb nyomortelepek keletkezéséhez vezetett, ekkor jött létre az ún. Jeruzsálem, a Suhajda telep, s a ferencvárosi kiserdő nyomortelepe is. 1929 és 1932 között így ismét szükséglakások építésére kényszerültek a hatóságok, majd 1932 és

1937 között még a szükséglakás építkezés is szünetelt a fővárosban. Az 1930-as évek utolsó esztendejéig mintegy 1600–1700 szükséglakást emeltek a városi hatóságok,⁵⁷ amelyek mellett az 1939-ben megkezdődő nagyobb jelentőségű kislakásépítési akció beindulásáig⁵⁷ a külső Jászberényi út mentén épített Városszéli telep érdemel említést. A telepet a főváros egymillió MAB-kölcsönből építette. 300 négyszögöles telken 1933–35 között 102 kertes ikerházzal, majd 1939-ben újabb 11 házzal, összesen 226 lakással. A főváros polgármesteri hivatala a gazdasági válság okozta munkanélküliség miatt döntött az építkezés beindítása mellett; munkaalkalmat kívánva biztosítani. S a válság éveit okozta egyéni gondok enyhítése céljából választotta a telepszerű, kertes építkezést a szükséglakások helyett, mondván a házakhoz tartozó művelhető kertek a minimális szükségletek kielégítésében biztos forrást jelenthetnek a munkanélküli családok számára. A döntés a fenti előnyök mellett egy lényeges, el nem hanyagolható hátránnyal is járt, kertes, telepszerű építkezésre alkalmas közművesített terület nem állt rendelkezésre, a legszükségesebb közművek (elektromos vezeték, közutak) megépítése a főváros költségeit növelte, az utazás költségei pedig a lakók terheit.

A Külső-Jászberényi út mentén a szolnoki és hatvani vasút vonaláig, valamint a Határerdő határolta háromszög alakú terület telekfelosztására, úthálózatára és a háztípusokra tervpályázatot írtak ki szoba-konyhás lakásokra és állattartásra alkalmas gazdasági épületekre.⁵⁸ A telepen egy három tantermes iskola és egy gondnoki lakás, gondnoki iroda is épült. A viszonylag alacsony, heti 5 pengős bér a kert használatát is biztosította, de a közlekedés drágasága sokat levont vonzerejéből, szociális értékéből.

1939-től a fővárosi lakáspolitikát egy átgondoltabb, koncepciózusabb, igényesebb, több évre terjedő tervvel bíró periódusa követte. Elsősorban a kislakásépítés fellendítése és a fővárosi építkezések – azok során a bankok és az OTI által nyújtott hitelek felhasználása, valamint a tervpályázatok kiírásának általánossá válása, ebből adódóan igényesebb, modernebb kivitelezés vált a periódus jellemzőjévé.

A fővárosi önkormányzat újabb hároméves kislakásépítési programját a törvényhatósági bizottság 1939. június 21-én tartott közgyűlése fogadta el.⁵⁹ A program 3000 kislakás felépítését foglalta magában az Országos Társadalombiztosító Intézet negyven évre szóló 4%-os kamatra nyújtott kölcsönéből, a főváros birtokában lévő telkeken, 40 éves adómentességet élvezve.⁶⁰

A fenti kedvezmények illetve előnyök alapfeltételét képezték a főváros ama szándékának, hogy a felépülő lakások lakbérére a munkások által is megfizethető szintű legyen, ugyanakkor a lakások igényessége legalább az

elsőrendű életszükségletek kielégítését biztosítsák. Az épülő kislakásokhoz fűződő szociálpolitikai program további szociális kedvezmények nyújtását is tartalmazta, nevezetesen, hogy a lakásokat elsősorban többgyermekes családoknak juttatják bérleményként, továbbá, hogy négy nem kereső gyermek után 20%, öt kiskorú gyermek után 25%, hat és ennél több gyermek után 50% bérkedvezmény biztosítása szerepelt a programban.⁶¹ A kislakásépítési program ügyeit egy erre a célra alakított szakértői bizottság intézte. A bizottság tagjait a főváros törvényhatósági bizottságának közgyűlése, a belügyminisztérium és az iparügyi minisztérium delegálta. A kislakásépítő bizottság tervpályázatot és versenytárgyalást írt ki. A magyar fővárosban oly annyira elterjedt szoba-konyhás kislakások helyett külföldi, főleg német minták nyomán a lakókonyhás, hálófülkés, tehát, a többhelyiséges kislakásos terveket helyezték előnybe. Két lakástípus valósult meg az akció során; a lakókonyhás (15–16 m²), két hálófülkés (8–9 m²), amelyhez előtér, WC, esetleg zuhanyozó tartozott, valamint a kétszoba (14–16 m²) konyhás (8 m²), amelyhez előszoba, WC és kamra tartozott, 16 lakásonként egy fürdőszobával. A lakások zöme háromemeletes bérházban helyezkedett el, de épült néhány földszintes ikerház is.

Az építkezés első fázisában megkezdett 1163 lakás 1940 végére készült el. 875 lakókonyhás, két hálófülkés és 288 kétszobás lakással, a második fázisban 1941 elején megkezdett 692 lakás anyagihiány és drágulás miatt csak 1943 elején épült fel, s az akcióban tervezett 3000 lakás kétharmada csupán.⁶²

A program során épített lakóházak⁶³ tervezésében már olyan építésszek is közreműködtek, mint Heney Ferenc, Hopfner Guidó, Fischer József, Horváth Gyula, az Oldgyay testvérek és ifj. Benkhardt Ágoston, Kollár Gyula, Krassói Virgil, Virágh Pál, Puskás Károly s egy-egy pályázaton Lehner Jenő, Bierbauer Virgil is indult.

A közületi lakásépítkezés építészeti szempontú értékelésére, s modern szemléletű, színvonalas építészeink e téren kifejtett tevékenységére még kitérünk. Most szorítkozzunk csupán annyira, hogy a 30-as évek végén 40-es évek elején általánossá váló tervpályázati rendszer és az OTI, MABI építésszek révén egy modernebb irányzat is szóhoz juthat a fővárosi városkép formálásában. A korábban zártkörű építészkör megnyílik, a megmerevedett stílus oldódik, a fenti s az anyagi bázist biztosító szervek irányításában működő ellenzéki pártok segítségével.

A középületek nívósabb kivitelére korábban is törekedtek, ez olykor már a felesleges hivalkodásig is terjedt. E téren is új szemlélet érvényesült a

40-es évek elejétől, a Tomcsányi úti és Pongrácz úti kislakásos lakótelep középületei már a funkciónak megfelelő racionális belsővel és nívós külsővel épültek. Fürdő épületét ifj. Benkhardt Ágoston, iskoláját Györgyi Dénes tervezte.

A kislakásos épületek ún. „művészi” kiképzésére a hatóságok is fordítottak némi figyelmet. 1941-ben polgármesteri rendelet intézkedik, miszerint az építési költség 2%-át művészi kiképzésre kell fordítani.⁶⁴ Így kerültek szobrok, játszóterek, parkok a kislakásos telepekre.

A háború éveitől néhány lakótelepszerű építkezés olyan építészek kezébe kerül, akik korábban ostromolták⁶⁵ a kislakásos építkezések minőségét; a házak és a lakások belső adottságait nem kielégítőeknek, külső megjelenésüket pedig nívótalannak tartván.

A Tomcsányi és Pongrácz úti lakótelep 3 emeletes bérházai már ebbe az új vonalba sorolhatók. Épületei különböző típusúak, függőfolyosó nélküliek, lakásai hálófülkések vagy kétszobások előszobával, WC-vel.

Az 1939-ben beindított kislakásépítési akció építészeti szempontból is leg sikerültebb eredménye a Hamzsabégi úti kislakásos lakótelep. A tervezési pályázat nyerteseiként jeles építészgárda; Hopfner Guidó, Olgay fivérek, Fischer József és Horváth Gyula végezte el a teleprendezést, dolgozta ki a beépítési módot, alakította ki a ház- és lakástípusokat. Az alkalmazott tipizálás – a lakóházegységek többszöröse tömböket alkot – a telepnek egységes képet kölcsönöz, s a kiviteli költségeket is csökkenti. A nagyjából háromszög alakú telket íves tömbökkel építették be, keleti csücskében körgyűrűs alakban üzletek majd íves lakótömbök helyezkednek el. A tömbök között fürdő épület, játszótér fedett épülettel és lubickoló medencével, fásított sétaterrel. Lakókonyhás, két hálófülkés és kétszoba-konyhás lakásai 312 családnak nyújtanak otthont.⁶⁶

A 40-es évek elején a lakótelepszerű építkezés volumenében és minőségében is a korszak legjelentősebb eredményeit produkálta. Az ekkor épített lakótelepek, – Óbudán, Pesterzsébeten, Angyalföldön és Albertfalván – a felszabadulás utáni lakótelep építészeti előképeinek is tekinthetők több vonatkozásban. Városi hatóságok kezdeményezésével OTI és MABI kölcsönök felhasználásával építészeti és városrendezési, városképi szempontból is értékelhető kislakásos telepek épültek akkor. Az angyalföldi ún. Magdolnaváros⁶⁷ jelentőségében és jellegében, kivitelenek módjában, minőségében, méreteiben bátran összevethető a századelő jelentős szociálpolitikai és építészeti értékét hordozó lakótelepével, a Wekerle-teleppel, de az 1945 utáni fővárosi lakótelepépítkezésünkkel is. A két világháború között ez volt Budapesten az első, egész városrészt alkotó, egy akció keretében egységesen beépülő lakóterület, Angyalföld és a főváros fejlesztésének jelentős momentumja.

Rendezési tervét 1939-ben a Közmunkatanács dolgozta ki Angyalföld általános szabályozási tervével együtt. Szerkezeti és városképi beilleszkedése e párhuzamosságnak, illetve egy nagyobb léptékű, egész városrészt szem előtt tartó átfogó tervezésnek köszönhető.

A Krausz–Mayer-féle telkeken épülő telep telekrendezése figyelembe veszi a Béke úti közúti aluljárót, csökkenti a telep utcáinak a Béke úttal való kereszteződéseit, útjait általában É–D-i irányba vezeti, így lakóházainak tájolása az ideális K–Ny-i irányban biztosítható.

A beépítési mód tekintetében a Közmunka Tanács úgy határozott, hogy a telepen tömbösített, kertes, közös udvaros légrésekkel megszakított kétemeletes lakóházak épüljenek, belső terét ugyancsak kertes, közös udvaros, előkertes, emeletes lakóháztömbök övezzék. A terület többi részén szabadon álló beépítést írt elő a Tanács, ikerházak és csoportházak építését is beleértve.⁶⁸

Az angyalföldi lakótelep építésével kapcsolatos szervezési munkákat Benjámín Károly, az OTI építési osztályának vezetője végezte. A lakóházakat, a telep középületeit pályázati kiírás alapján különböző építészek tervezték meg.⁶⁹

Az építkezés 1940-ben kezdődött meg, s a háború éveit csaknem be is fejeződött. A 750 egy- és kétszobás kialakásos telep korszerű és változatos belső térelosztásaiban és külső megjelenésében egyaránt. Parkjai, kertjei, – amelyeknek rendezésére csak a háború után kerülhetett sor – kertvárosi jelleg hatását keltik.

Kelenföld és Albertfalva határában az ún. Albertfalvai városi lakótelep szintén OTI kölcsönökből épült, a magdolnavárosi kislakásos telep elveit alapján és tervpályázat után ugyanazon építészek tervei nyomán. A méreteiben kisebb telep földszintes kertes ikerházakból és sorházakból állt, és szintén a háború éveit alatt épült fel.

A főváros Óbudán a Vihar és Szél utca, valamint a Hunor és Körte utca mentén kétételekfrontos kislakásos, 400 lakásból álló telep létrehozását vette tervbe a fővárosi pénzalap terhére. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa zártkörű tervpályázat alapján – amelyen Bierbauer Virgil is indult – Wamer János, Kamarásy Jenő és Antal Dezső építészeket bízta meg az első fázisban felépítendő 4 épület tervezésével. A következő etap tervezését Rimanóczy Gyula, Kisdi Pál és Sándy Gyula nyerte el.⁷⁰

A lakóházanként 24 kislakást befogadó telepen három lakásméret, – egyszobás, egy szoba hálófülkés és kétszobás – található. Igényes belső tér-

elosztásában és a korszak kislakásos építkezései közül kiemelkedő komfortossággal. Minden lakáshoz tartozott előszoba, konyha, kamra, fürdőfülke, vagy fürdőszoba központi melegvízzel. Fűtése cserépkályhás, az áram- és vízszolgáltatás biztosított. A szobák padlósak, mellékhelyiségesek cementlaposak, nyeregvetős szerkezetét égetett cserép fedi. Környezetét a telekrendezési terv igényessége szerint fásították, rendezték.

Amikor a korszak építészetileg is értékelhető, nivót képviselő kislakásos építkezéseiről beszélünk, nem hagyhatjuk említés nélkül a Pesterzsébeten, a Kőszénbánya és Téglagyár Társulat (Drasche) Nyugdíjintézete által 1940–42-ben épített kislakásos bérházait. A lakóházak a gyártelep egy részének parcellázásával, Nászay Miklós, Schall József, Weltiz János, Éhn József (statikus) tervei nyomán épültek. A zárt soros bérház rendszerben felépült házakban a lakások kétszobásak erkéllyel és mellékhelyiségekkel, az emeleten garzonlakásokkal.⁷¹

*

A két világháború közötti időszakban Budapesten a középítkezések, – a nem magántőkés lakásépítési tevékenység – állami, de főként városi kezdeményezésre és irányítással történtek, a periódus végén főként OTI, MABI és OTBA kölcsönök felhasználásával. De előfordult, mint a fenti pesterzsébeti példa is mutatja, üzemek, gyárak, vállalatok ilyen irányú tevékenysége is. Pestújhelyen a MÁV épített lakótelepet, de ez a kislakásos telep arra lehet példa, hogy mennyire előnytelen, ha a városképi, környezeti hatások figyelembevétele nélkül valósul meg egy építészeti együttes. Itt ugyanis a lakótelep merev beépítésű épülettömegeivel elválik, elüt a terület családirházas jellegétől, idegen környezetétől.

A főváros üzemei is építettek kislakásokat dolgozók részére, így a Beszkárt, az Elektromos Művek, Vízművek, Gázművek, az Élelmiszer-üzem, a Lóhúsüzem, a Gyógyfürdők, a Kenyérgyár és a Hirdető Vállalat.⁷²

A mai Nagy-Budapest peremkerületeiben ún. ONCSA házak épültek a Közjóléti Szövetkezet tőkéjéből. Budafokon 10 egylakásos ház és egy 18 nagycsaládot befogadó lakóház épült fel, Pesterzsébeten 200 házból, Rákospalotán 14 lakásból álló ONCSA lakótelep épült.⁷³

Az akció jelentősebb eredményei vidéken, kisvárosi és falusi településeken a mezőgazdasági népesség lakásszükségletét volt hivatva enyhíteni és javítani. A fővárosban komolyabb, a lakáshiányt enyhíteni képes szinten ez az akció nem vehető számba.

A városigazgatás szociális- és lakáspolitikájának egy rendkívül jelentős, városrendezési és szociálpolitikai szempontból egyaránt értékelendő célkitűzését és törekvését képezi az 1940-től gyakorlatban is beindított nyomortelepeket felszámoló akció. A széleskörű és átgondolt, szociológiai felméréseken is alapuló program teljeskörű megvalósítására nem került sor, mint köztudott, a felszabadulás utáni évtizedek, mondhatni jelenkorunk tudta csak múlttá tenni azokat.

Az első világháború után kormányrendelet alapján létrehozott szükséglakótelepek állami kezelésben állottak 1937-ig, amikor is a főváros kezelésébe helyezte át az államirányítás.

A korszak legismertebb nyomortelepi (X. Pongrác úton, Augusztia telep, IX. Üllői út, Szabadkai út, Ecseri út mentén, Mária-Valéria telep, Gubacsi úton Zita-telep) barakklakásait – melyek már átalakítás útján váltal szükséglakásokká is – ideiglenes jellegűnek szánták. 1937-re, a csaknem két évtizedes használat után oly mértékű leromlást szenvedtek, hogy a fővárosi kezelésbe vétel előtti főpolgármesteri látogatás, „szemle” Karafiáth főpolgármestert a belügyminiszterhez címzett bizalmas felterjesztésre készítette.⁷⁴

Felterjesztésében Karafiáth megfogalmazza a teendőket:

„Megállapításom szerint kétirányú tevékenységre van szükség:

- erőteljesen törekedni arra, hogy nagyvonalú rendezéssel ezek a nyomortanyák mielőbb megszüntethetők legyenek;
- addig is azonban, amíg ez megvalósíthatóvá válik, a közegészségügyi nézőpontból halaszthatatlanul sürgős munkálatokat el kell végezni.”⁷⁵

Az utóbbi pont a járványveszély megszüntetésére utal, az alapvető higiénés feltételek (WC-k, szemétyűjtés stb.) biztosításával. Az első ponttal kapcsolatos teendőt pedig magára vállalván, bizonyítja, hogy a főváros a szükséglakótelepek átvételének pillanatától a nyomortanyák megszüntetésének szükségességével teljesen tisztában van.

Az 1937-ben már említett és vállalt program kidolgozására és beindítására 1940-ben került sor, s 1943-ig bizonyos eredményeket is mutathat fel a főváros. A program kidolgozásának évében (1940) megszüntették a „legkomorabb arculatú” nyomortelepeket; a IX. kerületi kiserdei telepet és a Zita telepet. Rendezték és átalakították a IX. Üllői úti Mária-Valéria telepet, kislakásos lakóteleppé alakították át a XIII. Madarász telepet és a XIII. Babér utcai telepet.⁷⁶

A lebontások, átalakítások révén természetesen újból csökkent a lakásállomány. A fővárosi hatóságoknak gondoskodniuk kellett az akció során érintett, mintegy 7000 család lakáshoz juttatásáról, áttelepítéséről.⁷⁷⁻⁷⁸

A telepek lebontása illetve átalakítása előtt a főváros tanácsa helyszíni vizsgálatot tartott az ott lakók szociális helyzetére vonatkozóan. A kérdőíves szociális felmérés során, – amely kitért a munkahelyi, kereseti, családi és egészségügyi kérdésekre egyaránt – afelől kívánt tájékozódni, hogy az érintett családok lakásvizsgálatai milyen formában rendezhetők, milyen lakásra jogosultak, illetve milyen lakás fenntartására képesek. Néhány vonatkozásban már a korábbi évekből is álltak rendelkezésre szociális jellegű felmérések a nyomortelepek lakóiról, főként az ott lakó gyermekek veszélyeztetettségére vonatkozóan,⁷⁹ de teljeskörű képet az 1940–41-es környezettanulmányok nyújtottak. Ennek kapcsán három kategóriába sorolták az áttelepítendő családokat:

„A helyzet ugyanis az, hogy a nyomortelepek lakóinak egy része keresetképes, jövedelme tehát elbírja a kisebb összegű lakbérek terhét. A második csoportnak teljesítőképesége ebből a szempontból már lényegtelenebb, részükre ennél fogva egész olcsó bérű lakásról kell gondoskodni. Ennél a kategóriánál is súlyosabb helyzetben van a nyomortelepi lakóknak az a része, amelynek nem elegendő a lakásnyújtás, hanem menhelyi ápolásuk és gondozásuk is kívánatos.”⁸⁰

A fentiekben első csoportként említettek, akiknek heti keresete 30 P illetve annál magasabb, a kislakást igénylők csoportját alkotják, 30 Pengő alatti keresettel a szükséglakásra szorulókat alkotják a második csoportot, az ennél is rosszabb kereseti és egészségi helyzetűek kerülnek menhelyi ápolásra.⁸¹

Az Aszódi és Füleki úti, valamint Sibrik Miklós út és Maglódi út közötti kislakásos lakótelepek 1941–42-ben a nyomortelepek felszámolása után felmerülő igényeket voltak hivatva biztosítani szoba-konyhás kislakásaikkal. Az előbbin 476, az utóbbin 575 lakás épült.⁸² Az 500 személyes Kerepesi úti új hajléktalanok menhelye és a Pillangó utcai menhely kibővítése révén helyezték el a nyomortelepekről a legalsóbb szociális kategóriát képviselő lakókat.⁸³

A két világháború közötti fővárosi közületi lakásépítkezés – teljességre nem törekvő, de főbb mozzanatait mindenképpen érintő – áttekintése után megállapíthatjuk, hogy az állam és a közületek ezirányú tevékenysége rendkívül heterogén, de egészében véve a budapesti lakásminőség alsó szintjén mozog. Heterogenitása ered abból az alapvető tényből, hogy többféle építető szerv hozza létre; az állam, a város, egyes üzemek, bankok vagy biztosító intézetek. Más más társadalmi osztályok, rétegek igényeit van hivatva kielégíteni, de közelebb járunk az igazsághoz, ha úgy fogalmazunk, hogy az egyes osztályok, rétegek anyagi teherbírásának határai szabták meg a nekik szánt lakások minőségét. Így épültek az időszak alatt szükséglakások, átmeneti lakások, kislakásos bérházak, kislakásos lakótelepek és kertvárosok. A felsorolt kategóriákon belül is jelentős szintkülönbségek fedezhetők fel építészeti értékük vonatkozásában.

Preisch Gábor Budapest városépítészetének áttekintésekor a következőkben sommázta értékelését:

„Lakásépítés vonatkozásában a közületi építkezés a teljes lakásépítési volumennek csak kis részét tette ki. A háború utáni első években épült állami és fővárosi „szükséglakások” később „kislakásos bérházak” a második világháború előtti utolsó években néhány száz lakásos „kislakásos telepek” a mindenkori lakásminőség alsó határát jelentették, az utóbbiaknál egyidejűleg megvalósuló helyi közintézményeken kívül építészeti igénnyel általában nem jelentkeztek.”⁸⁴

Néhány kivételtől eltekintve a kislakásos bérházakról is lesújtó az építész véleménye:

„Ezek egészen a harmincas évek végéig túlnyomórészt szükséglakás jellegűek. Megjelenésük a komorsáig sivár.”⁸⁵

Az alacsony építészeti níví okainak kutatásakor nem jár messze az igazságtól az építész, amikor így fogalmaz már 1928-ban:

„Jellemző, hogy az egyik legjelentősebb budapesti kislakásépítő akció alapvető és döntő faktora egy pénzügyi ötlet, egy kamatlábszámítási képlet volt, s amikor tisztáztattott, hogy egy köbméter lakás mibe kerül, ezzel az egész kérdés már el is volt intézve.”⁸⁶

Anyagi tényező szabta meg mindjárt a közület által építendő bérház vagy lakótelep topográfiai helyét. A főváros saját telekállományát használta lakásépítési akciói során, és a város belső részein a fennálló telekhiány és drágaság miatt a központtól távolabb eső részeken építkezett, általában korábban mezőgazdasági jellegű területeken. Így a telkek négyszögölenként bérházak esetében 80–150 P, tisztviselőházaknál 200–250 P, s a kislakásos telepek esetében 20–200 P költséget képviseltek csupán, de a telkek közművesítésére az építkezéssel párhuzamosan kellett sort keríteni, annak anyagi terheit az építkezés költségeivel együtt fedezni. A belső területeken többemeletes csoportházakat, kiljebb olcsóbb telkeken pavilonos épületeket, kertes telepeket építettek. A bérházak általában három emeletesek, átlagosan 120 lakással, de előfordul 36 lakásos és 451 lakásos is. A lakótelepeken 160–200 kislakás épült, egyes telepi házon belül 4–16 lakással. A bérházakban általában lépcsőházas rendszert alkalmazták a függőfolyosó helyett. A kislakások fő típusa a szoba-konyhás lakás, ugyanis a lakások méretezésének a Fővárosi Közmunkák Tanácsa Építési Szabályzatán túl, – a korabeli fogalmazás szerint – „a lakosok gazdasági helyzete szabnak határt.”⁸⁸

Fürdőszobával a kétszobás lakások egy részét és a háromszobásokat látták el, néhol ugyan előfordul egyszobás lakásokban is.⁸⁹ A túlnyomó többségnél a közös használatú fürdőszoba a jellemző. A berendezés és a felszerelés igazodott a lakók társadalmi és gazdasági életszínvonalához és kereseti viszonyaihoz. Villany, víz és gázvezeték minden lakásban van.

Nem feledkezve meg arról, hogy ezek a kislakások az időszak nagy lakásínségében a nyomortelepek és szükséglakások, főként a hajléktalanok viszonyaihoz képest felemelkedést, a szociális és lakáspolitikában vívmányt és eredményt képviseltek, meg kell állapítanunk; monoton szürkeségükkel, igénytelenségükkel az emberi alapszükségletek alsó fokát voltak képesek csak kielégíteni. E téren minőségi változást az 1940-es évek eleje hozott, amikor is felépültek az angyalföldi, óbudai, erzsébeti és albertfalvi kislakásos telepek, amelyek városrendezési és építészeti megfogalmazásukban egy új szemléletet képviseltek. A megkésetttség európai viszonylatban csak egy évtizedes, hiszen Európa nyugati országaiban a 20-as évek végén a 30-as évek elején változó eredménnyel, de kisebb nagyobb térmeyeréssel előtérbe léptek a modern építészeti szemléletű építész körök.

1928-ban Magyarországon is megalakult az ún. CIRPAC-csoport a modern építészek képviselőiből, szócsövük és fórumuk a „Tér és Forma” Bierbauer Virgil bábáskodásával, (1928) ismeri és közzé teszi a modern építé-

szet kísérleteit, eredményeit, és zászlajára tüzi jelszavait; a funkció elsődlegességét, az emberi léptéket és a szociális feladatok megoldását.

Nem kisebb építészek, mint Molnár Farkas⁹⁰ és Bierbauer Virgil⁹¹ foglalkoznak a lakásépítés racionalizálásával, a kislakásépítés európai eredményeivel, ismertetve Walter Gropius dessan-történi Bauhaustelepét, Ernst May frankfurti kislakásos telepeit, Franz Schuster bécsi kislakás típusait, dicsérve és ésszerű követésre ajánlva a külföldi példákat.

Modern szemléletű építészeink saját tevékenységükben érvényre is jutatták haladó és igényes törekvéseiket, és nem egy alkalommal megragadták a lehetőséget, sőt olykor önmaguk is lehetőséget teremtettek arra, hogy tevékenységükkel befolyásolják a kislakásos és a telepépítkezéseket. A Pasaréti úti kislakásos mintatelep létrehozása a legjelentősebb ebben a vonatkozásban, s a modern építészet budapesti elterjedése szempontjából is fontos eredménynek minősíthető.

Miután a Magyar Mérnök és Építészegylet mű- és közműépítési szakosztálya városrendezési értekezleten felhívta a figyelmet a lakótelepszerű építkezés, tervezés, közművesítés szempontjából előnyös voltára, a Közmunkatanács támogatásával Kaffka Péter, Kozma Lajos és Vágó László megnyerte a Fehér és Dános céget mint vállalkozót. A Gellérthegy beépítéséhez hasonló rendezési tervvel, Weldner Gyula, Vágó László, Bierbauer Virgil, Kaffka Péter, Münnich Aladár, Queitter Ervin, Fischer József, Kozma Lajos tervei nyomán 22 egyemeletes kisméretű lakóház épült fel 280 lakással.⁹² A lakótelep egyben üzleti vállalkozás is volt, felépülte után nyilvános kiállításon mutatták be, s az épületeket telkekkel együtt eladták. Ugyanakkor a modern építészeti szemlélet és a CIRPAC-csoport számára komoly reklámot jelentett. Hatása és lecsapódása Budapest modern családiház és kislakásos telep építészetében kézzel fogható, és a közületi telepépítkezés háború előtti éveinek eredményein lemérhető.

Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat 1939-ben tervpályázatot írt ki „Uj magyar otthon” címen a „legyen magyar és korszerű” gondolat jegyében.⁹³ A lakóház, a lakás és azok berendezése témában meghirdetett pályázat kis családiházas és az egy-kétszobás lakásos bérházak csoportja érinti témakörünket. A tervpályázat díjazott műveiből 1940-ben megvalósult az „Uj magyar otthon” c. kiállítás, amelyen többek között fürdőszobás, gyerekszobás ún. munkáslakások is szerepeltek. A Népszava korabeli cikke a kiállítás társadalom- és szociálpolitikai értékelését adja, amikor a következőképpen fogalmaz:

„Az Országos Magyar Iparművészeti Társulat kiállítási termeiben olyan kiállítást láthatunk, amely mindenkit közelebről érint. Az ideális, a korszerűség követelményeinek megfelelő lakást mutatják be... Amit ezen a kiállításon látunk: mindenképp becsületes törekvésnek, praktikus szemléletnek és ízlésnek eredményei. A tervezők megértően közeledtek a társadalom minden rétegéhez és igényeihez, most az a kérdés, miképpen lehetne megvalósítani ezt az elképzelést, miképpen élvezhetné a nagy tömeg ezeknek a lakásoknak szépségét és kényelmét.”⁹⁴

Áttekintve a két világháború közötti időszak budapesti lakáshelyzetét, az állami és városi szociális- és lakáspolitikát, megállapíthatjuk, hogy éppen a Népszava utóbbi kérdésére nem tudott érdemben megválaszolni. Targyalt időszakunkban, – de a kapitalista fejlődés korábbi szakaszában is – a lakástermelő tevékenységnek olyan ellentmondások voltak a kerékkötői, amelyek feloldására, valljuk meg, kevés polgári berendezkedésű állam volt képes európai viszonylatban is. Az idézett svéd példa így nem tekinthető tipikusnak, inkább egy pozitív előjelű kivételnek mondható.

Az ellentmondás pedig adódik a következőkből: az emberi alapszükségletek egyike az emberi környezetet biztosító lakás, ugyanakkor a lakás az adott gazdasági-társadalmi viszonyok közepette – mint a megtermelt javak mindegyike – áru. Ezen alapvető emberi igény kielégítése, vagy a kielégítésére való törekvés mennyiségi és minőségi mutatói, a közösség, a közület szociális belátásának függvénye. Korszakunkban ez a szociális belátás kisebb, nagyobb eltolódásokkal, de tulajdonképpen mindvégig azon az alapon és elven működött, hogy a lakástermelés a magánvállalkozás feladata. Így Budapesten lakástermelő tevékenységet, – az arányokat tekintve – még a két világháború között is – elsősorban a magántőke folytatott. A XIX. század utolsó harmadáig a magánvállalkozások szinte kizárólagosak ezen a téren, majd a 70–80-as években – egyelőre elenyésző méretekkel és jelleggel – az állami és magánvállalatok kapcsolódtak be, maga az állam és a főváros közigazgatási szervei pedig csak a XX. század első évtizedében léptek fel lakásépítő tevékenységgel. Több pozitív törekvése ellenére sem volt ez a tevékenység áttörő erejű, felemás megoldásai, elégtelen méretei megoldást nem hozhattak az alacsonyabb szociális helyzetben élő rétegek számára.

JEGYZETEK

1. *Thirring Gusztáv*, Városaink népességének alakulása 1787–1910. Városi Szemle, 1911. július, augusztus
2. *Ferenczi Imre*, A munkáslakás kérdés különös tekintettel Budapestre. (Budapest 1906.) 13.
3. Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala 1920-ban, 1925-ben és 1930-ban tartott lakás számlálást a fővárosban Dr. Illyefalvi I. Lajos irányításával. lásd: *Illyefalvi I. Lajos*, A munkások szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. Budapest Székesfőváros Stat. Hiv. (Budapest 1930); Budapest épület és lakásviszonyai az 1935. évben, (Budapest 1940); *Bierbauer Virgil*, Budapest lakásügye a statisztika és az építési szabályrendelet tükrében. Magyar Mőrnék és Építész Egylet Közlönye IX. 1935. 25. sz.
A hetvenéves Budapest. Magyar Városok, Vármegyei Szociográfiák Kiadóhivatala (Budapest 1943) Városi és Vármegyei Szociográfiák XV. köt. 47–50.
4. *Sipos Aladár*, Budapest gyáripára 1919–1933. Tanulmányok Budapest Múltjából, (a továbbiakban: TMB) XIII. (1959). 47.
Mihály Péter, Történeti szempontok a magyarországi lakáshiány értékeléséhez. Valóság 1977./5. 48–60.
5. *Ferenczi Imre*, Községi lakáspolitikai és lakásügyi intézmények. (Budapest 1910) 29.
6. A Wekerle telep történetét ld: *László Gyula*, A Wekerle állami munkáslakótelep monográfiája. (Budapest 1926); *Körmöczi Katalin*, A fővárosi lakáshelyzet és a „Wekerle” állami munkáslakótelep (1908–1945) Folia Historica 8–9 (1980–81.)
7. A Városi kislakásépítési akció beindítása – az 1908. évi XLVIII. Tc. – amely a fővárosi költségen építendő kislakások állandó állami adómentességét mondta ki, és az 1909. ápr. 7-én született 744. számú fővárosi közgyűlési határozat, – amely 75 millió koronás költséget biztosított kislakások és iskolák építésére – adott lehetőséget.
8. *Ferenczi Imre* előadása (1918. ápr. 12.) megjelent: Háborús lakáspolitikai, tekintettel a fővárosra. (Budapest 1918).
9. 1910–1917. között 12.000-re tehető a Budapestre bevándorlottak száma, több mint 1900–1910 között.
10. *Varga Jenő*, A lakásügy mint közgazdasági és szociális probléma. (Budapest 1918) (Huszadik Század Könyvtára 65. sz.)

11. 1900 óta nem volt meg a minimálisan szükséges 3%-nyi üres lakás, 1905–1914 között még 0,5%-ot sem érte el.
12. *Varga Jenő*, i.m. (10) 3.
13. U.o. 4. a magyar munkás átlagbére 40–50%-kal alacsonyabb a nyugat-európainál ld. *Berend T. Iván – Szuhay Miklós*, A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. (Budapest 1973) 155.
14. U.o. 14.
15. *Ferenczi Imre*, i.m. (8) 36.
16. A lakásszámlálásokat 1920, 1925, 1930-ban a Statisztikai Hivatal végezte Dr. Illyefalvi I. Lajos irányításával.
17. *Berend T. Iván – Szuhay Miklós*, i.m. (13) 155.
Földes Ferenc, Lakásmonopólium és telekmonopólium (1941). In: Válogatott írások (Budapest 1967) 126–
18. *Földes Ferenc*, i.m. (17) 126.
19. Barakkalakásos telepek: IX. ker. Üllői út–Gyáli út–Szabadkai út–Ecséri utca által határolt területen a Mária–Valéria-telep, X. ker. Pongrác úti Augusztai telep. 1920–21-ben a kormány rendelete alapján jöttek létre.
20. *Balogh Sándor*, A magyar népi demokrácia története 1944–1962. (Budapest Kossuth Nyomda 1978), 225–227.
21. Varga Jenő szociáldemokrata politikus és közgazdász, Bierbauer Virgil, Molnár Farkas és az Olgvai fivér építésszek, Jahn Ferenc orvos tevékenységét emeljük ki a hivatalból tevékenykedő Ferenczi Imre, Halász Árpád, Harrer Ferenc, Illyefalvi I. Lajos, Kabdebó Gyula, Lieber Endre, Rosás Pál, Szendy Károly és Thüring Gusztáv mellett.
22. *Preisich Gábor*, Budapest városépítésének története 1919–1969.* Budapest története IV–V. köt. (Budapest 1969).
23. A funkcionális térhódítása és válsága, Építkezés és lakás Svédországban, 1930–1980. Kiállítási katalógus, Múcsarnok (Budapest 1982).
24. U.o. 61.
25. Az 1943-ban megrendezett Budapesti svéd építészeti kiállítás kapcsán „Korszerű építéset Svédországban” címmel tartott ifj. Kismarty Lechner Jenő előadást a Műgyetemen az 1930-as stockholmi kiállításról és hatásáról a svéd építészetben. Ismerteti *Récsay Miklós*, Magyar Építőművészet 1943/6. 141.

26. Nagyvárosok laksűrűsége. Városi Szemle (1928) 892.
27. *Lieber Endre*, Szociálpolitikai tapasztalataim Olaszországban. A XII. nemzetközi lakás- és városépítésügyi kongresszus. Városi Szemle (1930). 2. szám 227.
28. U.o. 228.
29. *Dr. Fái Sándor*, A bérlővédelem Európa különböző országaiban, a jövő lakásjoga és lakásfeladatai. Városi Szemle (1927) 5–6. sz. 402.
30. Lakáshiány és lakbérkrach. Városi Szemle (1928) 6. sz. 1090. Mueller Félix dr. ea. Magyar Mérnök és Építész Egyletben.
31. *Földes Ferenc*, i.m., (18) 126.
32. Országos Levéltár, (a továbbiakban: OL) NN. 1920–21. XI. K. 395–396.
33. Párttörténeti Intézet Archívuma (a továbbiakban: PTI) 658. 3/1 ö.e. II–III–IV. köt.
34. PTI 658. 5. ö.e. 124/1.
35. *Tarjányi Sándor*, A fővárosi törvény és módosításai (Budapest 1972)
36. PTI 658. 4/3 ö.e. SZDP öt éves munkája a Budapesti városházán (1925-től)
37. PTI 658. 4/17. 1925, 1926, 1927.
38. Fővárosi Hírlap 1926. május 5. p. 3., Fővárosi Közlöny 1926. május 7. 945–46.
39. A Magyarországi SZDP vezetőségének és a párt parlamenti csoportjainak évi jelentése az 1928. jan. 6.-án és rákövetkező napokon tartandó pártgyűléseken (Budapest 1928.) 43–55.
40. PTI 651 f. 2/1933–4–2055. A rendőrség politikai osztályának jelentése a főkapitányhoz... 1933. jan. 4.
41. *Tarjányi Sándor*, A magyar szociáldemokrata községpolitikai program és kommunista bírálata, TBM XIX. (Budapest 1972) 461.
42. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből 1919–1929. (Budapest 1964) 258–60.
43. Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége (MÉMOSZ) jelentése az 1938–39. évi működéséről (Budapest 1939). 4.

44. Alföldi Béla kormánypárti képviselő, a belügyi tárca 1935–36-os költségvetési előirányzatának parlamenti tárgyalásakor ismertette az Egyetemi Közegészségtani Intézet 1934-ben végzett felmérését. OL. 1935–1940. Képviselőházi Napló II. Kop. 347.
45. Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) Törvényhatósági Bizottság jkv. 1935–319. 1935. szept. 25.
46. Szendy Károly polgármester felterjesztése a belügyminiszterhez a lakásínség növekedéséről 1942. okt. 20. BFL. Pm IX. 1942–12774.
47. *Lieber Endre*, Középitkezések Budapesten 1920–30. között. (Budapest 1930). 18.
48. Neuschloss – Knüslé Kornél és ifj. Gyenes Lajos tervei alapján.
49. *Lieber Endre*, i.m. (47) 19.
50. Az 1923. évi XXXIV. Tc. s a pénzügyminiszter 138.035/1923. sz. rendelete indította be az ún. „Lakásépítési Külön Tevékenység”-et, amely állami kölcsönt nyújtott, házadókedvezményt biztósított. 1926-ban a munkaügyi és pénzügyminisztérium 100/1926. Á.L. rendelete újabb nagyobb építési kölcsönakciót indított. A magántevékenység támogatását kívánta szolgálni az állam a lakások szabadforgalmát korlátozó rendelkezések hatálytalanításával is 1926-ban.
51. *Lieber Endre*, i.m. (47) 21.
52. 1928. június 5. kgy. határozat, ld. *Lieber Endre*, i.m. (47) 21.
53. A közgyűlési határozat alapján épült fel: IX., Mester u. 37–39. I., Budaórsi út és Csend utcában 6 épület, V., Váci és Mura utcában 3 épület, VI., Váci és Gyöngyösi úton 3 épület, IX., Mester u. 33–35. X., Simor u. 43–45., Üllői és Zágrábi úton 2 épület.
54. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület, Belvárosi Takarékpénztár és a Stabil Építési RT. illetve Angol–Magyar Bank befektetéseiből épült fel egy–két–három- és négyszobás lakásokkal; I., Lenke út sarkán, V., Kárpát u. 13–15., Váci út és Mura u. sarkán, VII., Gyarmat u., VIII., Rozgonyi u. 2., IX., Gróf Haller, Vaskapu és Dandár u. sarkán, a külső Üllői úton, X., Kolozsvár út 39., Maglódi út 10., és a Vezér utcában.
55. A fővárosi 1928–29. évi kislakásépítkezései: I., Németvölgyi úton 3 épület, összesen 180 kislakással, a VII. ker. Rózsa és Ujvidéki utcában 77 kislakás, VIII., Kisfaludy utcában egy 36 lakásos épület.
A szükséglakások a X. kerületi Ceglédi út és Bihari út mellett létesültek.

56. A székesfőváros szociális lakáspolitikája (Budapest 1940.) 6–7.
57. 1937–38-ban a főváros törvényhatósági bizottsága, – az 1938-ban megrendezett Eucharisticus Kongresszus idegenforgalmi hatására számítva – bérház jellegű épületekben mintegy 860, zömében szoba-konyhás kislakást épített. Ld. *Dr. Halász Árpád* A székesfőváros 1939. évi középítkezései (Budapest 1940.) 33., és Középítkezések 1940. (A polgármesteri üo. adataiból összeállította dr. Halász Árpád) (Budapest 1941) 39.
58. *Palásthy Béla*, Budapest Székesfőváros Városszéli Telepe. Tér és Forma (1936) 91–96.
59. *Dr. Halász Árpád*, i.m. (57) 35.
60. Az adómentességet az 1939. évi IX. Tc. illetve a 123.800/1939. VII. PM. sz. rendelet biztosította.
61. I.m. (56) 9.
62. U.o. 12.
63. Első fázisban:
III., Tímár és Szőlő u., VIII., Nagyfuvaros u., X., Tomcsányi és Pongrácz út, XIII., Taksony és Angyalföldi út, XIV., Álmos u.
Második fázisban:
III., Szél u., VII., Szövetség és Alsóerdősor, IX., Vágóhid és Nádasdy u., XIV., Gyarmat és Ujvidék u., X., Tomcsányi úti lakótelep, XI., Hamzsabégi út.
64. Középítkezések 1941. (A polgármesteri üo. adataiból összeállította dr. Halász Árpád. (Budapest 1942) 56.
65. Tér és Forma, Magyar Építőművészet hasábjain
66. *Olgyay A. és Olgyay V.*, Budapest székesfőváros Hamzsabégi úti kislakásos lakótelepe. Magyar Építőművészet 1943. 6. szám 130.
67. Nevét Horthy Miklós nejtől kapta, ma Thälmann utcai lakótelep néven ismertes.
68. *Harrer Ferenc*, A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1930–1940. (Budapest 1941) 146.
69. *Preisich Gábor* i.m. (22) 149.
A telep 41 építész tervei nyomán épült fel a tervezők között a következőekkel: Dávid Károly, Olgyay és Olgyay, Lehoczky György, Halászy Jenő, Benk-

hard Ágoston, Herny Ferenc, Sárkány István, Fischer József, Lechner Lóránd, Kéry Gyula, Molnár Farkas, Károlyi Antal Id.: Magyar Építőművészet (1941) 10. sz.

70. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa Óbudai kislakásos bérházépítkezései, Magyar Építőművészet (1943/5.) 102.
71. Kislakásos bérházak Pesterzsébeten. Tér és Forma (1944) 10. sz. 150.
72. A főváros szociális lakástermelése, Szendy Károly előadása a Mérnökegyetben, Vállalkozók Lapja 1944. No. 11. p.3.
73. Szociális Magyarország, A Magyar szociálpolitika törvény és adattára. Szerk. Faragó Ede (Budapest 1943)
74. BFL. Főp. biz. 1937–96. (fogalmazvány) Főpolgármesteri felterjesztés a belügyminiszterhez a barakk-lakótelepek közegészségi állapotáról. 1937. ápr. 26.
75. *dr. Halász Árpád* i.m. (64) 35.
76. A nyomortelepek tégláépületeiben lévő egyhelyiséges lakásaiból szoba-konyhás kislakásokat alakítottak ki, Mária-Valéria-telep esetében 50 tégláépületben. 520 lakás létesült így, 12–15 lakáshoz 1–1 mosókonyha és 1–1 fürdőhelyiség kialakításával. Id. Tér és Forma (1942) 44.
77. A székesfőváros ... , i.m. (56) 97.
78. BFL Törv. hat.biz.közgy.jkv. 1942–92.
A közgyűlés felterjesztése a belügyminiszterhez a főváros szociálpolitikai tevékenységéről. 1942. febr. 27.
79. BFL. Gy–Pm- IX. 1939–828. Gyermekgondozónői jelentés a szociális ügyosztályhoz a Zita-telep veszélyeztetett gyermekeiről. 1939. febr. 27.
80. *Halász Árpád dr.* i.m. (57) 59.
81. Rósás Pál műszaki főtanácsos előadása a Soproni Nyári Egyetemen 1942. (A székesfőváros újabb építkezései c.)
82. Budapest székesfőváros közigazgatási évkönyve 1942. p. 365.
83. *Halász Árpád*, i.m. (64) 35.
84. *Preisich Gábor*, i.m. 22/144.
85. U.a. 151.

86. *Padányi Gulyás Jenő*, Az építész szerepe a kislakásépítő mozgalomban. Tér és Forma (1928) 45.
87. *Lieber Endre*, i.m. (47) 32.
88. U.a. 33.
89. Csend u., Mester u., Jászberényi út, Harmat u. egyszobás lakásaiban.
90. *Molnár Farkas*, A kislakásépítés racionalizálása Bauhaus-telep Dessan-Törten. Tér és Forma (1928) 99.
91. *Bierbauer Virgil*, Kislakásépítés a háború utáni Európában. Tér és Forma (1928) 48.
92. A Pasaréti úti kislakásos telep. Tér és Forma (1931) 305.
93. Magyar Iparművészet 42 (1939) Pályázatok, 60–62.
94. Több napi- és hetilap kiállításról írott kritikája között a Népszava cikkéből is idéz a Magyar Iparművészet 43 (1940) 37.

Tendenzen der Wohnungspolitik in der ungarischen Hauptstadt zwischen dem ersten und dem zweiten Weltkrieg

Die Studie stellt die Lösungsversuche staatlicher und städtischer Organe für den jahrhundertelangen Wohnungsmangel der ungarischen Hauptstadt auf die Periode zwischen den beiden Weltkriegen konzentrierend dar. Der Wohnungsmangel tauchte am Anfang der bürgerlichen Entwicklung der Stadt auf und wuchs während der Weiterentwicklung zur kapitalistischen Metropole zu einem wichtigen wirtschaftlichen, gesellschaftlichen, sozial- und stadtpolitischen Faktor heran. Diese Erscheinung ist kein vereinzelt Problem von Ungarn, bzw. von Budapest – wie es durch einen kurzen europäischen Überblick auch aus dieser Studie hervorgeht, aber wegen der eigenartigen und verspäteten kapitalistischen Entwicklung Ungarns erweist sich durch ihre Grösse und Dauer als viel bedrückender und ist bis zu den heutigen Tagen ungelöst. In den westeuropäischen Staaten wurde der Wohnungsmangel der Grossstädte in einer entwickelteren Periode des Kapitalismus teilweise, bzw. in einigen Fällen völlig gelöst. Zum Beispiel kann hier die Wohnungspolitik sozialdemokratischer Regierungen in Schweden erwähnt werden. Die umliegenden sozialistischen Länder und natürlich auch Ungarn machten grosse Anstrengungen auf dem Gebiet des Wohnungsbaus in den Jahren der sozialistischen Entwicklung.

Zwischen den beiden Weltkriegen konnte der grösste Teil Europas durch seinen Vorsprung für uns als Vorbild in der Sozial-, Stadt- und Wohnungspolitik dienen.

In Budapest konnte die staatliche und städtische Sozial- und Wohnungspolitik in dieser Periode den Erwartungen im Grunde genommen nicht entsprechen. In dem in der Studie behandelten Zeitabschnitt, aber auch früher hinderten den Wohnungsbau solche Widersprüche, die – man muss gestehen – nur von sehr wenigen bürgerlichen Staaten vollständig gelöst werden konnten und das schwedische Vorbild ist vielleicht lieber eine positive Ausnahme. Der

Widerspruch ergibt sich aus der Tatsache, dass für die staatlichen und städtischen Organe wegen der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Einrichtung des Kapitalismus trotz ihrer sozialen Einsicht und wohlwollendsten Absichten die Wohnung als Ware galt. Dementsprechend hielt man die Wohnungsproduktion grundsätzlich für die Aufgabe der Privatunternehmungen. Bis zum letzten Drittel des 19. Jahrhunderts war der Wohnungsbau fast ausschliesslich in den Händen von Privatunternehmern, in den 1870er und 1880er Jahren schalteten sich staatliche und private Unternehmungen ein, die Organe von Staat und Hauptstadt traten erst im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts aktiv in Budapest auf.

Trotz mehreren positiven Bestrebungen hatte diese Tätigkeit keine durchdringende Kraft: die Lösungen erwiesen sich für ungleich und auch ihre Grössen waren ungenügend. Für die niedrigsten sozialen Schichten, die am meisten am Wohnungsmangel litten, fanden sie keine Lösung.

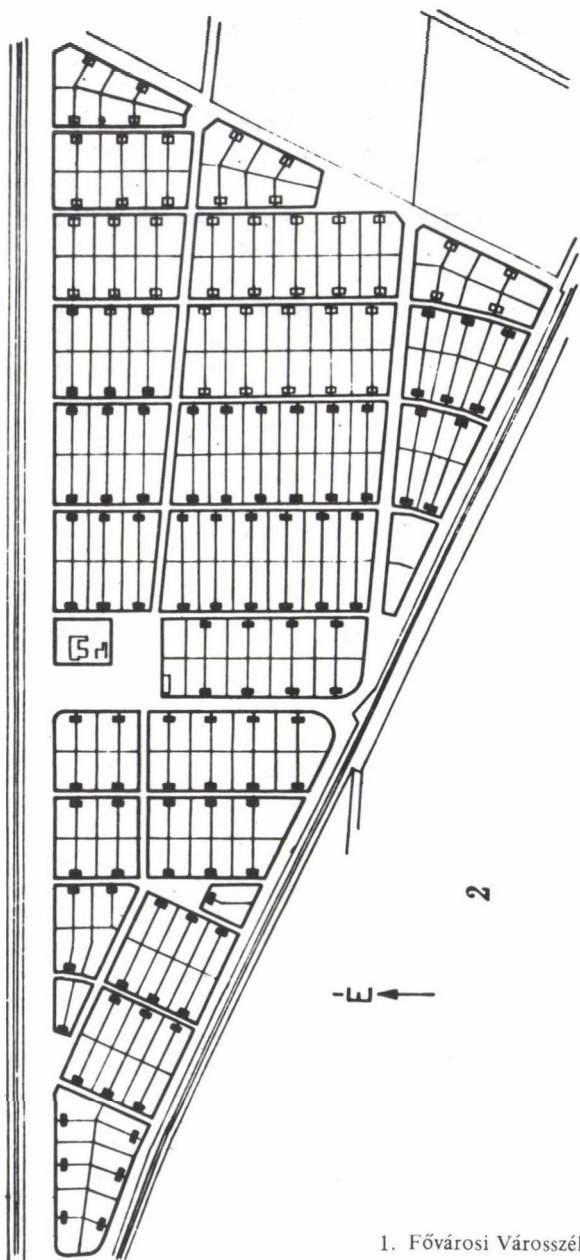
Während des Vierteljahrhunderts der Horthy-Ära taten die Regierungsorgane nur in den wirtschaftlich, gesellschaftlich und politisch zuge-spitzten Situationen konkrete Schritte, veranlassten Bauaktionen. Der Mangel an Kontinuität bei der staatlichen Tätigkeit führt unter anderen in bedeutendem Masse dazu, dass die Wohnungslage in Budapest ungelöst blieb.

Der Staat griff nach dem ersten Weltkrieg als Übergangslösung mit dem Zustandebringen von Notwohnsiedlungen ein. Diese Notwohnsiedlungen existierten auch in den 1930er Jahren, wurden zum Elendsviertel und gerieten in staatliche Behandlung. Ergebnislos versuchte man diese Elendsviertel Anfang der 40er Jahre aufzuheben, ihr endgültiges und vollständiges Verschwinden erfolgte erst lange nach der Befreiung des Landes.

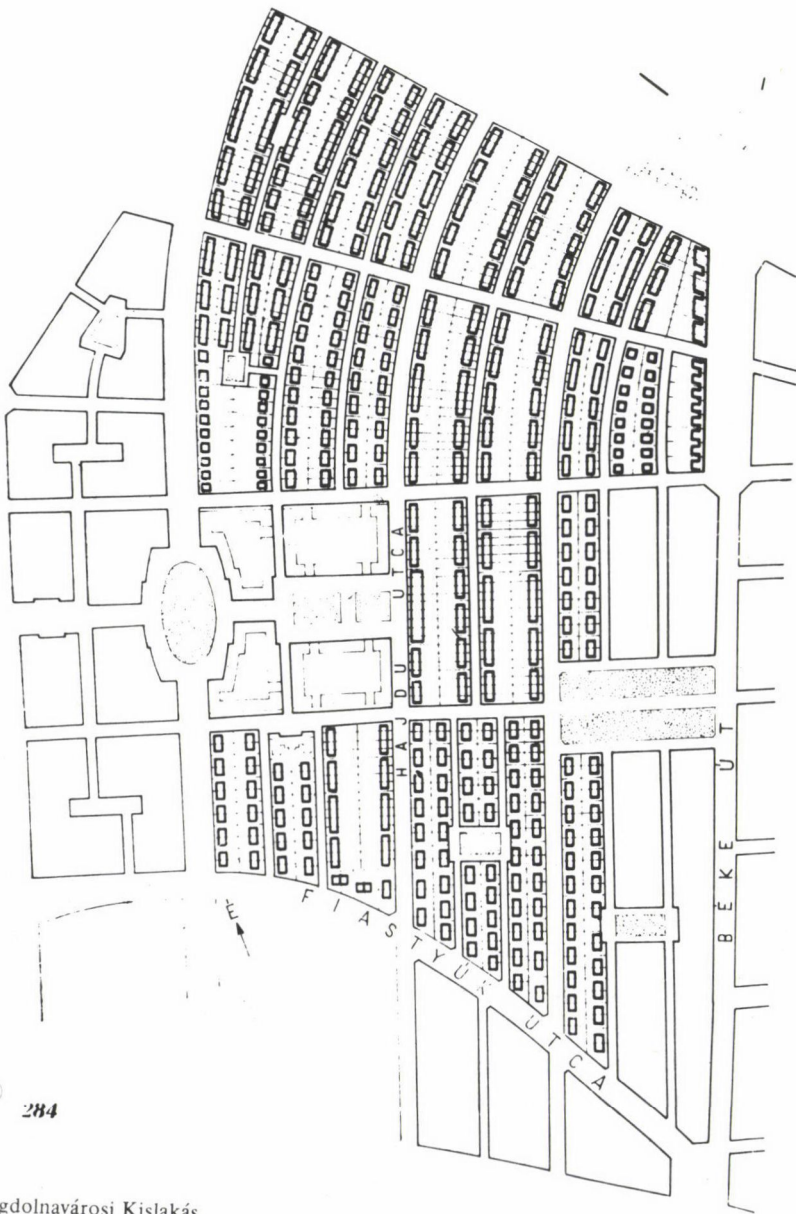
Neben den Notwohnsiedlungen baute der Staat in der Hauptstadt nur jährlich 1–2 Miethäuser mit 20–30 Wohnungen. Er gewährte Baukredite und ermöglichte Steuerbegünstigungen, aber machte keine andere Unternehmungen, die Beamten- und Arbeiterfamilienhäuser wollte man mit dem Kapitel der Sozialversicherungsanstalt verwirklichen und die Befriedigung der Wohnungsbedürfnisse „niedrigster Volksschichten“ setzte der Staat zur Aufgabe der lokalen Behörden. Der Haupt- und Residenzstadtrat von Budapest leitete seine Wohnungsbauaktion 1925 ein, von 1927 an begann er auch das angebotene Kapital der Banken zu verbrauchen. Bis zum Jahre 1929 – bis zur infolge der Wirtschaftskrise entstandenen Zwangspause – liess die Stadt 300 Mietwohnungen, 216 notwohnungartige Kleinwohnungen aus eigener Kraft und 2500 Kleinwohnungen vom Bankkapital bauen. In den 30er Jahren konnte man fast ausschliesslich nur Notwohnungen bauen. 1939 setzte sich

eine solche Konzeption der Wohnungspolitik durch, welche viel mehr anspruchsvoll erschien und für mehrere Jahre vorhergehende Pläne besass. Für 3jährige Periode berechnete man auf den Aufbau von 3000 Kleinwohnungen mit "OTI-Kredit" auf 40 Jahre. Mittels "OTI- und MABI-Baukredite", von städtischen Behörden angeregt, wurden zu Beginn der 40er Jahre Siedlungen mit Kleinwohnungen erbaut, die auch vom Gesichtspunkt der Architektur und der Stadtplanung aus zu bewerten sind (die Wohnsiedlung in der Hamzabégistrasse, die in der Magdalenenstadt – heute Thälmannstrasse in Albertfalva und die Siedlungen in Altofen.

Auf Grund der Analyse des hauptstädtischen kommunalen Wohnungsbaus in der Periode zwischen den beiden Weltkriegen kann die Feststellung gemacht werden, dass die diesbezügliche Tätigkeit des Staates und der offiziellen Anstalten sich besonders heterogen erwies, im ganzen genommen aber eindeutig auf unterem Niveau der Wohnungsqualität in Budapest stand. Die Heterogenität ergab sich auch daraus, dass die einzelnen Siedlungen mehrere unterschiedliche Baueigentümer Anreger – wie der Staat, die Stadt, einzelne Betriebe, Banken oder Versicherungsanstalten – hatten. Weiterhin sollten die Wohnungen den Ansprüchen unterschiedlicher Gesellschaftsklassen, bzw. – schichten entsprechen und demzufolge gaben die materiellen Möglichkeiten der einzelnen Klassen und Schichten für die Qualität der Wohnungen einen bestimmten Rahmen. So wurden zu dieser Zeit Notwohnungen, Miethäuser mit Kleinwohnungen, Wohnsiedlungen mit Kleinwohnungen und Gartenstädte erbaut. Ausserdem kann man innerhalb der oben erwähnten Kategorien – von architektonischem Standpunkt aus betrachtet – bedeutendere Unterschiede entdecken. In der Einleitung kommunaler Bauarbeiten spielten die progressive bürgerliche Intelligenz, die Parteien, Vereine und Gewerkschaften; ferner in der qualitätsmässig architektonisch-ästhetisch aufgebesserten Realisierung ausgezeichnete, modern gesinnte Architekten eine hervorragende Rolle.

1. Fővárosi Városszéki teleprendezési terve. 1936.

284

2. Magdolnavárosi Kislakás
teleprendezési terve. 1936.

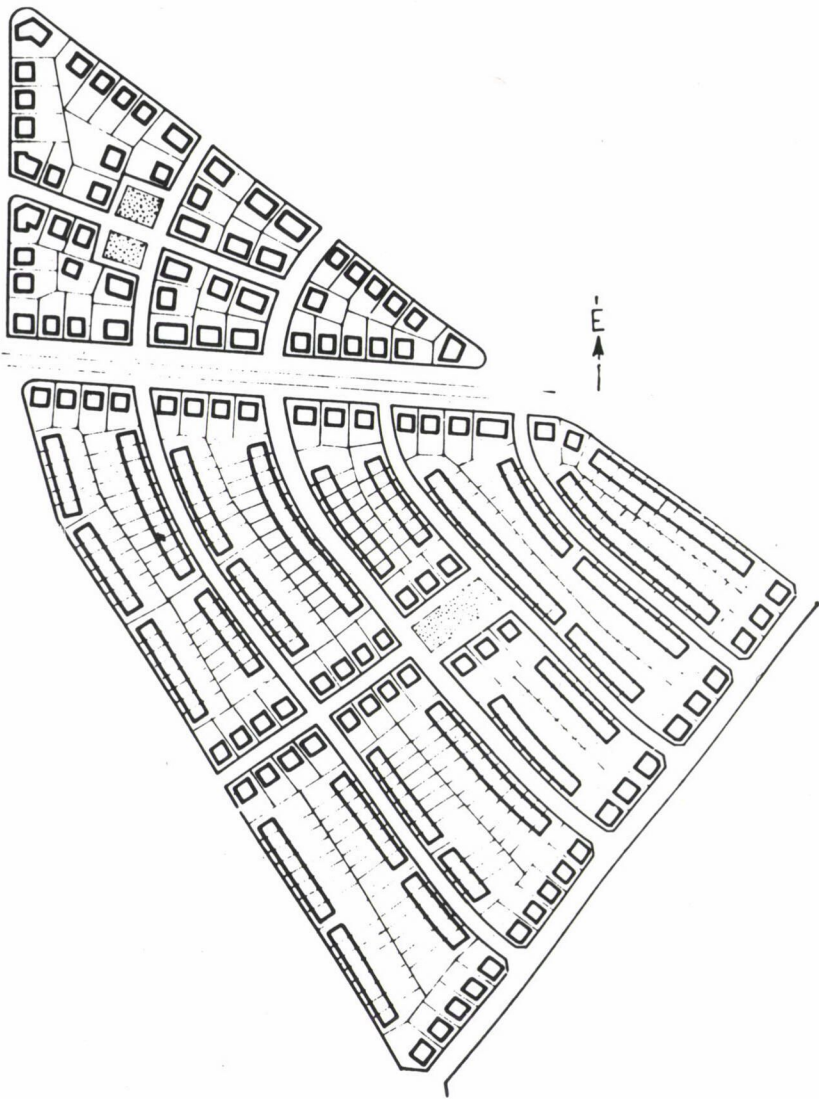

3. Ikerházak a Magdolnavárosi telepen. 1943.

4. Sorházak a Magdolnavárosi telepen. 1943.

5

5. Az albertfalvai OTI lakótelep parcellázási terve. 1943.

Cs. Lengyel Beatrix:

Az Országgyűlési Múzeum (1923-1949)

Ama parlamenti múzeumba
Bekukkantottam én is, mélabúmba',

Porosul ott emlékek seregje:
Deák-szoba és Kossuth-ereklye.

Nagyjaink, vésővel és ecsettel,
Temperában, olajban, ecetben.

S egy sarokban, kissé félrecsuszva,
A titkos választás, spirituszbá'.

(Magyarország 1933. febr. 11.)

A múzeumi nyilvántartás egyik alapvető feladata a tárgyak életútjának követeése elkészülésüktől múzeumba kerülésükig.¹ Sok esetben azonban még tovább is különös figyelemmel kell követni a darabok útját, mert egyik gyűjteményből a másikba kerülve a tárgye gyűttesek szétszóródhatnak, eredetük iratai elkallódhatnak, ismeretlen helyre kerülhetnek. Különösen nehéz a vizsgálat olyan esetekben, amikor egy-egy gyűjteményt, valamilyen oknál fogva, sietősen helyeznek el másutt, vagy szétszortva különböző helyekre szállítanak.

Az ilyen kutatások egy kis részének megkönnyítése reményében foglalkozunk – a felosztásokor közel húszezer tárgyat számláló – Országgyűlési Múzeum történetével, különös tekintettel megszüntetésének körülményeire. Bízunk abban, hogy írásunk némi segítséget nyújt több – eredetileg az Országgyűlési Múzeumban őrzött – tárgy meghatározásához, a rájuk vonatkozó adatok összegyűjtéséhez, ismereteink bővüléséhez.²

Mai nagy gyűjteménnyel rendelkező múzeumaink jórészt alapjait a múlt században és a századfordulón – jobbára társadalmi kezdeményezés útján – rakták le elődeink. E sikerekkel és buktatókkal egyaránt teli folyama-

tot is, mint annyi más kulturális törekvést, az I. világhárobú törte meg. A háború idején, illetve a háborút követő válságos időszakban mindenkinek egyéniileg és a nemzet közösségének egyaránt megvolt a maga katasztrófája, s így a körülmények nem kedveztek a múzeumalapító szándéknak. Ebből következik, hogy a háborút, a forradalmakat követően csupán egyetlen múzeum létesült, a Magyar Kir. Hadimúzeum (1918/19), amelynek létrejötte szorosan kapcsolódott a lezajlott világhégéshez.

Három évvel később, 1922-ben azonban a nemzetgyűlés 100.000 koronát szavazott meg „parlamentari múzeum létesítésének céljából, melynek alapjául a jelenleg a Nemzeti Múzeumban elhelyezett Deák-szobának a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által felajánlott emléktárgyai szolgálnának, s mely idők folytán a magyar közélet nevezetességeinek minden párttekintet nélkül összegyűjtendő erekléivel gyarapítva, volna a külföld hasonló intézményeinek megfelelően hivatva a parlamentáris múltunk történelmi jelentőségű vezéralakjai és eseményei iránti kegyelet ápolására, valamint emlékeztetesebb parlamenti események megörökítésére.”³

A nemzetgyűlés véglegesen 1923. január 20-i ülésén határozott a múzeum létesítéséről, amely 1929-ben nyitotta meg kapuit a látogatók előtt, az Országház északi szárnyán. Az ünnepélyes megnyitás napján, január 24-én, a képviselőház ülésén Szinyei Merse Jenő⁴ a következőben fogalmazta meg a múzeum feladatát: „A magyar országgyűlés múzeumára éppen az a különleges feladat vár, hogy plasztikusan, laicusnak és hozzáértőnek, külföldinek és magyarnak egyformán érthető és könnyen hozzáférhető módon illusztrálja és bemutassa a magyar alkotmányos és politikai élet ezeréves szakadatlan folytonosságát s ezzel a külföld köztudatában újból visszaszerezze országunk jelentőségének elismerését, amely ország, ha a kisebb nemzetek közé sorolható is, ezeréves alkotmányos múltjának erős alapjaira belső értékének megfelelő helyet követel a művelt nemzetek társadalmában.”⁵

A múzeum tevékenységének lehetőségeit alapvetően meghatározta létesítésének időpontja, körülményei és elhelyezése. E tényezők egyrészt, a gyűjtés szempontjából, a minimálisra csökkentették a múzeum esélyeit a 19. század előtti emlékek megszerzésére, másrészt alapvető kötelességévé tették, hogy a kiemelkedő magyar politikusok parlamenti tevékenységének bemutatásával, a magyar törvényhozás valódi és vélt demokratikus vonásainak hangsúlyozásával, a trianoni békeszerződés revíziójára törekvő hivatalos magyar álláspont megerősítését is szolgálja.

Az Országgyűlési Múzeum tehát, alapítói szándéka szerint, a magyar politikai élet kiemelkedő személyiségei és eseményei tárgyi, képzőművészeti és dokumentatív jellegű anyagának összegyűjtésére, feldolgozására és kiállí-

tására volt hivatott. Nem törekedhetett arra, hogy mintegy „kis nemzeti múzeumként” a teljes magyar történelmet mutassa be, ám a politikai küzdelmek, a parlamentarizmus bemutatásához a „történelmi hátteret” mégis meg kellett teremtenie. A téma, amelynek bemutatását alapítói a múzeum feladatául jelölték meg: „a magyar alkotmányos és önálló politikai élet”, igen nehezen jeleníthető meg múzeumi eszközökkel, s általában a látogatók számára sem vonzó, hiszen az ilyen és ehhez hasonló témájú kiállítások főként „papírkiállítások”. A gyűjtemény azonban néhány év alatt Budapest egyik leglátogatottabb múzeumává vált.⁶ Vajon mi lehetett ennek az oka, s hogyan valósította meg célkitűzéseit a múzeum?

Az Országgyűlési Múzeum tevékenységét vizsgálva a gyűjtés módjában találtuk az első okot. Akkoriban, s mondhatjuk még ma is ritkaságszámba menő gyakorlatot folytattak a múzeum munkatársai. A már fentebb említett kényszerítő hatások miatt, először talán kénytelenségből, utóbb azonban tudatosan törekedtek a közelmúlt közszereplői tárgyi hagyatékának megszerzésére.⁷ Emellett a múzeum viszonylagos tárgyszegénységénél fogva az új anyag nagyrészt rövid időn belül ki is állították, ezzel állandóan változtatva kiállításuk anyagát. Törekedtek továbbá filmek, hanganyagok megszerzésére is, amelyeket rendszeresen levetítettek ill. lejátszottak a látogatóknak. Így láthatta több alkalommal a harmincas évek múzeumlátogatója például a Rákóczi hainak hazahozatalakor, vagy a IV. Károly koronázásakor és az őszirózsás forradalom idején készült filmkockákat, s hallhatta Ferenc József hangját. Az addig műtárgynak nem tekintett fényképek gyűjtése terén is ez a múzeum tette meg az első lépéseket, datált és személyenként meghatározott kollektciókat állítva össze; mint például az egyes országgyűlések képviselőiről készült fényképsorozatok.⁸

Az új múzeum időszaki bemutatói esetében, kiállítási technikájában is új utakon járt. A két világháború közötti magyar múzeumi életet elsősorban a tudományos munka színvonalának emelése, a kutatómunka feltételeinek biztosítására való törekvés jellemezte. A tudományos eredmények kiállításokon való közzététele és a népművelés szempontjai emögött háttérbe szorultak. Ennek oka egyrészt a hivatalos politika által képviselt „kultúrfölény” eszmerendszerében, másrészt a nehéz gazdasági helyzetben, az anyagi és szellemi erők koncentrációjának – általánosan elfogadott – igényében keresendő.

Sajátos jelenség, hogy ez a „befeléfordulás” akkor következett be nálunk, amikor a világ múzeumaiban éppen az ellenkező tendencia vált uralkodóvá. Elég az amerikai és angol példára gondolnunk, ahol a múzeumok ekkor nyitják meg igazán kapukat a közönség előtt, és válnak a „múzsák templomaiból”, az emberek tudásszintjét látványosságra törekvően és szórakozta-

tóan emelő intézményekké. Az Országgyűlési Múzeum tevékenysége e tekintetben inkább az amerikai és angol gyakorlathoz hasonlított, mint a hazaihoz. A közönség nagy tömegét ragadták meg az ötletgazdag, igen dekoratív és egyben kellően átgondolt szimbólumok, amelyekkel kiállításaikon a történeti tárgyakat körülvették. A szimbólumok, amelyek kiemelték az egyes tartalmi blokkok központi gondolatait, szuggesztivitásukkal nem hatástalanították a kiállított történeti emlékeket – hiszen szoros logikai kapcsolatban álltak azokkal –, hanem felerősítették a néző benyomásait.⁹ A dekorációhoz tartozó elemek nemcsak érzelmileg hatottak a nézőkre, hanem elősegítették a járatlanabb közönség eligazodását a kiállítás tárgyai között, természetesen abban az irányban, szellemben, amelyet a kiállítások közvetíteni kívántak.¹⁰

Időszaki kiállításai között a Húsz év politikai története c. kiállítás volt a leglátogatottabb, legsikeresebb.¹¹ E kiállítás volt egyúttal a legpropagandisztikusabb, ekkor rendezték be az ún. „Tiranon szobá”-t, amely a legközvetlenebbül tükrözte azt a politikai célt, hogy mind a hazai közönséget, mind pedig az idelátogató külföldieket, a revízió ügye mellé kell – a történeti érvek megjelenítésével – állítani.¹² Ugyanakkor ezen a kiállításon kapott a kormányzó harctéri hőstettei, illetve a magyar politikai életben játszott szerepének eltúlzott, megszipített képe mellett a legitimizmus bemutatása is helyet, amit a Habsburg család, különösen I. Ferenc József és IV. Károly igen pozitív beállítása tükrözött, s amit a kiállításról tudósító lapok is hangsúlyoztak.¹³ Nem tévedhetünk nagyot, ha arra gondolunk, hogy mindez a hitleri hatalomátvétel után újra megerősödő legitimista – s ezáltal náciellenes – csoportok politikai nézeteit is közvetítette a nagyközönségnek. Ezt igazolja az is, hogy az akkori kormányok (konkrétan a Gömbös-kormány) ábrázolásaikor a hangsúlyozott, előtérbe helyezett külpolitikai sikereknél az olasz, illetve az olasz–osztrák orientáció, s az ezen államokkal kötött szerződések bemutatása dominált.

Azért emeltük ki ezt a kiállítást a többi közül, mert úgy érezzük, ez tükrözi legjobban, hogy a múzeum tevékenységére milyen mértékben gyakorolt hatást saját propagatív jellege, s ugyanakkor a színvonalas szakmai együttes mennyivel többet volt képes anyagával megmutatni, mint a számára kijelölt egyik fő cél, a revízió ügyének szolgálata.¹⁴

A múzeum 1937-ben érte el legnagyobb látogatottságát.¹⁵ A belépés 1931-től ingyenes volt, csakúgy, mint a hetente tartott vezetések, előadások. A háború kitörése után természetesen csökkent az érdeklődés, majd a gyűjtemény 1942 szeptemberében – a légitámadások miatt – végleg bezárta kapuit. Az anyag nagyjából épségben vészelte át a háborút, az ostromot.¹⁶

1945 után a múzeum a megváltozott politikai viszonyok között részben elveszítette fenntartó ideológiai alapját, nem volt igény arra, hogy régi formájában megnyíljen. Munkatársai még közel 4 évig tevékenykedtek a parlament épületében, újrendezték, számba vették a gyűjteményt, s a régi gyakorlatnak megfelelően, de a megváltozott szituációhoz alkalmazkodva gyűjtötték a politikai események tárgyi emlékeit. Így kerültek a múzeumba a választások plakátjai, a korszak politikusainak fényképei, képei.¹⁷ Számos kiállításra adtak kölcsön anyagot, melyek közül a legjelentősebb a Magyar Nemzeti Múzeum 1848 centenáriuma készült kiállítása volt, amelyen az Országgyűlési Múzeum több mint 70 tárgya szerepelt.¹⁸

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. szeptember 28-i határozatával a Magyar Nemzeti Múzeum kezelésére bízta a gyűjteményt, munkatársait oda helyezte át.¹⁹ Miután a múzeum anyagának egyben tartására nem volt mód, a gyűjteményt először a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsához tartozó intézmények között osztották szét. Így az anyag nagyrészt egy-egy tömegben az Országos Széchényi Könyvtár, az Országos Levéltár és a Történeti Múzeum kapta. Az átvételt a MNM Tanácsa 1949. október 14-i határozata értelmében az OSZK részéről dr. Waldapfel Eszter, az Országos Levéltár részéről dr. Pamlényi Ervin, a Történeti Múzeum részéről dr. Höllrigl József végezték.²⁰ E három intézményen kívül, tételenkénti leltár²¹ szerint, a Szépművészeti,²² a Természettudományi,²³ a Fővárosi,²⁴ a Hadtörténeti²⁵ és a ceglédi Kossuth Múzeum,²⁶ valamint az Iparművészeti Főiskola és az Ipari Gimnázium²⁷ kapott az Országgyűlési Múzeum anyagából. Az Országgyűlés Gazdasági Hivatalába is kerültek műtárgyak elnöki határozat alapján.²⁸ Az átadás gyakorlatilag 1949. december 16-ig lebonyolódott.²⁹ Még az átadás előtt, az országgyűlés elnökének engedélyével, a Magyar Munkásmozgalmi Intézet megbízottja kiválogatta és átvette a magyar munkásmozgalmi történetére vonatkozó dokumentumokat és tárgyakat.³⁰ Ugyancsak engedéllyel írt le leltárából a múzeum 22 bronzszobrot, amelyeket az Országház főkapuját díszítő oroszlánszobor újraöntéséhez használtak fel.³¹ A múzeumban őrzött filmeket a Magyar Filmgyártó Nemzeti Vállalat vette át.³²

A MNM Történeti Múzeumában az anyagot 1949. december 21-én a lapidáriumban helyezték el, majd a következő napokon rendezték.³³ A Történeti Múzeumba került gyűjteményből a fényképanyagot 1964-ben a Magyar Munkásmozgalmi Múzeumnak adták át.³⁴

Jelenleg az Országgyűlési Múzeum leltárkönyvei a Magyar Nemzeti Múzeum adattárában hozzáférhetőek. Iratanyaga, az egyes tárgyakra vonatkozóan igen sok értékes adatot tartalmazva, a Magyar Országos Levéltárban található meg.³⁵

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy az Országgyűlési Múzeumot bel- és külpolitikai megfontolásból, jobbra a revízió gondolatának alátámasztására hozták létre 1923-ban. A gyűjtemény a harmincas években Budapest egyik leglátogatottabbjává vált, amit egyrészt a revízió szükségességének – akkor általánosan elfogadott – igényével, másrészt a múzeum munkatársainak színvonalas, újra törekvő munkásságával magyarázhatunk. A II. világháborút követő hazai politikai változások a gyűjtemény szétesztéséhez vezettek.

1. MELLÉKLET³⁶

Kimutatás

a felszabadulással kapcsolatos események következtében a Parlamenti Múzeumot ért károsodásokról

Megsemmisült szobrok.

1. Bartha Miklós, gipsz, Istók, 5967 Lsz.
2. Berzeviczy Albert, gipsz, Istók, 4357 Lsz.
3. Chair, Sommerset de –, gipsz, Lányi, 9682 Lsz.
4. Desseffy Aurél gr., gipsz, Ligeti, 7620 Lsz.
5. Dollfuss osztrák kancellár, gipsz, Iványi, 11937 Lsz.
6. Felsőbüki Nagy Pál, gipsz, ismeretlen művész, 1640 Lsz.
7. I. Ferenc József, gipsz, Zala, 11950 Lsz.
8. Hazai Samu br., gipsz, Ligeti, 7619 Lsz.
9. József nádor, gipsz, ismeretlen művész, 1641. l.sz.
10. Kossuth Lajos, gipsz, Tóth, 11313 Lsz.
11. Kossuth Lajos, terakotta, Horvay, 3094 Lsz.
12. Lukács László, gipsz, Istók, 4361 Lsz.
13. Münnich Aurél, gipsz, Istók, 4359 Lsz.
14. Nagyatádi Szabó István, gipsz, Szentgyörgyi, 7682 Lsz.
15. Návay Lajos, gipsz, Horvay, 10204 Lsz.
16. Nyáry Pál, gipsz, ismeretlen művész, 7212 Lsz.
17. Szentkirályi Móricz, gipsz, Kiss, 7213 Lsz. ³⁷
18. Tisza István gr., gipsz, Ligeti, 1189 Lsz.
19. Tisza István gr., gipsz, Kisfaludy Strobl, 8211 Lsz. ³⁸
20. Wlassics Gyula br., gipsz, Istók, 4360 Lsz.
21. „Revízió” herendi porcelán, 11555 Lsz.

Megsérült szobrok.

1. Szent István, bronz, Sidló, 15052 l.sz.
2. IV. Károly, márvány, Ligeti, letét.
3. Vass József, márvány, Hüvös, 9188 l.sz.
4. Werbőczy István, gipsz, Margó, 6942 l.sz.

Elveszett iratok.

Lovassi László és társai felségsértési perének iratai közül az 1. ladulából 18., a 4. ladulából 146 drb. 15497 l.sz.³⁹

Brassai Sámuel levele 1867. dec. 14.

Az országgyűlési negyvennyolcas párt üdvözlőirata Beöthy Ákoshoz 1901. Január.

Apponyi Albert gr. levele 1912. Február 2.

Endrődi Sándor kézírata: Tücsök dalok.

Elveszett ereklyetárgyak.

Kossuth Lajos díszmagyarja és polgári öltönye.

Kossuth Lajos halotti leple.

Deák Ferencz polgári öltönye.

Deák Ferencz utolsó lakásának berendezéséből 1 drb. kézzel csomózott erdélyi szőnyeg, 1 drb. medvebőr és ágyfelszerelés.

Megrongált ereklyetárgyak.

Az első független felelős ministerium tanácskozási székei.

Kossuth Lajos szobaberendezése.

Kossuth Lajos pénzügyministeri íróasztala.

Deák Ferencz szobaberendezése.

Az erdélyi országgyűlés elnöki széke.

Apponyi Albert gr. íróasztala.

Hajnik Károly márvány síremléke.⁴⁰

2. MELLÉKLET⁴¹

Határozat

a Parlamenti Múzeumnak a Magyar Nemzeti Múzeum részére való átadásáról.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsi elhatározza, hogy a Parlamenti Múzeumot 1949. évi november hó 1-ével az Országgyűlés kezeléséből a Magyar Nemzeti Múzeumot 1949. évi kell átadni. A Magyar Nemzeti Múzeum a Parlamenti Múzeum egész anyagát saját helyiségeibe helyezze el és a lehetőség szerint, mint a magyar törvényhozás múltbeli emlékeit külön kezelje.

Az Országgyűlésnek a Parlamenti Múzeumban foglalkoztatott alkalmazottait 1949. november 1-ével a Magyar Nemzeti Múzeum létszámába kell átvenni.

A Parlamenti Múzeum fenntartására az Országgyűlés költségvetésében felvett személyi és dologi előirányzatot 1949. évi november hó 1-ével meg kell szüntetni, illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeum költségvetésébe, azzal az időponttal kezdődően fel kell venni.

A határozat végrehajtásáról a vallás- és közoktatásügyi miniszter gondoskodik.

Budapest, 1949. évi szeptember 28.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1949. évi szeptember hó 28-án tartott ülésében a fenti határozatot elfogadta.

Budapest, 1949. szeptember 28.

*Szakasits Árpád s.k.
A Népköztársaság Elnöki Tanácsának
elnöke.*

*Olt Károly sk.,
A Népköztársaság Elnöki Tanácsának
titkára.*

3. MELLÉKLET⁴²

Történeti Múzeum.

1. Apponyi Albert gr. arany mandátuma, könyvalakban összefoglalt 3 drb 20 x 15 cm nagyságú aranylap, súlya 807 gramm. Leltári száma: 8177.⁴³
2. Teleki Mihály és Veér Judit násztányérjai, 2 darab aranyozott ezüst, erdélyi ötvös-munka 1610-ből. Leltári száma: 7694.⁴⁴
3. Kossuth Lajos arcképével 2 darab amulett aranyfoglatban. Leltári száma: 14.534.⁴⁵

4. Kossuth Lajos tulajdonából 2 darab kézelő és 4 darab mellgomb arany alapon fekete email, egy-egy igazgyönggyel díszítve. Leltári száma: 14.533.⁴⁶
5. I. Ferenc József koronázási emlékérmé, arany. Leltári száma: 7112.⁴⁷
6. Rudnyánszky József aranytolla. Vésés: A Ház jegyzőjének, báró Rudnyánszky Józsefnek a főrendek. Bachruch-gyártmány. Leltári száma: 1353.⁴⁸
7. Takács Sándor aranytolla. Vésés: dr. Takács Sándornak szeretettel az országgyűlés tisztviselői. 1927. Schönwald gyártmány. Leltári száma: 7676.⁴⁹
8. Mikszáth Kálmány arany zsebórája. Patek Philippe et Co Geneve gyártmány 36.688. gyártási szám. Vésés: A külső fedél belső lapján: Mikszáth Kálmánnak baráti emlékül Légrádi Károly 1889. Leltári száma: 15.808.⁵⁰
9. Klebelsberg Kunónak ajándított aranytoll tokban, amelyen aranyozott ezüst tábla véséssel, a tollon vésés: 1922–1929. Bachruch gyártmány. Leltári száma: 8418.⁵¹
10. Deák Ferenc arany óralánca, arany órájáról letörött füldarabka és fémóra kulcsa. Leltári száma: 606.⁵²
11. Nagyatádi Szabó István 60. születésnapjára ajándékozott buzakalász, arany szár és levélke, aranyozott ezüstkalász arany szakállal díszítve. Leltári száma: 7578.⁵³

Átvettem a Történeti Múzeum nevében:

Budapest, 1949. november 5.

*Höllrigl József s.k.,
Dr. Fehér Géza s.k.,*

Átadó a Parlamenti Múzeum részéről:

dr. Magó János s.k.,
a Parlamenti Múzeum igazgatója.

4. MELLÉKLET⁵⁴

Történeti Múzeum

A PARLAMENTI MUZEUMBÓL ELHOZOTT TÁRGYAK

J e g y z é k e

1. MELLSZOBROCSKA, porcellán, Bisquit, Mag. 14 cm., Széchenyi István⁵⁵
2. MELLSZOBROCSKA, porcellán, Bisquit, Mag. 29 cm., Ferenc Császár⁵⁶
3. MELLSZOBROCSKA, porcellán, Bisquit, Mag. 17 cm., Széchenyi István⁵⁷
4. MELLSZOBROCSKA, porcellán, Bisquit, Mag. 16 cm., Herend, Teleki Pál⁵⁸

5. MELLEZOBROCSKA, porcellán, Bisquit, Mag. 21 cm., Herend, Esterházy Mór⁵⁹
6. MELLEZOBROCSKA, porcellán, Bisquit, Mag. 15 cm., István nádor⁶⁰
7. MELLEZOBROCSKA, porcellán, Bisquit, Mag. 16 cm., Prága, Kossuth Lajos⁶¹
8. MELLEZOBROCSKA, porcellán, aranyozott, Mag. 18 cm., Deák Ferenc⁶²
9. MELLEZOBROCSKA, porcellán, Bisquit, Mag. 45 cm., Erzsébet királyné H. Klotz Wien. 1906.⁶³
10. SZOBROCSKA, bronz, álló alak magyar ruhában, fatalapzaton, Mag. 18 cm., Kossuth Lajos⁶⁴
11. MELLEZOBOR, vas (Munkács) Mag. 26 cm., Kossuth Lajos⁶⁵
12. TÁNYÉR, fajánsz, Ferencz József koronázási kardvágása, Átm. 23 cm., Frein⁶⁶
13. TÁNYÉR, fajánsz Lloyd képével, Rakpiac aláírással. Hátulján Germain, Átm. 22 cm.⁶⁷
14. MELLEZOBOR, porcellán, Bisquit, Mag. 46 cm., József nádor⁶⁸
15. PLAKETT, porcellán, Bisquit, Méret: 22 x 16 cm., Széchenyi⁶⁹
16. PLAKETT, gipsz. Méret: 19 x 13 cm., Vázsonyi (Csillag)⁷⁰
17. TINTATARTÓ, fajánsz, 2 darabból álló szabályos hatszögalak. Átló: 15 cm. Mag. 7 cm., Tisza Kálmáné volt (belügymin.)⁷¹
18. CSÉSZE ALJJAL, porcellán, kék-arany, Pressburg, 1830.⁷²
19. CSÉSZE ALJJAL, porcellán, ibolya-arany, Pressburg, 1830.⁷³
20. CSÉSZE ALJJAL, porcellán, kék-arany, Andrassy Gy. arcképével. Karlsbad⁷⁴
21. KÉP, porcellán, ovális, tagolt barna kereteléssel rajta kilenc fénykép. Andrassy Gyula minisztertársaival. Méret: Hossza 39 cm., mag. 34 cm. Fischer J. Pest.⁷⁵
22. TÁL, talpas, porcellán, közepén szakállas magyar ruhás férfi fényképével állatos keretdíszben, virágos talppal. Mag. 10 cm., átm.: 22 cm., talpátm.: 11 cm.⁷⁶
23. VÁZA, porcellán, kétfüles körtealak, Türr Istvánné fényképével, ovális keretelésben. Mag.: 23 cm.⁷⁷
24. KÁVÉSIBRIK, körtealak, porcellán, rajta ovális keretelésben férfi fényképe. Mag. 13 cm.⁷⁸
25. POHÁR, üveg, piros, magyar címerrel (festett). Mag. 10 cm.⁷⁹
26. POHÁR, üveg, rajta Deák üveg kéme-kepe zöld göngyszemes keretelésben. Mag. 10.5 cm.⁸⁰
27. POHÁR, üveg, sárgás-zöld, zománccfestéssel, rajta palmattás öv. Mag. 8 cm.⁸¹

28. POHÁR, üveg, nyeles-talpas, rajta magyar címer négy zászlóval. Mag. 16 cm.⁸²
29. POHÁR, üveg, fedeles serleg, köszörült díszítéssel, vésett felirattal, 1836-ból. Mag. 28 cm.⁸³
30. POHÁR, üveg, talpas-szárnyas serleg, coppájának alja hornyolással. Mag. 15,5 cm., 2 egyforma darab.⁸⁴
31. PALACK, üveg, lapított körtealak, Kossuth domborműví mellképével. Hátul fával. Mag. 26 cm.⁸⁵
32. POHÁR, üveg, talpas, köszörült dísszel, rajta oválisban férfi-arckép. Tisza Kálmán képviselőtársaival 19 darab. 1–19. Mag. 12 cm.⁸⁶
33. SZOBROCSKA, porcellán, bisquit, törött talppal. Mag. 14 cm. Teleki László.⁸⁷
34. POHÁR, részben aranyozott ezüst, rajta K L monogr. koszorúban vésvé. Augsburg I C T mesterjeggyel. Mag. 11.5 cm. Kossuthé volt.⁸⁸
35. SERLEG, talpas, ezüst, vésett díszítéssel, az Akadémia plasztikus címerével, rávésett írással. Szemere Bertalannak ... 1841. Mag. 11.5 cm.⁸⁹
36. SERLEG, talpas, belül aranyozott ezüst, födeles, száras, rokoko trébelt díszítéssel, rajta kartusban föliurat. Apponyi Albertnek a kassai polgárok, 1896. Fedelén putto címerrel, római katonai ruhában.⁹⁰
37. SERLEG, részben aranyozott ezüst, plasztikus díszítéssel, zománcozással és ékkövekkel. A Steindl-céh serlege. Mag. 33 cm.⁹¹
38. OKLEVÉL kutyabőr, Baross Gábornak a Székesfőváros, levélborítékot utánzó ezüst tokban, vésett felirattal, vörös pecséttel.⁹²
39. ÓRATARTÓ, ezüst, három lépcsőfokon álló hasábalakú tok, előtte kiemelkedő filigránsműví koszorúval díszítve. A lépcsőkön bevéssett felirat...Szemere Bertalannak, 1844. Mag. 27.5 cm. Talpa 14 x 14 cm.⁹³
40. CIGARETTATÁRCA, belül aranyozott ezüst, sima felületén bevéssett névaláírások. Vezérünknek Wien, 1912. IX. 23. címezzel. Méret: 18 x 7.5 cm.⁹⁴
41. CIGARETTATÁRCA, ezüst, legömbölyített sarokkal, egyik sarkában bevéssett ötágú korona nyállal átlótt nyakú galambbal, belül bevéssett ajánlás. Méret: 9 x 7.5 cm.⁹⁵
42. CIGARETTATÁRCA, ezüst, plasztikus keretdísszel, elején Magyarország domborműví térképével. Alatta bevésve: Nem! Nem! Soha! Méret: 9 x 7,5 cm.⁹⁶
43. LÁNC, nyakbavaló, ezüst, sima ovális szemekből. Rajta az 1865-ös országgyűlés megnyitásának ezüst érme. Hossza 120 cm.⁹⁷
44. CSENGETTYŰ, ezüstözött réz, áttört gótikus mérműves díszű rézfogóval. Mag. 10.5 cm.⁹⁸

45. ÓRA, ezüst, egyfödélű, vésett díszítéssel. Rajta bevésve Deák F. emlékül 1820. Átm. 6 cm.⁹⁹
46. ÓRA, duplafedelű, egyik lapján sárkányt ölő lovas, hátlapján tengeri hajó plasztikus képe. Átm. 5 cm.¹⁰⁰
47. ÉKSZERKÉSZLET, ezüst, áll három darabból: melltű és 2 drb fülönfüggő, filigránmunka. Melltű láncdíszsel és bojtjal, a fülönfüggő rojtjal. Violaszínű bársonnyal bélelt fekete bőrrel bevont tokban. Ltsz.¹⁰¹
48. KARPEREC, ezüst, belül aranyozott ezüst, téglalapalakú tagokból, minden lapján egy-egy betű, vésett indadísz-alapon. Csatján halálfej. Hossza 22.5, szél 2.5 cm.¹⁰²
49. CIGARETTATÁRCA, ezüst, belül ar. ezüst, legömbölyített szélű kissé ívelt előlapján egy pad bevésve. Méret: 7.5 x 6.5 cm.¹⁰³
50. KARKÖTŐ-LÁNC ezüst, 4 drb hosszúkás elrendezésű áttört domborított tagból; egy-egy tagban királyt-koronázó főpap, két dupla oszlop között fent a magyar Koronával. Csatja áttört díszű lombozat. Rajta zománcos koszorúban lovon ülő magyar király alakjával. Szakadozott. Hossza 16.5 cm, szél. 5 cm.¹⁰⁴
51. LÖVEDÉK GOLYÓJA, aranyfoglatban, vésett felírással, egy kis faszilánkkal, amulett formájában.¹⁰⁵
52. SZALAG, könyvjelző, fehér selyem, rajta Washington és Kossuth nyomtatott arcképe, welcome Kossuth felirattal. Hossza 14, szél. 5 cm.¹⁰⁶
53. MELLTŰ, arany ovális keretben Kossuth porcellánfestésű mellképe.¹⁰⁷
54. ÓRATARTÓ, gyöngyház, faragott, esztergályozott csontfaragással díszítve, fekete fatalpon. Az óratartó lapján olajfestéssel V. Ferdinánd koronázásakor lovagá út. Mag. 19 cm.¹⁰⁸
55. PALACKTALP, japáni lakk-munka, hengeralak, japán figurális jelenettel. Damjaniché volt. Mag. 9 cm, átm. 8 cm.¹⁰⁹
56. TOJÁSTARTÓ, fából faragott, faragott díszítéssel. Komárom, 1853. felirattal. Kun Kocsárd rabmunkája. Mag. 8 cm száját. 4 cm fenék átm. 5.5 cm.¹¹⁰
57. IRATTEKERCS, kibontott, két végén begöngyölve S alakra hajlítva; ezüstműből. A JÁSZBERÉNYI NŐK adták Gróf Apponyi Albertnek 1896. október 28-án, mikor öt 88 szavazattöbbséggel a város képviselőjévé választották. Díszbetűs felírással hosszabb bevéssett szöveggel s hátul egy kétágú irattartó lábbal. Szélessége 15 cm, hossza 27 cm.¹¹¹

Budapest, 1949. nov. 10.
P. h. Történeti muzeum.

Átvettem: *Höllrigl József, s. k.*
Kárpáti Aurél s. k.

5. MELLÉKLET¹¹²

J e g y z é k e

*azon tárgyaknak, amelyeket az Országgyűlési Múzeum
Deák-szobájából a Magyar Nemzeti Múzeum a főváros
Történeti Múzeumának átengedett:*

1. *barnamázás vaságy (váz) ... Tört. Múz. lelt. sz. 29551*
2. *asztal, téglányalakú (lapja hullámvonalas peremű) dió-cseresznye-furnírral ... 29552*
3. *éjjeliszekrény, diófurnírral, kétfiókos, tetején márványlap ... 29553*
4. *asztal, sima, téglányalakú, keményfa, (furnír nélkül) ... 29554*
5. *vasszekrény, festett, kétajtós, tetején párkánydíszsel ... 29555*
6. *állandó állványka, keskeny, kétlábú, fa, barna, faragott (furnírozott) ... 29556*
7. *mosdóállandó állvány, kétlábú, keményfa ... 29557*
8. *kétlábú asztal, furnírozott, fiókos, (üveg alatt: igazolás, hogy az asztal Deák Ferencé volt) ... 29558*
9. *utazóbörönd, fa, vaspántokkal ... 29559*
10. *Deák képviselőházi asztalkája, faragott fa, belül kalaptartógombbal (barnára pácolt) ... 29560*
11. *heverő, támlás, bordó huzattal ... 29561*
12. *karosszék, szalmafonattal (szakadt) faváz: barna ... 29562*
13. *karosszék, fej-oldaltámlával, bordó huzattal ... 29563*
14. *bőrbevonatú és himzett karosszék „A haza attyának Zala megye hölgyeitől” váz: faragott fa ... 29564*
15. *asztalka, két (hajlított) lábu, barna, furnírozott ... 29565*
16. *négylábú asztalka, világosbarna furnírral ... 29566*
17. *vesszőfonatú kertiszék, karos, kisméretű, támláján tábla: „E széken ült (Deák Ferenc) városligeti sétái alkalmával / 1861–1874” ... 29567*
18. *2 drb. üvegtároló, asztali... 29568/a b*
19. *esernyőtartó, öntöttvas (fekete) ... 29569*
20. *ruhafogas, öntöttvas, feketére festett ... 29570*

21. *ruhafogas*, öntöttvas talpazaton: szarvasagancs ... 29571
22. *könyvszekrény*, alsó rész fából, felső üvegezeten kétajtós, sötétbarna furnír (diófa) ... 29572
23. *ruhaszekrény*, kétajtós, kávébarna furnírral ... 29573
24. *fiókos szekrény* (hat fiókkal) sötétbarna furnírral ... 29574
25. *pohárszék*, kétajtós, egyfiókos, barna furnírral ... 29575
26. *kép*, virágosáron madár, kivágott és felragasztott festett kép alatta címkén: Március (1867) arany keretben) ... 29576
27. *lámpakészlet* (üveg, réztányérkán) olajüvegcsével ... 29577
28. *lámpakészlet* (üveg, réztányérkán) olajüvegcsével (pipagújtó) ... 29578
29. *üvegpalack*, színezetlen, keskeny nyakú ... 29579
30. *üvegpohár*, henger alakú, színezetlen, díszítés nélkül ... 29580
40. *üvegpohár*, zöld, gerezdelt oldalú (öntött) ... 29581
41. *üveg*, mustártartó, fedeles, füles, színezetlen ... 29582
42. *üvegpalack*, zöld, keskeny nyakú, talpas, csiszolt dugóval ... 29583
43. *üvegpohár*, csiszolt, színezetlen, talpas, talpán: Deák/Ferencz ... 29584
44. *üvegpohár*, színezetlen, csiszolt, nyolcszögletű talprész ... 29585
45. *üvegpohár*, sima, henger alakú, színezetlen ... 29586
46. *üvegpohár*, színezetlen, (a 29579 tartozéka) körbefutó dísszel ... 29587
47. *szappantartó*, szín. porcellán, ren. díszítmény, téglányalakú ... 29588
48. *tányérka*, porcellán, kék peremcsíkkal (fehér) ... 29589
49. *gyertyatartó*, vas, tányérja alatt akantuszlevélből 3 lábbon, füles ... 29590
50. *gyertyatartó*, ezüst, saslábra szerelve ... 29591/ab
51. *gyertyatartó*, 2 db ezüst (Georg Gossmann) (1864) ... 29592/ab
52. *nagyító*, téglányalakú keretben, nyeles ... 29593
53. *nagyító*, fekete csont, kisméretű, kerek üveggel ... 29594
54. *gyertyatartó*, kétágú, szarvból, ezüstbe foglalva (G. Gossmann) ... 29595
55. *kávészcseze és tányér*, fehér, arany peremcsíkkal ... 29596/ab
56. *olltartó*, üveg, szín. és díszítetlen, téglányalakú ... 29597
57. *író toll*, 2 db. feketeszárú ... 29598/ab

58. *bicska*, 2 drb. gyöngyházzal, ill. csonttal, fehér ... 29599/ab
59. ismeretlen festő, ismeretlen miniatűr *arckép* (férfifej) aranykeret ... 29600
60. *nagyító*, köralakú, fekete keretben, nyeles ... 29601
61. *papírvágó kés*, özláb markolattal, pengéje tokban ... 29602
62. *patience kártya csomag*, tokban, kézfestésű ... 29603
63. *tintatartó készlet*, vas, dombormívű alakos díszitménnyel, 2/kockaalakú porzótartó 3/kockaalakú tintatartó, empire díszitménnyel ... 29604/1, 2, 3
64. *pecsétviasz-rúd* ... 29605
65. *szerszámdoboz*, fa, téglányalakú, benne fűrész, fűrő stb. ... 29606
66. *tintatartó*, üveg, kockaalakú, porzótartó, üveg, kockaalakú ... 29607/ab
67. *gyufatartó*, benne bél, alján tapló, fém, téglányalakú, csukható ... 29608
68. *pipakupak*, csont, faragott, fémfedelén: „Deák Ferencz (Füred) 1836” ... 29609
69. *pipakupak*, csont, ezüsttel, faragványa: magyar címer és korona, fedelén: D.F. monogram ... 29610
70. *agyag gyümölcsutánzatok*: Barack, alma (szürke) ... (a, b, c) 29611
71. *levélnehezék* 5 drb. (4 fekete alapon világos fa-körte) (1 drb. világos fán fekete szilva) ... (a, b, c, d, e) 29612
72. *pipakupak*, csont, ezüsttel, felirat fedelén: Deáknak (a 'lutheranus fiu) 1840.” ... 29613
73. *pecsétnyomó* 2 db. (1 toll, író) 2, koronás címerben tollat tartó kéz ill. kar téglányalakú fémtokban ... (a, b) 29614
74. *levélnehezék*, fekete márvány színes virágintarziával ... 29615
75. *levélnehezék*, fekvő oroszlánnal (színezetlen üveg) ... 29616
76. *levélnehezék*, fekvő oroszlánnal, vas ... 29617
77. *gyufatartódoboz*, lapított henger alakú, benne Vörösmarty I. írásával ... 29618
78. *Deák homeopata gyógyszerkészletei* 1/ doboz a Nemz. Múz. ajándéka 2/ Scitovszky Béla ajándéka 3/ B. Széll Ilona ajándéka ... (a, b, c) ... 29619
79. *Deák névjegyartó doboza* 3 drb. névjegyduccal, 1 drb. cigaretta ... 29620
80. *tolltartó*, vas, vályúszerű, öntött ... 29621
81. *levélnehezék* 2 drb. fekete fa, gombja fa-gyümölcs ... (a, b) 29622
82. *mérce*, 2 drb. csont és fa ... (a, b) 29623

83. *késfenő, zsirkő* ... 29624
84. *porzótartó, fa, lecsavarható felsőrésszel, tintatartó, fa* ... (a, b) 29625
85. *fémvágó szerszám* ... 29626
86. *nyeles kés, fatokban* ... 29627
87. *borotvakés, csontnyelű, díszített* ... 29628
88. *orvosságos üvegse „Cseppek” a kígyó patikából* ... 29629
89. *franciakártya* ... 29630
90. *sétapálca csontfogója* ... 29631
91. *bicska, 2 drb. szaru és fanyelű* ... (a, b) 29632
92. *3 drb. pápaszem (Orczy Gy. ajánd.) „japán” tálcán* ... 29633
93. *szivartartó, porcellán „mille fiori”* ... 29634
94. *tubákos szelence, csont, faragott, katonajelenetekkel* ... 29635
95. *ezüstpohár, fedeles, tányérral, pohár old. apró díszítmény* ... (a, b) 29636
96. *bugyeláris, 4 drb. 2 kék, 2 zöld és barna, pénzekkel* ... (a, b, c, d) 29637
97. *erszény, pajzsalakú, hímzett, gyöngyvarrás, szarvasokkal* ... 29638
98. *szivartárca, bőr, kétrészes, egymásbatóítható* ... 29639
99. *kalapkefe, nyelén intarzia-díszítmény* ... 29640
100. *Wesselényi Miklós br. miniatűr arcképe* Ruprechtől, 1839. aranykeretben ... 29641
101. *fatálca, fémveretekkel, benne 12 ceruza* ... 29642
102. *pecsétnyomó, díszes csontnyelű (Deák címerével)* ... 29643
103. *Deák utolsó szivarja, a hamutartóban (Tarányi ajánd.)* ... 29644
104. *merőcsésze, fafaragvány, magyaros díszítmény* ... 29645
105. *ezüst kiskanál (G. Gossmann, Pesth)* ... 29646
106. *szerszámok, 5 drb. fúrók és reszelők* ... a, b, c, d, e 29647
107. *kavics, körtealakúra átdolgozva* ... 29648
108. *kis palack, hagyomaalakú üveg, dugóval* ... 29649
109. *toll-ceruzatartó, üveg* ... 29650
110. *gyufatartó, barnára festett bádóg, hasábalakú* ... 29651

111. *írószerkészlettartó*, sárgaréz, fekete faalapon (hőmérő hiányzik) ... 29652
112. *fakupa*, talpas, fedeles, faragvány, arcképekkel ... 29653
113. *Hungária*, fiúgyermekkel, kezében tábla: 848. Bronz ... 29654
114. *szívartartó doboz* ... 29655
115. *márvány női kéz* ... 29656
116. *csengő*, vörösréz-bronz, fanyelű ... 29657
117. *megkövült csiga* ... 29658
118. *fafaragványok*, kulcsok, kések, láncok stb. bársonytáblán ... 29659
119. *4 drb. gyertyacsonk* ... 29660
120. *orvosságos doboz* 3 üvegsével („Lobélia”) ... 29661
121. *2 drb. pecsétnyomó*, Deák címerével ... 29662
122. *lombfűrész*, 5 drb. ... a, b, c, d, e 29663
123. *levélnehezék* fapapuccsal ... 29664
124. *szerszámok*: 3 olló, reszelő, fúró, ár, faragókés (7 db) ... 29665
125. *kés*, csontnyelű, intarziás, pengéje bőrtokban ... 29666
126. *tálka*, „japán” fekete, virágdíszes ... 29667
127. *szalvéta* F.D. monogrammal és koronával ... 29668
128. *félkagyló* fából (?) ... 29669
129. *ezüst doboz*, Pozsony hölgyei ajándéka Deáknak, belül ajándékozó levelük Deák írásával. Doboz tetején magyar címer fölött irattekercs és lúdtoll (doboz formája könyvet utánoz) ... 29670
130. *emlékalbum*, vörös bársony, fémkoszorúban „Deák (Ferencznek) ... 29671
131. *díszalbum*, vörös bőr, Deák kezeírásával 1864 ... 29672
132. *Kossuth emlékcipruság*, keretben, üveg alatt ... 29673
133. *Deák kézi palatáblája* ... 29674
135. *Deák fényképe* (állóalakos) 1874-ből, hátlap: dedikációval ... 29675
136. *Deák orvosi receptjei* 1 köteg ... 29676
137. *ceruzatartó*, fekete, hosszanti rekeszekkel ... 29677
138. *fogpiszkáló*, kis dobozban ... 29678

139. *fahordócska* (világos fa) ... 29679
140. *hamutál*, sárgaréz, talpas, köralakú ... 29680
141. *feketére festett fémdobozban: fényképek*, (két részes) ... 29681
142. *kerék-modell* (Ganz) fa talpon, vas ... 29682
143. *fehér palatábla Deák írásával* (órarendje betegségében) 2 db ... 29683
144. *Deák ifjabbkori arcképe*, metszet, fekete keretben ... 29684
145. *Deák szülőháza*, fotó ... 29685
146. *Fiume polgárainak emlékezése Deák halálakor*, 3 fotó ... 29686
147. *Deák elszámolási lapja*, ceruzairás betegségékor ... 29687
148. *3 drb. fekete palatábla*, kisméretű, keret nélkül ... 29688
149. *fényképdoboz*, fekete mázas, fém, üres, kétrekeszes ... 29689
150. *tálca*, ezüst, elliptikus, peremén gyöngysor, vésett ... 29690
151. *tálca*, ezüst, vésett szőlőlevél és fürtdísszel ... 29691
152. *tálca*, fém, elliptikus, dísz nélkül ... 29692
153. *tálca*, alpacca, téglány gömb. sarkú, vésett dísszel ... 29693
154. *gyufatartó állványka*, négylábú, kagylódíszű, vas ... 29694
155. *bőrmappa*, sötétzöld ... 29695
156. *Deák Ferenc halotti maszkja*, fa talpazaton ... 29696
157. *Selyem női ruha*, és szoknya, színjátzó ... 29697
158. *2 drb. csipkekendő*, rojtos ... 29698
159. *2 drb. vörös selyemkendő* (foszlott) ... 29699
160. *selyemkendő*, fehér, hímzett, felirat: Honfi Tőled tanul (forró kebellet) hazát szeretni 1869. (teljesen foszlott) ... 29700
161. *fekete bőr pénztárca* ... 29701
162. *bőr darab*, fekete ... 29702
163. *kis pénzes erszény*, benne 1 arany fed. szolg. állampénz ... 29703
164. *fekete nyakkendő*, szalagsokorral, bojtos ... 29704
165. *vörös vászon kendő*, nyomtatott díszitménnyel ... 29705
166. *vörös selyemkendő*, csíkos ... 29706

167. *fekete gyászszalag*, : D. F. ezüst monogrammal ... 29707
168. *óra*, asztali, empire, téglányalakú (francia gyártm.) ... 29708
169. *óra*, asztali, kerek, négy saslábon álló, „Friedrich in Wien” ... 29709
170. *bőrmappa*, nagyméretű, kopott ... 29710
171. *Deák végrendelete* (halála előtt írta) fekete keretben ... 29711
172. *sétabot*, faragott, fején gyíkkal ... 29712
173. *sétabot*, sima, tömpe fejjel ... 29713
174. *sétabot*, görbeszárú, fején fekete gomb ... 29714
175. *sétabot*, fekete (ében) ezüst karikával a fogó alatt ... 29715
176. *sétabot*, fa, bunkófejű, oldalán ezüst érmecske ... 29716
177. *esernyő*, barna huzattal ... 29717
178. *koszorúk, zászlók*, 1 csomag (Deák-szobor leleplezéséről) ... 29718
179. *zászlók és koszorúszalagok*, Deák-szobor leleplezéséről 1 cs. ... 29719
180. *koszorúszalagok*, szoborleleplezésről, 1 csomag ... 29720
181. *koszorúszalagok*, szoborleleplezésről, 1 csomag ... 29721
182. *ravatali fejpárnája*, barna fakeretben, akantuszlevélfaragvány ... 29722
183. *magyar törvényhatósági címerlap* 1839. szín. keretben, üveg alatt ... 29723
184. *Cánzi: Szalay László térképe*, metszet, aranykeretben ... 29724
185. *szabad kir. és bányavárosok címerei*. szín. barna fakeretben ... 29725
186. *díszkard*, fekete csont és ezüst markolattal és hüvelyveretekkel pengéjén: Pacholek György kardműves úri utza Pest (1865) ... 29726
187. *ezüstkoszorú*, babérlevél dísszel (1876.jan.20.) a leveleken aláírások (dobozban) ... 29727
188. *ónkulacs pohárral*, bőrtokban, angol ... 29728

Bp 49–11–11

A jegyzékben feltüntetett tárgyak átvételét elismerem

Dr. Seemayer

6. MELLÉKLET¹¹³

J e g y z é k

*a Parlamenti Múzeumból a ceglédi Kossuth Múzeumnak
átadott tárgyakról.*

1. Ismeretlen festő, Kossuth Lajos fiatalkori képe, 13408. lsz.
2. Amerikai festő, Kossuth Lajos mellképe, 7627 lsz.
3. Ismeretlen festő, Kossuth Lajos öregkori képe, 8.133. lsz.
4. Ismeretlen festő, Kossuth búcsúja, 15.051. lsz.
5. Ismeretlen festő, Kossuth Lajos 2 drb. arcképe, 9.602. és 11.315. lsz.
6. Ismeretlen festő, Kossuth Lajos arcképe a 40-es évekből, 17.627. lsz.
7. Feszty Masa, Kossuth budai börtöne, krétarajz, 15.281. lsz.
8. Ismeretlen művész, Kossuth Lajos arcképe, dombormű, népies fafaragás, 11.917. lsz.
9. A képviselőház megnyitása. 1848. Metszet. 12.171. lsz.
10. Kossuth Ferenc, Kossuth Lajosné arcképe, 11.829. lsz.
11. Kossuth Lajos herbáriumából 2 drb. préselt növény, üvegezve, keretben, 187. lsz.
12. 3 drb. kisalakú dombormű (gipsz), letét.
13. 1 drb. zenélő doboz, Kossuth domborművű arcképével, 10.025. lsz.
14. Kossuth Lajos 1 pár cipője, 193. lsz.
15. Kossuth Lajos hagyatékából török hangszer, 7.633. lsz.
16. Kis lobogó Kossuth arcképével, 181. lsz.
17. Kossuth hagyatékából papírvágó olló, 5.464. lsz.
18. Kossuth házisapkája, 188. lsz.
19. 2 drb. bronz gyertyatartó Kossuthot ábrázoló domborművel, amerikai gyártmány, 208. lsz.
20. Kossuth Ferenc kis szobra, 13.871. lsz.
21. Kossuth Lajos kis mellszobra, festett kerámia, 8.108. lsz.
22. Kossuth hagyatékából kis kéziseprő, 155. lsz.

23. Kossuth Lajos színezett porcellánszobra, 13.318. lsz.
 24. Kossuth Lajos kis bronzszobra, 12.177. lsz.
 25. Kossuth Lajos esernyője, 194. lsz.
 26. Kossuth Lajos 2 drb. sétatotja, 196. és 15.677⁴. lsz.
 27. Kossuth Lajos halotti leple, 198. lsz. 202.
 28. Kossuth Lajos inge 203. és 189. lsz.
 29. Kossuth Lajos fekete attilája 192. lsz.
 30. Kossuth Lajos tintatartója 7.702. lsz.
 31. Préselt növény Kossuth feleségének sírjáról 187. lsz.
 32. Kossuth édesanyja, vízfestmény 960. lsz.
 33. Kossuth hagyatékából „porcellán díztintatartó” (illatszeres üveg) 2 drb. 5458. lsz.
 34. Kossuth Lajost ábrázoló metszet 7.703. lsz.
 35. Kossuth Lajos hagyatékából pipa és szivartárca 154. lsz.
 36. Kossuth Lajos hagyatékából szipka tokkal 4.851. lsz.
 37. Kossuth Lajos hajfürtje 7.636. lsz.
 38. 4 drb. fotókópia
 39. Kossuth Lajos hagyatékából préselt virágok 3 drb. plusz 1 drb. 9.563., 15.652. lsz.
 40. Kossuth Lajos temetéséről 1 drb. gyertya 167. lsz.
 41. Kossuth temetéséről és budapesti szobrának leleplezéséről 5 csomag koszorúszalag, 431 drb. 212. lsz.
 42. Dankó: Kossuth Lajos mellszobra, bronz, 1349. lsz.
 43. Ismeretlen művész, Kossuth öregkori szobra 17.345. lsz.
 44. Ismeretlen művész, Kossuth Lajos bronzszobra, álló alak karddal, 116. lsz.
 45. Ismeretlen művész, Kossuth Lajos szobra, gipsz, 11.918. lsz.
- Kossuth Lajos turini szobájának berendezése:
46. 1 drb. nagy íróasztal, tölgyfa, 11/b.
 47. 1 drb. kis íróasztal, egyik lába törött, mahagóni, 11/a.
 48. 1 drb. könyvszekrény, diófa
 49. 1 drb. tükör 14. lsz.

50. 1 drb. álló íróasztal, tölgyfa.
51. 1 drb. kanapé, 1. lsz.
52. 1 drb. karosszék, kárpitozva, 12. lsz.
53. 4 drb. szék, kárpitozva, 2., 3., 4., 5. lsz.
54. 1 drb. feketére fényezett négyszögletes ebédlőasztal, diófa.
55. 1 drb. széntartó, 10. lsz.
56. 1 drb. kályhaellenző, keresztthimzéses, 10/a. lsz.
57. 1 drb. négyfiókos fehérneműszekrény, diófa, 9. lsz.
58. 1 drb. könyvvállvány, mahagóni, 13. lsz.
59. 3 drb. kis vitrin
60. 3 drb. szoborállvány
61. Linek Lajos, Kossuth Lajos halottas ágyon, olajfestmény, 1397. lsz. Budapest szűváros letétje, 185.623/1931.XIV. sz.
62. Kossuth Lajos fekete utibőröndje, 206. lsz.
63. Kossuth Lajos 1 pár fehér dörzskesztyűje, 204. lsz.
64. Kossuth Lajos fürdőlepedőjéhez tartozó zsinór 205. lsz.
65. Kossuth Lajos látcsöve 14/15/949. Gy. n.
66. Melltű Kossuth arcképével.
67. Ismeretlen festő, kivégzési jelenet 1849., 11.327. lsz.

7. MELLÉKLET¹¹⁴

JELENTÉS

a Parlamenti Múzeum anyagának a Magyar Nemzeti Múzeum kezelésébe való átadásáról

E l n ö k U r!

Tisztelettel jelentem, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsának folyó évi szeptember 28-án hozott határozata értelmében a Parlamenti Múzeum anyagának a Magyar Nemzeti Múzeum kezelésébe való átadása megtörtént.

A Parlamenti Múzeum gyűjteményének külön kezelésére nem állván rendelkezésre megfelelő helyiségek, az anyag az idézett határozat végrehajtásával megbízott vallás- és közoktatásügyi miniszter által kijelölt Magyar Nemzeti Múzeum elnöki tanácsának rendelkezése szerint több intézmény között oszlott meg.

Még pedig az átadás a Magyar Történeti Múzeum 166/1949. számú 1. (alatt csatolt átirata értelmében az Országos Széchenyi Könyvtárnak (2.) sz. melléklet), az Országos Levéltárnak (3.) sz. melléklet) és a Történeti Múzeum Képcsarnokának, éremtárának és történeti osztályának egy tömegben ment végbe. (4. és 5. sz. melléklet.)

A végleges leltár szerinti átvétel a nevezett intézmények helyiségeiben fog megtörténni.

A Történeti Osztály már elkészült első két részletes jegyzékét 6. és 7. sz. alatt csatolom, a többi ereklyetárgyról szóló elismervényt az intézet később fogja beszolgáltatni.

Leltár, illetve darabszám szerint vette át az anyagot az Országos Szépművészeti Múzeum, az Országos Természettudományi Múzeum, az Iparművészeti Főiskola, a Fővárosi Múzeum, Cegléd város Kossuth Múzeuma, a Honvéd Múzeum és az Ipari Gimnázium (8–20. sz. mellékletek). A Történeti Múzeum hozzájárulásával az Országgyűlés és az Elnöki Tanács kezelésében maradtak a 21. sz. alatt csatolt jegyzékben feltüntetett műtárgyak, tárlók és keretek, mint a Magyar Nemzeti Múzeum letétje.

A közeli napokban kerül szállításra 3 drb. márvány szobor és az ezekhez tartozó 3 drb. márványposztamens, valamint 2 drb. márvány síremlék.

Ezen egyenkint több mázsa súlyt képviselő darabok elviteléhez szükséges különleges szállítóeszközökről a Történeti Múzeum még nem tudott gondoskodni. A Minisztertanács elnökségének számvevősége helyiségében maradt Margó Edé: Werbőczy és Dankó József: Széchenyi gipsz domborműve, ezeket a beépített darabokat csak fal bontással lehet majd eltávolítani.

Az átadással kapcsolatosan szükségesnek tartom végül annak megállapítását, hogy a végleges leltár szerinti átvételkor a Parlamenti Múzeum leltárával szemben hiány fog mutatkozni, mert a háborús károsodás következtében történt veszteség teljes és részletes számbavétele és leírása még nem történhetett meg, mivel a Múzeum betűrendes cédulakatalógusa jelentékeny részében elpusztult és csak annak helyreállítása után lehetett a felszabaduláskor több mint 16.000 leltári tételt magába foglaló állomány revízióját megkezdeni, amit erősen akadályozott, hogy a Múzeum anyagát több ízben kellett más-más helyiségbe átköltöztetni. Az előbb említett körülményt a nemzetgyűlés könyvtári és múzeumi bizottságának 1946. december hó 18-án kelt jelentése is leszögezte. (Irom. 102. sz.)

Ezek után tisztelettel kérem Elnök Urat, hogy alulírott dr. Magó János múzeumi igazgatóór, dr. Fejős Imre múzeumi ór, Istvánffy Hildegard irodaigazgató és Piros Árpád teremőr részére a szolgálat alóli felmentést megadni szíveskedjék, hogy így nevezettek a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa által kijelölt szolgálati helyüket elfoglalhassák.

Budapes9, 1949. december 16.

21 drb. melléklet

Magó János
múzeumi igazgató ór

8. MELLÉKLET¹¹⁵

A Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek 1949. augusztus 10-én átadott tárgyak jegyzéke

1. Képes Folyóirat. Szerk. Nagy Miklós. (...) ¹¹⁶ 1887:1–2. – 1900:2; – XXIX–XXXVI. ltsz. 2531.
2. Vasárnapi Ujság, (...) 1906–1914. évf. (fűzve, részben csonka). ltsz. 4275.
3. „Hódmezővásárhelyi zendülés, A” (1894. sz. 21.) Krétarajz, Jantnyik, 24 x 29 cm, ltsz. 5047. ¹¹⁷
4. Szocialista felvonulás márc. 15-én. Krétarajz, Karikatúra, Linek, 47 x 42 cm. (Megjelent a Vasárnapi Ujság 1903. évf. 192. 1.) ltsz. 5063.
5. Népszava, 1919. 184, 186 sz. ltsz. 6385.
6. Károlyi Gyula gr. és Bethlen István karrikatúra tusrajz, rajz, 30 x 22 cm ltsz. 6426
7. Baross Gábor tulajdonából. Mudrony Soma iparfejlesztési feladatok. Kefelenyomat. ltsz. 6854.
8. Lueger (?) karikatúra, Linek, színezett tusrajz, 47 x 37 cm ltsz. 7099.
9. Szociáldemokrata-párt parlamenti frakciójának ideiglenes szervezete és ügyrendje, 2°.–3 1. (Másolat) ltsz. 7114.
10. Tanácsok országos gyűlésére 2 drb. belépőjegy. ltsz. 7148.
11. Tanácsköztársaság. Munkás–Katona és Földműves Tanácsok hivatalának 3 drb. ¹¹⁸ gumi-bélyegzője. ltsz. 7175.
12. Dolehall Alfréd: A rögtönbíráskodásról. 2°–6 1. (Megjelent a Magyarországon IV. Károly király második bejövetele alkalmával.) ltsz. 7188.
13. Héjjas Ivánnak a miniszterelnökhöz intézett levele, Budapest, 1920. június 20, gépelt másolat. 2°–2 1. ltsz. 9280.
14. Országgyűlés, Az 1869/72 – aktáiból. (...) Irányi Dániel: Interpelláció a párisi népfelkelésében résztvevő külföldi honosok kiszolgáltatása ügyében. – 2°. ltsz. 9383.
15. Szarajevói mecset, fénykép, 18 x 24 cm. ltsz. 10560.
16. Ferencz Ferdinánd trónörökös és feleségének koporsója, fénykép, 18 x 24 cm ltsz. 10562.
17. Ferencz Ferdinánd temetése Bécsben, fénykép, 18 x 24 cm. ltsz. 10564.

18. Károlyi Mihály Amerikában, fénykép, 18 x 23 cm ltsz. 10601.
19. Ferencz Ferdinánd halotti maszkja, fénykép, 18 x 24 cm ltsz. 10610.
20. Ferencz Ferdinánd trónörökös családjával, fénykép, 18 x 24 cm ltsz. 10614.¹¹⁹
21. Menekültek, fénykép, 18 x 23 cm 2 drb. ltsz. 10700.
22. Milleneumi emlék Ferencz József szobrának összetört darabjai a kommunizmus idejéből, fénykép, 18 x 23 cm. 2 drb. ltsz. 10716.
23. Pogány népbiztos beszél, fénykép, 18 x 23 cm ltsz. 10717.
24. Kommunizmus: kalocsai akasztások, a Hungária bombázása. vörös katonák temetése az Országház előtt, 3 drb. fénykép, 18 x 24 cm. ltsz. 10718.
25. Frank Leó emlék és hozzátartozói, fénykép, 18 x 24 cm ltsz. 10722.
26. Ferencz Ferdinánd trónörökös temetése, 1914. fénykép, 18 x 24 cm ltsz. 10724.
27. Haubrich Budapest katonai parancsnoka a kommunizmus alatt, bátorító beszédet intéz a katonához, fénykép, 24 x 18 cm. ltsz. 10818.
28. Románok botozása a székely földön, fénykép, 24 x 18 cm. ltsz. 10821.
29. Terroristák kínzókamrája a parlament pincéjében, fénykép, 23 x 29 cm ltsz. 10824.
30. Pogány József hadügyi népbiztos, fénykép, 9 x 13 cm. ltsz. 10827.
31. Ellenforradalom alatt a vörös katonaság megszállja a főpostát, fénykép, 12 x 18 cm. ltsz. 10834.
32. Kun Béla népbiztos, fénykép, 12 x 18 cm. ltsz. 10836.
33. Terrorcsapatok megfélemlítő sétája Budapest utcáin, fénykép, 17 x 23 cm. ltsz. 10855.
34. Őszi rózsás forradalom, melyen a tisztek distinkcióit a tömeg letépi az utcán, fénykép, 17 x 23 cm. ltsz. 10856.
35. Kommunizmus vörös május 1-én Fedák Sári színművésznő toboroz, fénykép, 17 x 23 cm. ltsz. 10858.¹²⁰
36. Sarajevói merénylet előtti utolsó felvétel Ferencz Ferdinánd trónörökösről és feleségéről, fénykép, 30 x 40 cm. ltsz. 10861.
37. Szarajevói merénylet bekísérése, fénykép, 18 x 24 cm. 2 drb. fénykép, ltsz. 10882.
38. Arnstetteni kápolna, Az —, fénykép, 18 x 24 cm. ltsz. 10884.¹²¹
39. Kommunizmus idejére vonatkozó emléktárgyak, Pekár Gyula gyűjteménye: (...) 3. 15 drb. forradalmi fénykép.¹²² (...) 8. 78 drb. röpv. ...¹²³ (...) 11. Vasárnapi Ujság. 1919. 12 drb. és 6 drb. töredék. 12. Uj Idők, 1919-ből 5 drb. (...) 14/a. Népszava. 1919. évf. 211. szám.¹²⁴ (...) ltsz. 11098.

40. Magyar Tanácsköztársaság Országos Lakásbizottságának iratai; pártszervezeti helyiségek címei, 1 k., (...) ltsz. 11363.
41. Wekerle Sándor kézírata, csonka. W. S. nyilatkozata a kommunizmus alatt történt internálásáról, illetve a vele szemben tanusított bánásmódról. 2 1. ltsz. 11552.
42. Vasárnapi Ujság, 1906. 8. sz. ltsz. 11585.
43. Bánffy Dezső br., Pulszky Ágost, Justh Gyula, Münnich Aurél és Pap Géza, karikatúra, tollrajz, Varga, 1897., 32 x 28 cm. ltsz. 11706.
44. Függetlenség és Negyvennyolcas Párt programja, Budapest. Helios ny., 2°. – 2 1., 4 pld. ltsz. 11733.¹²⁵
45. Barabás Béla ellen az Ember illetve a 8 Órai Ujságban megjelent kommunista vádra vonatkozó iratok és hírlapkiadvágások. (...) 5/17 drb. hírlapkiadvágás. ltsz. 11739.¹²⁶
46. Horthy Miklós fővezér és a baloldali pártvezérek, Jegyzőkönyv –: Lovászy Márton, Nagyatádi Szabó István, Garami Ernő és Vázsonyi Vilmos 1919. nov. 5-én d. u. Sir George Clark lakásán folytatott tanácskozásáról. – 4°. – 2 1. ltsz. 12235.
47. Magyarországi Szociáldemokrata Párt: Üzenet Magyarország népéhez! Budapest, Világosság ny. – 4°. – röpv. ltsz. 12295.
48. Ujpesti Munkás. A Magyarországi Szocialista Párt Ujpesti Pártszervezetének hivatalos lapja. 1919. május. (ny.n.) ltsz. 12301.
49. Szocializmus vagy kapitalizmus! Rölap. 4°. – 4 1. Bpest, Pátria-ny. ltsz. 12318.
50. Szocialista diákok! Rölap, Bpest, Világosság-ny. – 8°. – 1 1. ltsz. 12320.
51. Katonák, proletártestvérek! Rölap, (h.ny.n.) 4°. – 1 1. ltsz. 12330.
52. Magyarországi szociáldemokrata-párt: Magyarország munkásai. Rölap. Bpest, Világosság-ny. – 2°. – 2 1. ltsz. 12339.
53. Szocialista diákok a szervezetének ujpesti helyicsoportja: Diákok, elvtársak! Bpest, Világosság-ny. – 4°. – 1 1. ltsz. 12340.
54. Mátyás Diák. 1919. – június 22. – 25. sz. ltsz. 12364.
55. Mezőgazdasági Kongresszus, XVI. Nemzetközi-, karikatúra. „Buza és kenyér.” Tollrajz, Gedő, 22 x 30 cm. ltsz. 12567.
56. Forradalmi kormányzótanács rendelete 1. az ország termelő képességeinek fokozására, 5 gépelt lap, 2. – 2. a termés biztosítására szükséges munkálatokhoz... 4 gépelt lap, 2°. – (...) 4. jelentése a szocialista mezőgazdasági termelőszöv.-ről, nyomtatvány, Pallas ny. – 2°. – 6 1. 5. ideiglenes utasítás a Gazdaságok” létrehozására. Nyomtatvány, (h.ny.n.) 2°. – 6 1. 6. által kiadott rölap Munkások! Polgárok!” 8°. – Egri lapkiadó, 1918. – 1 1. 2 pld. ltsz. 13987.

57. Festetich Sándor orszgy. képv. vezetése alatt álló Magyar Nemzeti Szocialista Párt állomány nyilvántartó könyve, mely 1936. július 22-én vétetett használatba, 4°. – 155 l. 1. fvk. (...) ltsz. 15000.
58. Budapesti Közlöny, 1919. március 24. – 69. szám. – Budapest, Atheneum ny. – 2°. – 2 l. ltsz. 15482.
59. Az Est 1918. – IX. évf. (...) 263. (...) sz. és X. évf. 46. sz. ltsz. 15663.
60. Népszava 1918. XLVI. évf. 253. 270. sz. – 1919. XLVII. évf. 180. 184. 185. sz. ltsz. 15668.
61. Tanácsköztársaság, A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság Alkotmánya, kefelevonat. – Elfogadta a Szövetséges Tanácsok Országos Gyűlése 1919. június 23-án. Budapest, 1919. – Pesti kyn. – 16°. – 46 l. ltsz. 15891.
62. Programtervezet. (Szocialista kommunista párt.) „A..... Magyarországi Pártjának”.... (H.ény.n.) 2°. – 4 l. ltsz. 15893.
63. Munkás-, Katona és Földmivestanácsok tagjainak névsora, A –. (H. ény. n.), 2°. – 4 l. ltsz. 15894.
64. Szövetséges Központi Intéző Bizottság 1919. évi július hó 15-én, kedden délután 4 óraker tartandó 4. ülésének napirendje, A–. (1919.) – Pesti kny. – 16°. – ltsz. 15895.
65. Munkás-, Katona- és Földmivestanácsok országos gyűlésének ügyrendje, A–. – Budapest, 1919. – Pesti kny. – 16°. – 7 l. 7 pld. F. ¹²⁷ ltsz. 15896. ¹²⁸
66. Népszava, 1918. június 21., 146. sz., Budapest, Ny. n., 2 lap., kivágás. ltsz. 16067.
67. Bécsi Magyar újság, 1922. – 204. sz. 1 lap, kivágás, H. ny. n. ltsz. 16069.
68. Légi Híradó, terjesztik a szövetséges repülőök. 4, 16 szám. – 1944. – aug. és szept. 17-én találtattak. – 2°. – 2 l. 2 l. – Angol Amerikai repülőerők röpcédulái. ltsz. 17255.
69. Katonák! Bajtársak! (Szeged) Dugonics ny. – (1919.) 8°. – 1 l. ltsz. 17318.
70. Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak 1919. évi június hó 25-én délelőtt 10 óraker tartott 2. ülésének jegyzőkönyvéből kivonat, A–. 2°. – 3 pld. ltsz. 17339.
71. Landler Jenő karikatúra, ceruzarajz Major 23 x 15 ltsz. 17441.
72. Rákosi Mátyás ceruzarajz, Tábor 30 x 22 ltsz. 17451.
73. Linder Béla ceruzarajz, Tábor 1918 30 x 22 ltsz. 17452.
74. Fényes László ceruzarajz, Tábor 30 x 22 ltsz. 17454.
75. Kéri Pál ceruzarajz, Tábor 30 x 22 ltsz. 17455.
76. Hatvany Lajos ceruzarajz, Tábor 1918 29 x 22 ltsz. 17456.

77. Bartha Albert ceruzarajz, Tábor 28 x 22 ltsz. 17457.
78. Rónai Zoltán ceruzarajz, Tábor 1918 30 x 21 ltsz. 17458.
79. Jászi Oszkár ceruzarajz, Tábor 1918 30 x 22 ltsz. 17459.
80. Vámbéry Rusztem ceruzarajz, Tábor 1918 30 x 22 ltsz. 17461.
81. Csizmadia Sándor ceruzarajz, Tábor 30 x 20 ltsz. 17462.
82. Kunfi Zsigmond ceruzarajz, Balázsfy 32 x 23 ltsz. 17463.
83. Landler Jenő ceruzarajz, Balázsfy 32 x 24 ltsz. 17464.
84. Heltai Viktor ceruzarajz, Balázsfy 30 x 21 ltsz. 17465.
85. Erdélyi Mór ceruzarajz, Balázsfy 32 x 24 ltsz. 17466.
86. Pogány József ceruzarajz, Balázsfy 32 x 25 ltsz. 17467.
87. Garbai Sándor ceruzarajz, Balázsfy 31 x 23 ltsz. 17468.
88. Vanczák János ceruzarajz, Balázsfy 32 x 23 ltsz. 17469.
89. Böhm Vilmos ceruzarajz, Balázsfy 32 x 23 ltsz. 17470.
90. Szamuely Tibor ceruzarajz, Balázsfy 32 x 25 ltsz. 17471.
91. Bokányi Dezső ceruzarajz, Balázsfy 32 x 25 ltsz. 17472.
92. „1919. május 1” Budapesten 2 drb. színezett ceruzarajz. Márer Ferenc 29 x 22 ltsz. 17506.

9. MELLÉKLET¹²⁹

Beolvasztott szobrok

1. Strobl Alajos: Tisza Kálmán. Bronz mellszobor. ltsz. 5965/b.¹³⁰
2. Ligeti Miklós: Scitovszky Béla. Bronz mellszobor, 1934. ltsz. 9760.
3. Kisfaludy Strobl Zsigmond: Lord Rothermere. Bronz mellszobor. ltsz. 11311.
4. Ligeti Miklós: Korányi Frigyes báró. Bronz mellszobor. ltsz. 11856.
5. Kisfaludy Strobl Zsigmond: Gömbös Gyula. Bronz mellszobor fekete fa talapza-
ton. ltsz. 12809.
6. Ligeti Miklós: Almásy László. Bronz mellszobor. ltsz. 14224.
7. Kiss János: Tasnádi Nagy András. Bronz fejszobor márványkockán. ltsz. 14531.
8. Kiss János: Imrédy Béla. Bronz fejszobor, márványkockán. ltsz. 14532.

9. Siklódy Lőrinc: Zsitvay Tibor. Bronz mellszobor márvány hasábon. ltsz. 14605.
10. Pándy Kiss József: Széchenyi Bertalan gróf. Bronz mellszobor kő alapzaton. ltsz. 14976.
11. Istók János: Kornis Gyula. Bronz mellszobor márvány alapzaton. ltsz. 14996.
12. Siklódy Lőrinc: Sztranyavszky Sándor. Bronz szoborportré márvány hasábon. ltsz. 15042.
13. Pándi Kiss János: Csáky István gróf. Bronz szoborportré márvány lapon. ltsz. 15232.
14. Kisfaludy Strobl Zsigmond: Bárdossy László. Bronz szoborportré márvány lapon. ltsz. 15353.
15. Kisfaludy Strobl Zsigmond: Horthy István. Bronz mellszobor. ltsz. 15508.
16. Erdey Dezső: Horthy Miklós. Bronz mellszobor márvány talapzaton. ltsz. 15572.
17. Törzsök Károly: Key, William S. Bronz mellszobor márvány talapzaton. ltsz. 15805.

JEGYZETEK

1. Itt konkrétan csak a tárgyak keletkezéstörténetére, tulajdonosaikra gondolunk. Természetesen a múzeumi elhelyezést követően a restaurálás, a publikálás követése ugyanilyen fontos, de ezzel most nem kívánunk foglalkozni.
2. E helyen szeretnénk köszönetet mondani Haider Editnek és Kovács Évának segítségükért, továbbá dr. Nagy Lászlónak és a MMM Fényképtára munkatársainak a fényképek közlési lehetőségének biztosításáért.
3. A nemzetgyűlés gazdasági bizottságának jelentése... (1922. november 21.) in: Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai. III. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda RT., 1923. 201.
4. A képviselőház Könyvtári és Múzeumi Bizottsága tagja, a Múzeumi Albizottság titkára. A múzeumot a képviselőház által választott bizottság segítségével a mindenkorai képviselőházi elnök irányította, akinek személye – politikai felfogása, érdeklődése, sokszor személyes kapcsolatai – így nagy befolyással volt a múzeum fejlődésére. A bizottság és az elnökök tevékenységével – igaz főként könyvtári vonatkozásban – a legrészletesebben Jónás Károly: A képviselőház könyvtárának története (1918–1939) c. bölcsészdoktori disszertációja foglalkozik, amely az Országgyűlési Könyvtárban kéziratban hozzáférhető.
5. Az 1927. évi január 25-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 17. kötet. Budapest, Atheneum, 1929. 68.

6. Budapest leglátogatottabb múzeumai 1935-ben:
1. 99.568 fő Orsz. M. Szépművészeti M. (MNM) (1894)
 2. 97.212 fő M. kir. Közlekedési M. (1899)
 3. 91.545 fő M. kir. Mezőgazdasági M. (1896)
 4. 80.860 fő Orsz. Természettudományi M. (MNM) (1802)
 5. 79.418 fő M. Történeti M. (MNM) (1808)
 6. 29.874 fő Aquincumi M. (1888)
 7. 27.716 fő M. kir. Társadalomegészségügyi Int. és M. (1901)
 8. 25.687 fő Székesfőváros Történeti M. (1900)
 9. 24.581 fő Országgyűlési M. (1923)
- in: Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XLIII. 1935. Szerk. és kiadja a Magyar kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Atheneum, 1936. ()-ben a hi-
vatkozott műben megadott alapítási évszámok.
7. Közvetlenül Klebelsberg Kunó gróf és Apponyi Albert gróf halála után megkeres-
ték az özvegyeket, akik számos értékes tárgyat, fényképet ajándékoztak a mú-
zeumnak.
8. A fényképek gyűjtésével Fejős Imre, későbbi neves fényképészet történészünk
foglalkozott.
9. Ilyen, az egykori látogatókban máig mély nyomot hagyó szimbólum volt – mint
ezt elbeszéléseik tükrözik – az ún. Trianon szobát körbefogó hatalmas rablánc.
10. A kiállítások – mai szóval élve – látványtervének készítője, grafikai kivitelezője
Istvánffy Hildegard (1902–1971) szobrász, festő volt, aki ezidőben sikeresen sze-
repelt olajképeivel különböző kiállításokon. Szinte expresszionistának nevezhető
kiállítási installációi éles ellentétben álltak a Parlament neogótikus épületével, s a
hagyományos múzeumi gyakorlattal. Korabeli párhuzamát a modern magyar épí-
tészeti ipari és kereskedelmi installációinál kereshetjük. (Erre vonatkozóan ld.
Merényi Ferenc: A magyar építészet 1867–1967. Budapest, 1969. c. könyvét.)
A múzeum munkatársai és – elsősorban – igazgatója, Hollós Bálint (1890–1938)
újra törekvő felfogásának köszönhetően valósulhattak meg Istvánffy Hildegard e
modern installációs elgondolásai, melyek mint fentebb láttuk, igen hatásosak,
hosszú időre emléket hagyóak voltak.
11. Igen sikeres más időszaki kiállítások:
- A magyar politikai karikatúra 100 éves története, 1935
 - Kossuth, 1936–1938
 - A magyar alkotmány története, 1936–1938
 - Rákóczi emlékkiállítás, 1937
 - A választójog története, 1938
 - Országgyűlések a XVIII. század fordulóján, 1940
 - Széchenyi az országgyűlésen, 1941
- A kiállítások minden alkalommal valamilyen aktuális eseményhez kapcsolódtak.
Pl. Interparlamentáris Unió budapesti ülése, Rákóczi szobor felavatása stb.

12. „Egy külön szoba mutatja be a trianoni béke revíziójáért folyó küzdelmünket. A szobát egy óriási méretű plasztikus rabbilincs fogja körül, amelyet az igazság pallosa vág ketté. E szoba térképekkel és grafikonokkal, köztük a Pesti Hírlap által öt nyelven kiadott felvilágosító művekkel (Igazságot Magyarországnak! Háború vagy béke? Európa válaszüton stb.) kifogástalanul fel van szerelve, ami külföldi látogatók felvilágosítását rendkívül megkönnyíti. Minden idegent először ide kellene vezetni!” – mutatta be a szobát a Pesti Hírlap 1935. október 19-i száma.
13. Pl. Ujság 1935. október 20.
14. A kiállítás részletesebb elemzése, csakúgy mint a múzeum történetének részletes feltárása, a MOL-ban őrzött iratanyag és a sajtó alapján további kutatást igényel, amellyel a korszak múzeumpolitikájának egy érdekes és jellemző részéről kapnánk pontosabb képet. E dolgozat keretében a részletes vizsgálatra nincs mód, csupán jelezni kívánjuk a még teljesen feltáratlan területet.
15. Az Országgyűlési Múzeum iratai között található feljegyzések alapján állítottuk össze az alábbi látogatói statisztikát:
- 1934: 14.202 fő
 1935: 24.581 fő
 1936: 27.110 fő
 1937: 32.460 fő
 1938: 25.806 fő
 1939: 22.934 fő
 1940: 18.129 fő
 1941: 19.863 fő
 1942: 9.828 fő
16. 1943. február elejétől kezdődően, több részletben, a parlament óvóhelyeire szállították a mütárgyakat. ld. MOL P. 1425/4. cs. Jegyzékek .
 1944. december elején „Tasnádi Nagy András, a képviselőház akkori elnöke utasítására Rácز Jenő, a Felsőház akkori elnöke a Múzeum alábbi értékeit Sopronba szállította, mégpedig:
- Apponyi Albert gr. részére Jászberény városa által ajándékozott „Arany-mandátum” képviselőségének 50-ik évfordulójára. Könyvalakban összefoglalt 3 drb. 20 x 15 cm. nagyságú aranylap, súlya 807 gramm. Leltári száma 8177.
 - Kossuth Lajos tulajdonából 2 drb. kézelő- és 4 drb. mellgomb. Arany alapon fekete email, igazgyönggyel kirakva. Leltári száma 14.533.
 - Teleki Mihály és Veér Judit násztányérjai, 2 drb. Aranyozott ezüst, erdélyi ötvösmunka 1610-ből. Leltári száma 7694.
 - I. Ferenc József koronázási emlékérmé, arany. Leltári száma 7112.” A tárgyak ezután nyugatra kerültek, majd 1947-ben visszakapta őket a múzeum. ld. MOL P. 1425/4. cs. A Nemzetgyűlés könyvtári és múzeumi bizottságának jelentése, 1945. és 1947. évi iratok Ld. 1. melléklet!
17. Az 1949. évi gyarapodásban – többek között – a Nemzeti Parasztpárt 2 db, a Magyar Dolgozók Pártja 15 db választási plakátja, továbbá az MDP 146 különféle

röplapja szerepel. Az Országgyűlés könyvtári és múzeumi bizottságának jelentése, 1949. MOL P. 1425/5. cs. Bizottsági jelentések.

18. Ld. 1848–1849 Centenáris Kjállítás. Katalógus. (h.é.n.)
19. Ld. a 2. melléklet!
20. MOL P. 1425/4. cs. 1949. évi iratok. Másolat a MNM Tanácsának 1949. október 18-i leveléről. A MNM Történelmi Múzeuma két tárgyjegyzéket készített el, amelyekben az átszállított tárgyaknak csak töredéke szerepel. Májig sem készült tételes ki-mutatás a teljes átvett anyagról – többek között a többzetes grafikai gyűjtemény-ről sem, amelyet a Történelmi Képcsarnokban helyeztek el és leltároztak –, bár a tárgyak nagy többségének nyilvántartásában jelölt, hogy az Országgyűlési Mú-zeumból került a MNM-ba. Ld. 3. és 4. melléklet!
21. Mint erre a 7. mellékletben közölt „Jelentés” utal, ld. ott!
22. Leltárt nem találtunk az iratok között, csupán egy elismervényt (67/1950. T. Képcs. számmal), mely szerint „Wekerle, Andrassy és Gullner szobrát” adták át. MOL P. 1425/4. cs. „P.M. átadása”.
23. Több elismervény ellenében az alábbi tárgyak kerültek a Természettudományi Múzeumba. A tárgyleírás szó szerinti. MOL P. 1425/4. cs.
„– 1 db olajfestmény (Kossuth Lajos turini szobája Parlagi Vilma után) állvánnyal 90 l. sz. A hátlapján Kossuth szoba fényképe.
– 1 db kézi lupe (foglalattal) 156 l. sz.
– 1 db nagyítólencse 168 l. sz.
– 1 db Kossuth kézi növénygyűjtője 161 l. sz.
– Kossuth 2 db iratszekerénye 10.024 l. sz.
– Kossuth Lajos kagylógyűjteménye”
24. Ld. 5. melléklet!
25. A leltárt nem találtuk az iratok között.
26. Ld. a 6. melléklet!
27. Az Iparművészeti Főiskola tárlókat és más berendezési tárgyakat vett át. MOL P. 1425/4. cs. „P.M. átadása”. Az Ipari Gimnázium külön átvételi elismervényét nem találtuk az iratok között.
28. 1949. november 3-án „... 44 drb. olajfestményt. (25 drb. elnöki kép, 12 drb. ház-nagy kép, Vastagh: Széchenyi, Vastagh: Deák, Benczur: I. Ferenc József, Basch: IV. Károly, László F. Horthy és 2 drb. várkép.” 1949. november 11-én: „Benczur Gyula: Tisza István, Palló Ede; Szilágyi Dezső, Palló Ede; Darányi Kálmán. Házna-gyi galéria: Hajnik Pál.” MOL P. 1425/4. cs. „P.M. átadása”
29. Ld. 7. melléklet!

30. „Az Országgyűlés elnökének 2608/1949. számú engedélye alapján a Múzeum átadta a Magyar Munkásmozgalmi Intézetnek az Intézet megbízottja által kiválogatott a magyar munkásmozgalom történetére vonatkozó fénykép-, irat-, nyomtatvány-, hírlap, stb. emlékeit és ezeket leltárából leírta.” *in*: Az országgyűlés könyvtári és múzeumi bizottságának jelentése, 1949. MOL P. 1425/5. cs. Bizottsági jelentések. Ld. 8. melléklet!
31. „A Műszaki Hivatal előterjesztésére az Országgyűlés elnökének engedélyével a Múzeum átadott a Műszaki Hivatalnak és leírt leltárából 22 drb. a múlt rendszer kárhuzatos politikájában szerepelt egyéneket ábrázoló bronz szobrot, amelyek anyaga az Országháza főkapuját díszítő elpusztult oroszlánszobor újraöntéséhez használtatott fel. (3961/1949. sz.)” *in*: Az országgyűlés könyvtári és múzeumi bizottságának jelentése, 1949. MOL P. 1425/5. cs. Bizottsági jelentések. Ld. 9. melléklet!
32. „II. Rákóczi Ferenc hamvainak hazaszállítása 1906.
Az országgyűlés megnyitása, 1927 és 1939.
Kormányzóhelyettes választás 1942.
I. Ferenc József temetése, 1916.
IV. Károly koronázása 1916.
Mussolini milánói beszéde,
Wolff Károly beszéde,
Az Interparlamentáris Unio XX. konferenciája.” c. filmeket kapta meg a filmgyár, 1950. szeptember 29-én. Egy film (1912. V. 23-i budapesti tüntetésen készült), amelyet a Munkásmozgalmi Intézetnek adtak kölcsön, nem került ekkor filmgyárhoz. MOL P. 1425/4. cs. „P.M. átadása”.
33. MNM Történeti Tár 1949. évi jelentés és 1949. évi iratok. Ez természetesen csupán a műtárgyak „fizikai” elhelyezését jelentette.
34. Rózsa György: Százéves a Történelmi Képcsarnok. FolHist 12, 1984. 176.
35. MOL P. 1425/1–8. cs. Az 1–4. csomóban található az eredeti levelezések, amelyek a tárgyak tulajdonosaira, eladóira vonatkozóan tartalmazznak gazdag anyagot. Továbbá a K. 774–780, 1143–1144. jelzetű iratok. Utóbbiak a cikk leadása után jutottak tudomásunkra, így itt még nem használtuk fel. A két jelzet iratai többségükben egyezők: az egyikben a múzeum saját irattára, a másikban az elnöki hivatalnak átadott iratok találhatóak. Összevetésük a későbbiekben szükséges.
36. Az itt közölt, 1945-ben készült jegyzék mellett az 1948. április 6-án készített kimutatásban, a felsoroltakon kívül, további 12 műtárgyat jelentettek, mint veszteséget:
- „– Csengery/Horthy bevonulása Szatmárnémetibe, tempera, 52 x 62 cm, elveszett.
 - Schmolla: Kossuth Lajos arcképe, olajfestmény, vászon, 68 x 55 cm, elveszett.
 - Ismeretlen festő XIX. század, Deák Ferenc arcképe, olajfestmény, vászon, 54 x 40 cm, elveszett.

- László Fülöp után Diósy: Rákosi Jenő arcképe, olajfestmény, papírlemez, 80 x 68 cm, megsemmisült.
- Mányoki után Ismeretlen festő XIX. század, II. Rákóczi Ferenc arcképe, olajfestmény, vászon, 74 x 62 cm, megsemmisült.
- Goró: Szilágyi Dezső ravatala, ceruzarajz, 40 x 34 cm, elveszett.
- Görössy: Megadjuk! Vízfestmény, 42 x 62 cm, elveszett.
- Háry: Rudolf trónörökös Budapesten, tollrajz, 44 x 30 cm, elveszett.
- Kimnach: Klapka György temetése, tollrajz, 30 x 28 cm, elveszett.
- Kollartz: A koronázási jelvények átvétele, ceruzarajz, 22 x 33 cm, elveszett.
- Steindl: Kettő darab terve az Országháza építéséhez, vízfestmények, 86 x 36 cm, és 48 x 37 cm., elveszett.
- Ismeretlen művész, Deák Ferenc mauzoleumának pályaterve, 2 darab vízfestmény, 102 x 77 cm, és 94 x 70 cm, elvesztek.”

Ugyanakkor Dollfuss kancellár szobrát és a „Revízió” c. herendi szobrot ez a ki-mutatás nem tüntette fel. Nem említette a Deák lakásához tartozó erdélyi szőnye-
gen kívül a többi „elveszett ereklyetárgy”-at sem. E műtárgyak tényleges sorsá-
nak kiderítése további kutatást igényel. MOL P. 1425/4. cs. „Károsodás” A közlés
szó szerinti.

37. A szobor fényképét ld. a Magyar Művészet IX, 1933/7. 199.
38. A szobor fényképét ld. Magyar Művészet IX, 1933/7. 197.
39. Dr. Jánossy Dénesnek, a MOL igazgatójának írott, 1945. dec. 6-án kelt levelében
dr. Fejős Imre így részletezte ezt a tételt: „A levéltári anyagból a Lovassy iratok
szenvetdék a legnagyobb károsodást. Nevezetesen elveszett Lapsánszky János
kémjelentéseiből 18 drb. irat, továbbá ugyancsak Lapsánszky János vallomásának
eredetije, a többi aránylag számszerűleg nagy veszteség történelmileg kisebb ér-
tékű iratokból adódik.” MOL P. 1425/4. cs. „Károsodás”. A MNM Adattárában
található leltárkönyv tételesen és részletesen felsorolja az egyes iratokat.
40. Ezután a kézikönyvtárt ért károsodás felsorolása következik, amelyet nem köz-
lünk.
Az itt közölt jegyzéktől részben eltérő adatokat tartalmaz az 1945. évi bizottsági
jelentés, mely szerint a fentebb idézetteken kívül „a metszetgyűjteményből mint-
egy 60–70 db, a plakátgyűjteménynek pedig 75 %-a elveszett.” MOL P. 1425/4.
cs. „Károsodás”.
41. MOL P. 1425/4. cs. 1949. évi iratok. Szó szerinti közlés.
42. MOL P. 1425/4. cs. 1949. évi iratok. Betűhiv. közlés.
43. MNM Ujkori Osztály (továbbiakban: MNM UO) 61.2086.
44. MNM Középkori Osztály 60.184.C.
45. MNM UO 61.2096. és 61.2097.
46. MNM UO 61.2094. 1–2. és 61.2095. 1–4.

47. MNM UO 61.2098.
48. MNM UO 61.2091.
49. MNM UO 61.2092.
50. MNM UO 61.2090.
51. MNM UO 61.2089.
52. MNM UO 61.2088. Az órát 1933 nyarán az Országgyűlési Múzeumból ismeretlen tettes ellopta, a nyomozás eredménytelen maradt.
53. MNM UO 61.2087.
54. MOL P. 1425/4. cs. 1949. évi iratok. Betűhív közlés.
55. MNM UO Vegyesgyűjtemény (1974-től V leltárkönyvi jelzéssel) 1974. 38.
56. MNM UO V 1974.44.
57. MNM UO V 1974.39.
58. MNM UO V 1974.40.
59. MNM UO V 1974.41.
60. MNM UO V 1974.37.
61. MNM UO V ltsz. nélkül
62. MNM UO V 1974.43.
63. MNM UO V 1974.47. „Wien. 1906.” utólag, kézzel beszúrva.
64. MNM UO V ltsz. nélkül
65. MNM UO V ltsz. nélkül.
66. MNM UO V 1974.53.
67. MNM UO V 1974.52.
68. MNM UO V ltsz. nélkül
69. MNM UO V 1974.45.
70. MNM UO V 1974.46.
71. MNM UO V 1974.48. 1–2.
72. MNM UO V nem azonosítható
73. MNM UO V nem azonosítható
74. MNM UO V 1974.50. 1–2.

75. MNM UO 1974.54.
76. MNM UO 1961.1806.
77. MNM UO V 1974.51.
78. MNM UO V 1974.49.
79. MNM UO V 1974.30.
80. MNM UO V 1974.33.
81. MNM UO V 1974.35.
82. MNM UO V 1974.34.
83. MNM UO 1968.8.
84. MNM UO V 1974.31. 1–2.
85. MNM UO 62.77.
86. MNM UO V 1976.28. 1–19.
87. MNM UO V 1974.42.
88. MNM UO 61.1367.
89. MNM UO 69.10.
90. MNM UO nem azonosítható
91. MNM UO 62.1370.
92. MNM UO nem azonosítható
93. MNM UO L 52.667.
94. MNM UO L 52.668.
95. MNM UO L 52.669.
96. MNM UO L 52.666.
97. MNM UO L 52.662. •
98. MNM UO nem azonosítható
99. MNM UO L 52.663.
100. MNM UO nem azonosítható
101. MNM UO 52.671. 1–3.
102. MNM UO 1961.1384.
103. MNM UO L 52.670.

104. MNM UO L 52.664
105. MNM UO nem azonosítható
106. MNM UO 1962.78.
107. MNM UO ltsz. nélkül
108. MNM UO L 52.665.
109. MNM UO V 1974.36.
110. MNM UO L 52.641.
111. MNM UO L 52.672.
112. MOL P. 1425/4. cs. 1949. évi iratok. Betűhív közlés.
113. MOL P. 1425/4. cs. 1949. évi iratok. Betűhív közlés.
114. A szövegben említett jegyzékeket mellékletként nem csatolták a meglévő iratanyaghoz. Egyrészüket külön megtaláltuk, a múzeumi vonatkozásukat az egyes átvevő intézményeknél közöltük. A felsorolt 3 márványszobor: Wekerle, IV. Károly és Vass József szobra, a síremlékek egyike Hajnik Károlyé, a másik ismeretlen. (ld. MOL P 1425/4. cs. egyéb iratai között.) MOL P 1425/4. cs.1949. évi iratok. Betűhív. közlés.
115. E jegyzéket Fejős Imrének a múzeum leltárkönyvébe tett kéziratos bejegyzései alapján állítottuk össze. A tárgyleírás betűhív közlés.
116. A továbbiakban (...) -al jelöljük, azon, általunk a tárgyleírásokból kihagyott részeket, amelyek során darabokra vonatkoznak, amik ugyan egy leltári számon szerepeltek az átadatottakkal, de Fejős Imre bejegyzése szerint nem vitettek el.
117. Az eredeti beírást: „Parasztzavargás az Alföldön” áthúzták és fölé írták a fenti meghatározást.
118. Az eredeti beírást: „Országgyűlés hivatalának 3 drb: bélyegzője a Tanácsköztársaság idejéből.” Kihúzták és fölé írták a fenti meghatározást.
119. A 10560, 10562, 10564, 10601, 10610, 10614 ltsz. fényképeket 1934-ben vásárolta a Múzeum Halmitól, darabonként 2 pengőért.
120. A 10700, 10716, 10717, 10718, 10722, 10724, 10818, 10821, 10824, 10827, 10834, 10836, 10855, 10856, 10858 ltsz. fényképeket 1935-ben vásárolta a múzeum Harsányitól, darabonként 2–4 pengőért.
121. A 10861, 10882, 10884 ltsz. fényképeket 1935-ben vásárolta a múzeum Halmitól, darabonként 2 pengőért.
122. 15-ből 1 darabot adtak át.
123. 78-ből adtak át 7 darabot.

124. Az eredeti gépelt listába kézzel, utólag írták be.
125. Egy példányt adtak át.
126. Az iratok közül semmi, a 17 db hírlap kivágás közül egy adatott át.
127. 7 pld. F." kézi bejegyzés.
128. Egy példány adatott át.
129. E jegyzéket Fejős Imrének a múzeum leltárkönyvébe tett bejegyzései alapján állítottuk össze. A tárgyleírás betűhív közlés. A hiányzó öt szobor azonosítása a rendelkezésünkre álló adatokból nem lehetséges.
130. A szobor fényképét ld. Magyar Művészet IX, 1933/7. 196.

Das Parlamentsmuseum von Ungarn (1923–1949)

Nach dem ersten Weltkrieg beschloss das ungarische Parlament, die Andenken ungarischer Landtage, Gegenstände, Dokumente hervorragender Politiker in einem Museum zusammenzusammeln. Nach diesem Beschluss begann man 1923 das Parlamentsmuseum zu organisieren, welches 1929 dem Publikum Tür und Tor öffnete, und zwar in Budapest, im neugotischen Parlamentsgebäude am linken Ufer der Donau. Man hielt die Pflege der Idee des Parlamentarismus, die Vorstellung der wahren und vermeinten demokratischen Züge der ungarischen Gesetzgebung im Interesse einer aktuellpolitischen Zielsetzung – der Bekräftigung der Revision des Friedensvertrages von Trianon – für erforderlich. Diese war die einzige öffentliche Sammlung, die mit diesem Zweck ins Leben gerufen wurde. Das Museum wurde – mit Hilfe einer vom Parlament gewählten Kommission – vom jeweiligen Präsidenten des Abgeordnetenhauses geleitet. Für die Facharbeiten waren ein leitender Direktor und zwei Museologen beschäftigt, es bestand die Möglichkeit, äussere Mitarbeiter – z.B. Ausstellungsveranstalter – anzustellen. Dank ihrer anspruchsvollen, in jeder Hinsicht das Neue anstrebenden Tätigkeit wurde die Sammlung 1935 eines der dichtbesuchtesten Museen von Budapest. Sie waren die Ersten, die eine systematische Sammlung von Fotografien – welche zu dieser Zeit in Ungarn noch keinen musealen Wert hatten – erzielten, weiterhin Gegenstände aus der neuesten Zeit (also ihrer eigener Zeit) sammelten; die modernen Gedenkquellen (Film, Tonmaterial), die sich durch die Entwicklung der Technik ergaben, nicht ausser Acht lassend. Auch in der Ausführungstechnik ihrer Ausstellungen suchten sie neue Wege im Vergleich zu den damaligen ungarischen Traditionen. Ein grosser Teil der Museumsbesucher war von den geistreichen, besonders dekorativen, aber zugleich entsprechend durchdachten Symbolen, mit denen die geschichtlichen Objekte ihrer Ausstellung umgeben wurden, entzückt. Diese Art der Ausstellungsveranstaltung setzte

sich in erster Linie in ihren Sonderausstellungen durch, wo auch im Rahmen von planmässig abgehaltenen Vorlesungen Filme und Tonmaterialien vorgezeigt wurden, welche die Gesamtwirkung bereicherten. Besonders beachtenswert ist die Tatsache – wie es die erhalten gebliebenen Dokumente zeigen –, dass die innerhalb der alt-ehrwürdigen Mauern des Parlaments veranstalteten Ausstellungen, welche man fast expressionistisch nennen könnte, viele Möglichkeiten zur Deutung des ausgestellten Materials gaben und blieben nicht in dem von den Begründern bestimmten politischen Rahmen. Zur Zeit des zweiten Weltkrieges, 1942 wurde das Museum zugeschlossen, nach dem Krieg wurde es wegen der veränderten internationalen Situation und innenpolitischen Verhältnissen nicht wiedereröffnet. Der Beschluss des Präsidialrates der Ungarischen Volksrepublik vom 28 September 1949 betreute das Ungarische Nationalmuseum mit der Verwahrung von 20 000 Gegenständen des Parlamentsmuseums. Da das Material aus dem Parlamentsgebäude sehr dringend abgefördert werden musste und das Nationalmuseum schon zu dieser Zeit an Raummangel litt, verteilte man das Material in drei Institutionen. Bei der Übernahme stellte man nur von einem Teil der Gegenstände Listen zusammen, deshalb versank die Herkunft des wertvollen Materials zum Teil in Vergessenheit.

Die Studie stellt die kurze Geschichte des Parlamentsmuseums mit besonderer Hinsicht auf die Umstände der Verteilung dar. In der Anlage wurden der Beschluss des Präsidialrates, der Bericht über die Durchführung, die Liste der im Krieg zunichte gewordenen Objekte, die Übernahmelisten verschiedener Museen und bei den im Nationalmuseum unterbrachten, laut einer Liste übernommenen Gegenständen die heutigen Inventarnummern angegeben.

1. Az első független magyar minisztertanács karosszékei az Országgyűlési Múzeum 1929-ben megnyitott állandó kiállításán. (Ltsz. MMM 3872/1957.fk.)

2. Enterieur Kossuth Lajos turini lakásának bútorából. Előtérben Parlaghy Vilma Kossuth lakását ábrázoló festménye. (Ltsz. MMM 3054/1957. fk.)

3. Deák Ferenc utolsó lakásának rekonstrukciója. (Ltsz. MMM 3883/1957. fk.)

4. Részlet az ún. „Deák-szobá”-ból. (Ltsz. MMM 3885/1957. fk.)

5. Az Országgyűlési Múzeum bejárata a „Húsz év politikai története” című időszaki kiállítás idején. (Ltsz. MMM 69.660.)

6. Részlet a „Húsz év politikai története”
című kiállításból.
(Ltsz. MMM 3899/1957. fk.)

7. A „Revíziós szoba” részlete
a „Húsz év politikai története” című
kiállításból.

Temesváry Ferenc:

Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből VII.

1941 második felében és 1942 elején egyre inkább megmutatkozott, hogy az ipari termelést a hadiesemények alakulása milyen mértékben befolyásolja. A katonai vezetés előtérbe helyezte a hadsereg modernizálását, ami elválaszt-hatatlan volt a termelés kiszélesítésétől, a munkáslétszám növelésétől. A gyárak gépi berendezése, az akadályozó tényezők ellenére, viszonylag gyors ütemben bővült, de ugyanakkor a munkaidő és intenzitás növelése a géppark idő előtti elhasználódásához vezetett. Az elvárások első szakaszának teljesítéséhez igényelt 41 millió nem állt ugyan a magyar állam, vagyis a kizárólagos megrendelő és fogyasztó rendelkezésére, de a Nemzeti Bank az előleget folyósítását megkezdte. A termelés teljes átszervezése, a nemzetgazdaság egészének átállása a hadigazdaság mindenáron való kielégítésére, az állami beavatkozás totálissá válása „... a monopolkapitalizmusnak a hadiállam monopolista kapitalizmusba való átnövése folyamatát jelzi.”⁷⁰¹

Az ipari mozgósítás természetesen nem lehetett zavartalan. Ez a magyar gazdaság egészének szerkezetéből, pillanatnyi helyzetéből és nem utolsósorban a magyar uralkodó osztály belső ellentéteiből adódott. A mondottakból következik, hogy a lehetőségek kínálkozása általában, de egyes üzemek viszonylatában sem vonta maga után a termelés szükség szerinti növekedését. Az üzemek bővítését, új létesítmények alapítását engedélyhez kötötték, s az elektromotorok szigorú ellenőrzésével a feleslegesnek tűnő telepeket szabályozták. Az anyaggyártás koordinálása az 1942-ben felállított Magyar Királyi Ipari Anyaghivatalra és az Ipari Anyaggyártási Tanácsra hárult.⁷⁰²

1942 januárjában Joachim von Ribbentrop és Wilhelm Keitel német vezérkari főnök látogatása meghatározónak látszott az ipar egésze, de különösen a hadiipar szempontjából. Németország kénytelen volt belátni, hogy a magyar ipar elnyomásának politikája nem időszerű átmenetileg, sőt ipari

bázisainkat fejleszteni kell. Ha lassan is, de megkezdődött a licencek átadása és rendszeresebbé vált a nyersanyagszállítás. Mindez kevésnek bizonyult a magyar hadiipar alapvető gondjainak felszámolásához. Így a figyelem a hazai alapanyagtermelés fokozására, a visszacsatolt területek hatékonyabb kiaknázására és a semleges országokban rejlő adottságok kimerítésére irányult. A magyarországi nyersanyaglelőhelyek termelési mutatói is növekedtek, de csak töredékében tudták kiszolgálni azt az ipart, amely a maga egészében a háború szolgálatában állt. Így a reálpolitikusok szemében a tényleges helyzet elferdítésének tünt 1942 februárjában a Magyar Nemzeti Bank elnökének, Baranyai Lipótnak azon kijelentése, hogy erős vár ma a magyar gazdasági élet, „... s ami még fontosabb, anyag tartalékai is vannak...”⁷⁰³

Erdély és a Felvidék bányái, hadibázisai a termelésüket megemelték ugyan, de a bányák, nagyteljesítményű kohók állapota és nem utolsósorban, a távolság nagy investíciókat igényelt. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége, a GYOSZ és az Országos Kereskedelmi Egyesülés, az OMKE, a semleges Törökország, Svájc és Svédország elérhető, s ha rizikóval is, de szállítható nyersanyagában látta a megoldás kulcsát. Törökországgal Weiss Manfrédnak sikerült egyezséget kötni. A Vezérkari Főnökség és a Külkereskedelmi Bizottság engedélyével 38 millió pengő szállítást eszközölt oly módon, hogy minden kiszállított tonna áruért három tonna nyersvasat kapott.⁷⁰⁴ Jugoszlávia és a Szovjetunió elleni hadműveletek nyomán, ha rövid időre is, de megnyílt Ukrajna és a balkáni területek kiaknázásának lehetősége is. A Honi Ipar a helyzetet elemezve megállapította, hogy „Magyarország is joggal számíthat az ukrán gazdasággal való hasznot hajtó együttműködésre, aminek előnyeit legközvetlenebbül a *magyar gyáripar fogja megérezni*, amely már az ukrán területekhez való közelségénél fogva is azokat *természetes gazdasági hátterének tekintheti*.”⁷⁰⁵ Amíg 1940-ben a behozatal 532 000 pengő volt, 1941-ben ez az összeg 10 233 000 pengőre emelkedett. Németország viszonylatában 1941 és 1943 között a behozatal és kivitel pengő értéke az alábbiak szerint alakult:

Év	Behozatal	Összbehozatal %-a	Kivitel	Összkivitel %-a
1941	329 414 000	58,1	477 034 000	59,9
1942	483 332 000	51,1	632 501 000	54,9
1943	612 372 000	53,4	776 569 000	60,3

A feltüntetett értékek mintegy 10 %-al változnak, ha Németország szövetségeseit is figyelembe vesszük.⁷⁰⁶

Ukrajna nyersanyagának felhasználására a tárgyalások 1941-ben már megkezdődtek, de a megállapodás csak 1942 elején jött létre a Transzkárpátia rt.-on keresztül, amelyet Alfred Rosenberg – 1941-től a keleti területek birodalmi minisztere – úgy értelmezett, hogy Magyarorazág bekapcsolódott „Kélet gazdasági újjáépítésébe.”

A Honi Ipar a balkánon mutatkozó lehetőségek kihasználására hívta fel a figyelmet, mondván: „Véleményünk szerint tehát ismét *itt van az idő, amikor gondoskodni lehet* a balkáni piacnak megszerzéséről a magyar ipar részére s minden remény megvan arra, hogy *végre hazánk elfoglalja az őt megillető helyet a Balkán félsziget gazdasági-kereskedelmi életében ...*”⁷⁰⁷

Tanulmányunk VI. fejezetében már utaltunk arra, hogy milyen szerepet játszott a bérmunka a kiszolgáltatott magyar hadiipar vonatkozásában.⁷⁰⁸ A kormányrendeletek ugyan meghatározták a teljesíthető bérmunka millió pengős értékét, de ennek betartására a szovjet háború megindulása után gyakorlatilag már nem volt lehetőség. A német segítséggel épített üzemek kapacitásából Magyarországnak megmaradt 30% az egyre növekvő katonai veszteségek pótlását sem tette lehetővé.

1942 közepétől – második felétől Németország a magyar ipar egészének kiaknázására törekedett. 1942 májusában a megrendelések értéke elérte a 235,4 milliót, ami maga után vonta a fegyvergyári kontingens 35 millióra emelését is. A hadianyag- kiszállítás értéke áprilisis 425,8 millió pengő volt, míg a félkész gyártmányok 319,2 milliót tettek ki, s mindez az óriási összegeket felemésztő légügyi szállítások nélkül.⁷⁰⁹

A bérmunkákban rejlő üzleti lehetőségek csak ideig-óráig hatottak kedvezően. A géppark elhasználódását látva Bornemissza Géza ipariügyi miniszter kénytelen volt megállapítani, hogy „... a helyzet állandóan súlyosbodni fog a jövőben nemcsak a beszerzési lehetőségek csökkenése, hanem a finanszírozás nehezéde folytán is.”⁷¹⁰ Világosabb kép bontakozik ki, ha rámutatunk arra, hogy amíg 1941-ben Németország adóssága 14 millió márka volt, 1942-ben 506 millióra, azaz 800 millió pengőre emelkedett, míg 1943-ban már elérte az 1035 millió márkát. Németország ennek rendezését a háború befejezése utáni évekre kívánta halasztani.⁷¹¹ Az ország pénzügyi helyzetének romlása a magyar gazdaság minden ágazatában érezte hatását, s ez alól a hadiüzemek sem voltak kivételek. A fennebb említett tényezők határozták meg a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár fejlődését is 1942–1943-ban.

1942. január 9-én jelentették be a pénzügyminiszternek, hogy a német hadvezetőség a németországi megrendelések teljesítésének elősegítésére Kőbányán hadianyag-raktárt kíván létesíteni.⁷¹² Ezúttal már nem arról volt

szó, hogy egy nagy volumenű gyártásra Magyarországon nagyon nehéz kapacitást szerezni, hanem arról, hogy az időben megrendelt fegyver- és lőszerfélések előállításában is nagy lemaradások mutatkoztak.

Az okokat vizsgálva 1942. január 12-én jegyzőkönyvet vettek fel, természetesen nemcsak a fő-, hanem az alvállalkozóknál is, a tényleges helyzet felmérésére.⁷¹³ A kialakult kép megdöbbentette a katonai szakembereket. A Danuvia Fegyver- és Lőszergyár az 1939 M. óraműves gyűjtőből 10 000 darabot, a Gira és Becsey Fémárugyár az 1936 M., 37 mm-es páncéltörő gránát lövedékhüvelyből 50 000 darabot nem szállított le. Az ok szinte majdnem mindig ugyanaz volt, vagyis az anyagot későn és rossz minőségben kapták meg. Hirmann Ferenc üzeme az 50 mm-es, 1939 M. aknagránát pillanatgyűjtőjából – bár a napi teljesítményük 2000 darab volt – 146 300 darabbal, míg Hubert és Sigmund Acél- és Fémárugyár az 1938 M. mágneses bombagyűjtőből 8700 darabbal volt adós. A lemaradók között találjuk az Igert Károly Finommechanikai Vállalatot, a Magyar Acélárugyárt, a Mechanikai Gépipari Vállalatot is. Az utóbbi az 1938 M. csappantyúcsavarból 25 000 darabos hátralékban volt, ami nem csekély, ha figyelembe vesszük, hogy az üzem napi teljesítménye nem haladta meg az 500 darabot. Említenünk kell még a Parket- és Asztalosárugyár kft., Röck-Gépgyár, Sterlow V. Gázkészülék Gyár, Vadásztöltény-, Gyutacs és Fémárugyár, Vasöntőde kft. lemaradásait is. A Röck cég az 1939 M., 50 mm-es aknagránát lövedékhüvelyéből közel 44 000 darabot, a Vadásztöltény kétféle árucikkből 134 000 darabot, míg a Vasöntőde az 50 kg-os, 1936 M. bombatestekből 3394 darabot nem tudott a megrendelőnek átadni. A fővállalkozó Fegyvergyár lemaradásait az alábbi táblázattal kívánjuk érzékeltetni:

<i>Minta</i>	<i>Megnevezés</i>	<i>darabszám</i>
1936 M.	37 mm-es szalagozott páncéltörő gránáthüvely és fenékcsavar	25 000
1939 M.	40 mm-es szalagozott légvédelmi repeszgránát-hüvely	98 010
1939 M.	50 mm-es aknagránát lövedékhüvely és fenékcsavar	36 511
1938/40 M	fenék- és pillanatgyűjtő	100 000
1936 M.	40 mm-es légvédelmi tölténytár	7 500
1929 M.	9 mm-es pisztolytöltény	1 225 000

<i>Minta</i>	<i>Megnevezés</i>	<i>darabszám</i>
1936 M.	37 mm-es páncéltörő gránát nyomjelzővel	58 000
1936 M.	40 mm-es légvédelmi repeszgránát töltény átszerelése 1938/40 M. gyújtóval	137 505
1936 M.	37 mm-es páncéltörő gránát fényjelzővel	55 000
1939 M.	40 mm-es légvédelmi repeszgránát töltény	100 000
1939 M.	50 mm-es éles aknagránát lövés	141 000
1929/32 M.	50 kg-os éles bomba	8 500
1936/38 M.	250 kg-os éles bomba	1 700

A lemaradás okát a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt. is az akadozó nyersanyagellátással indokolta. Példaként említették a MÁVAG-ot, amelynek a megrendelést már 1941 szeptemberében átadták, de 1942 januárjában a szállítás várható időpontja sem volt még ismeretes.⁷¹⁴

A készletek csökkenése kihatással volt a külföldi megrendelések teljesítésére. Januárban ugyan sikerült 3000 db 1898/40 M. puskaalkatrészt, illetve puskát útnak indítani Breslauba⁷¹⁵, engedélyt kértek 30 000 db 1937 M., 7,62 mm-es pisztoly kiszállítására,⁷¹⁶ sőt elkészült Németország részére 60 000 db puska, de bejelentették a Honvédelmi Minisztériumnak, hogy a megrendelés alatt álló 100 000 lőfegyver előállítását a Németországból várt anyag hiánya miatt nem tudják megkezdeni és a munkásokat el kell bocsátani.⁷¹⁷

Néhány nappal később az Iparügyi Miniszternek írt levelükben kérték a közbelépést a gyalogsági fegyvergyártó részleg 650 munkása érdekében.⁷¹⁸ A Gránátüzem még januárban 5000 darab Bofors rendszerű, nyomjelzős gránátot küldött Németországba.⁷¹⁹ Ilyen körülmények között inkább nehézséget, mint előnyt jelentett, hogy a HM valójában kis mennyiségű 6 mm-es versenypuskát rendelt, amelyhez a lőszer a Vadásztölténygyár biztosította.⁷²⁰

Állandóan visszatérő problémát jelentett már 1942 elején a vas töltényhüvelyek gyártása. Példának hozhatjuk fel az 1929 M., 8 cm-es hüvelyt, amelynek előállításánál 30% selejt keletkezett, s mindez elsősorban nem a gyár technológiája, hanem a Mávag és a Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű rt. selejtes nyersanyaga miatt.⁷²¹

A kiadott rendeletek aránytalan elosztását a fegyvergyári alvállalkozók számának gyors növekedését eredményezte. Ebből adódott, hogy a vállalati adminisztráció egyre fontosabb szerepet kapott. A Fegyvergyár igazgatósági tanácsa és a MÁH szakemberei mindinkább arra a következtetésre jutottak, hogy a vállalat nyilvántartási rendszerében változtatást kell végrehajtani, mert nincs egy olyan szerv, amely megfelelő szinten koordinálná a megrendeléseket, ellenőrizné a határidőket, s – előre tekintve – a béketermelésre való áttérés legfontosabb feladatainak előkészítését összefogná.

1942 februárjában nyújtották be az új adminisztrációs rendszer tervzetét. Ebben az egyik legfontosabb kérdésnek tartották egy új számozási szisztéma bevezetését, amelynek segítségével követhető lett egy árucikk útja az anyagigényléstől az eladásig, s így ki lehetett volna küszöbölni a zömében államilag támogatott gyártmányok nyersanyagának más célra történő felhasználására vonatkozó vitákat. Létrehozták a Revíziós Osztályt, a szakembereket és a vizsgálatokhoz szükséges eszközöket összevonták, s ezzel az egyes osztályok minőségellenőrzése megszűnt. Az árut a Revíziós Osztály vette át és továbbította a raktárakba. Ennek a kérdésnek a megoldása fontos volt ugyan, de az ügykezeléssel kapcsolatban általános, és az 1942-t követő terjeszkedéssel egyre jobban sürősödő gondok nem oldódtak meg. A bajok gyökerét a felmérő jelentések a fűzőőkor átvett és konzerválódott lámpagyári adminisztratív berendezésekben látták. Az 1935 után felépült Féműv és a Törökbálinti Szerelőüzem, a többszörösére emelkedett vállalati forgalom és a megnövekedett ügyintézés a gyár műszaki személyzetét oly mértékben igénybe vette, hogy az üzemi adminisztrációnak a változott viszonyokhoz való átállítására nem kerülhetett sor. Így a lámpagyári – a fűző előtt némileg modernizált – rendszer nehézkes, aprólékos mivoltával szinte megoldhatatlan feladatok elé állították a Fegyvergyárat. A vizsgálat az üzemi ügyvitellel ellentétben a kereskedelmi ügyvitelt, ha nem is hosszú távra, de elfogadhatónak tartotta.⁷²²

1942 elején szigorú rendeletek szabályozták a hadiüzemek életét. A felvállalást, illetve a teljesítést a M.Kir. Állami Hadianyaggyárnak kellett jelenteni, nemcsak a német hadsereg részére tervezett gyártás esetén, hanem egy egyszerű víztartály útbaindításakor is.⁷²³ Minden apróság az ipari mozgósítással függött össze, amely a Honi Ipar állásfoglalása szerint „... csak akkor járhat eredményességgel, ha az ipari közigazgatás állandóan számbaveszi és számon tartja egyfelől minden hadiüzem technikai teljesítőképeségét, termelési eljárásainak fejlettségét, másfelől minden egyéb üzem alkalmasságát készáruk, félgyártmányok és nyersanyagok szállítására, illetve megmunkálására.”⁷²⁴

A termelés sokrétűsége, az anyagellátás bizonytalansága készítette a gyárat arra, hogy törekvésében a meglévő, hosszú évek alatt kiérlelt típusok gyártásától – ha lehet – csak jó üzlet reményében térjen el. 1942 márciusában a Fegyvergyár valójában még válogatni tudott a kínálkozó megrendelések között, mint ez a páncéltörő ágyú előállításával kapcsolatban is látható. A felkérésre adott válaszban a Honvédelmi Minisztériumra hivatkoznak, amelynek utasítása értelmében repülőgép üzem előkészítésével kell foglalkozniuk. Ebből adódik, hogy „... a páncéltörő ágyú gyártásának feladatát mindaddig nem vállalhatjuk, amíg e tekintetben végleges döntés nem történik.”⁷²⁵ A két feladat egyidejű megoldását nem tartották lehetségesnek a rendelkezésre álló műszaki személyzet és a szakerek alacsony létszáma miatt, s ezért az ajánlat megküldése alól felmentést kérnek. Ugyanakkor javaslatot tesznek az 1933 M., vasból előállított, tábori sebességmérőn alkalmazott atrap gyűjtőra⁷²⁶. 1942 márciusában módosítják az 1935 M. puska billentyűjét. A billentyű alakjára kiterjedő változtatáshoz a Haditechnikai Intézet hozzájárulását kéri.⁷²⁷ Alig két héttel később e puska agyát és fogantyúját újraszerkesztették, s március 31-én ehhez is az Intézet támogatását szeretnék megkapni.

A háborús gazdálkodás eredményessége sokban múlt a vállalati kooperációtól. A rendelkezésekből kitűnik, hogy ezen a téren nem volt minden a legnagyobb rendben. A gyárak alapvető technológiát nem érintő kérdésekben is elzárkóztak, az információkat megtagadták. „A jövőre nézve elvárom – hangsúlyozta leiratában a honvédelmi miniszter –, hogy a hadianyaggyártó üzemek egymást kölcsönösen segítsék, mert csak így lesz elérhető, hogy a lőszergyártás a fokozott követelményeknek megfeleljen és az egyre erősödő nyersanyaghiányból eredő nehézségeket idejében legyőzze.”⁷²⁸

A honvédelmi-, az iparügyi miniszter és a katonai vezetés elképzelése, miszerint „Mindenkinek ma egy ügyet kell szolgálnia” és el kell érniük a felkészülésnek azt a fokát, amelynek birtokában hozzáfoghatunk ősi területeink visszaszerzéséhez, teljesen figyelmen kívül hagyta a vállalat és az e mögött álló bankhálózat érdekeit.⁷²⁹ Lényegesen kevesebb gondot jelentett a fővállalkozó és az alvállalkozók közötti kapcsolat az eltitkolt technológiák és nyersanyagforrások szempontjából, de a határidők, a minőség és az előlegek folyósítása szinte folyamatos forrását képezték a nézeteltéréseknek. A megrendelő a fővállalkozóval volt kapcsolatban, de a Kincstár hozzájárulása nélkül a munkáknak a töredékét sem lehetett kiadni egyrészt a hadititok, másrészt a helyszíni ellenőrzés biztosítása miatt. A Fegyvergyár szünet nélkül jelentette a Honvédelmi Minisztériumnak az alvállalkozókra vonatkozó adatokat, nemcsak egy-egy megrendelés továbbításakor, hanem esetenként

összesítő jelentésekben.⁷³⁰ Előadódott, hogy a minisztérium a kiválasztott alvállalkozót nem tartotta megbízhatónak és a fővállalkozót kötelezte a termék legyártására. Itt elsősorban technológiai kérdésekről volt szó. A bizalmatlanság jogosságát mutatja a Fegyvergyár esete is, ahol az évtizedek óta rutinmunkának számító feladatok elvégzésében hiányosságok mutatkoztak. Alátámasztásul szolgálhat a gyalogsági fegyverekben a gyár által előállított hüvelyvonók és rugók törése, annak ellenére, hogy a Honvédelmi Ellenőrzési Kirendeltség Felügyelete a munkafolyamatokat naponként ellenőrizte.⁷³¹

1942 áprilisában oktatási célra használatos 1937 M. pisztoly, 1907/31 M. géppisztoly, 1931 M. és 1935 M. puska metszeteire adtak árajánlatot.⁷³² Áprilisban elfogadták a M.Kir. Csendőrségi Felszerelési Anyagraktár Parancsnokságának a megrendelését 600 darab 1931 M. – 1895/31 M. – puskára és 400 darab karabélyra.⁷³³ A május 28-án kelt jelentésből kiténik, hogy a Fegyvergyár megkezdte a nehézpuskák gyártását, miután az ellenőrző szervek megállapították, hogy az üzem erre felkészült.⁷³⁴ Június 2-án 8300 darab 6 mm-es lövészpuskára kötöttek egyezményt. Ez volt az 1941 M. puska, amelynek leírása az első szállítás idejére nem készült el. A megállapodások szerint az 5o mintadarabot decemberben kellett bemutatni. Az első nagyobb tétel határidejéül februárt jelölték meg. Ez a szám még nem haladta meg a 800 darabot, de 1943 márciusától a havi termelést már 1500 darabban állapították meg.⁷³⁵ A szükséges rajzok, idomszerek elkészültek ugyan, de az 1936 M. puska egyidejű megrendelése, a MÁVAG késedelmes anyagszállítása és a rendszeresítés hiánya az időpontok betartását nem tette lehetővé. Gyártását még el sem kezdték, máris módosították. A gömbszerű támasztógomb helyett a makkos gombot hagyták jóvá.⁷³⁶ Egy 1943. június 11-én kelt miniszteri leiratból tudjuk meg, hogy az előállítás kérdése 1943 közepén még nem megoldott, s ezért a miniszter vizsgálatot helyezett folyamatba.

A Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár az 1940 M., 40 mm-es páncéltörő ágyú gyártásában, mint egy, a felsőbb szervek által létrehozott munkaközösség tagja, valójában alvállalkozóként vett részt. A gyár a munkafolyamatból az ékzárak előállítását volt hajlandó vállalni, ha időben rendelkezésére bocsátják a szakrajzokat, szerszámok rajzait és egy teljes készlet gyártási idomszert. Az említett feltételek biztosítása esetén is 4–5 hónapra volt szükség 40 darab ékzárkapacitás eléréséhez. Meglepetésként hat a feltételek között, hogy szakgárdáról a HM-nek kellett gondoskodni. Ennek száma a hasonló munkát végző Vadásztöltény gyárnál 245 fő volt.⁷³⁷ Hogy az ékzár gyártása sem ment zavartalanul, bizonyítja a Fegyvergyár benyújtott panasa, amelyben a gyártási rajzok és idomszerek körül kialakult helyzetet ismertetik.⁷³⁸

1942 júniusában megbízást kapott a gyár zsákmányolt lőszeres leszelésére. A miniszter rendeletéből készült összeírásban találunk 448 000 darab 1877 M., 11 mm-es Werndl töltényt, 172 000 darab 1886 M., 8 mm-es francia töltényt és többek között 29 258 angol puskagránátot.⁷³⁹

1942 júniusában hosszú huzavona után elkészült a csappantyú és gyutacsüzem. Az előzetes tervek szerint már 1941-ben meg kellett volna kezdeni a termelést, de a Németországból megrendelt berendezések késése miatt erre csak 1942-ben kerülhetett sor.⁷⁴⁰ Az új létesítmény azonnal szemben találta magát a katonai vezetés szervezetlenségével, ugyanis az 1939/36.901/eln. 3. sz. alatt történt, a Törökbálinton létesített csappantyú- és gyutacsüzemre vonatkozó megállapodás előírta, hogy a csappantyúk durranóhiganynyal készüljenek. 1942. június 26-án viszont a Haditechnikai Intézet közölte, hogy az 1907 M. csappantyú helyett a szinoxidos, 1942 M. csappantyút rendszeresítették. Ekkor egyben jelezték a többi durranóhiganyos csappantyú átállítását is. A szinoxidos csappantyú azonban szabadalom tárgya volt, s így bár az üzem készen állt, ennek gyártására nem volt mód. Ezért a Fegyvergyár felvette a kapcsolatot az A. G. Karlsruhe céggel, amely a szinoxidos csappantyú tulajdonságaival azonos csappantyúszabadalommal rendelkezett. A tárgyalások azonban júniusban még nem vezettek eredményre. Kísérletképpen a gyár legyártott egy újabb típusú durranóhiganyos csappantyút, amelynek kísérleti sorozatát megküldte kipróbálás végett a Veszprémi Lőszerműveknek. A jelentések szerint a vélemény igen kedvező volt. Erre hivatkozva kérte a gyár, hogy amennyiben a hadügy szándékát nem hajlandó megváltoztatni, a fegyvergyári átállást anyagilag támogassa.⁷⁴¹

Ugyancsak hozzájárulást kértek az 1939 M., 50 mm-es aknagránát élesre szereléséhez szükséges törökbálinti építkezésekhez. Az előzetes tervezés szerint az anyagi kihatások nem haladták volna meg a 120 000 pengőt, az alapos számításoknál azonban kitűnt, hogy az új létesítmény 150 000 pengőbe fog kerülni. Ehhez a Honvédelmi Minisztérium 40 000 pengős hozzájárulást ígért, amit a FFG vezetése kevésnek tartott.⁷⁴²

A nagyobb katonai megrendelések teljesítése mellett a csendőrség részére gyalogsági –, hosszú és rövid lovassági kardokat, 1935 M. és 1931 M. csendőrségi dőfőszuronyokat is előállítottak.⁷⁴³ Ezzel egyidőben kísérleteket folytattak az 1939 M. géppisztolyhoz egy 40 töltényes tártöltő elkészítésére, de a próbálkozások nem jártak sikerrel. Ezért a miniszter a 10 töltényes tárat rendszeresítette.⁷⁴⁴ Ugyanakkor, részben az 1937 M. pisztoly alkatrészeinek felhasználásával, sikerrel szerkesztették meg az 1942 M., 26 mm-es világitópisztolyt. Erről a fegyvernemek is elismeréssel nyilatkoztak.⁷⁴⁵

1942 közepén, amikor az ipar mozgósítása, a polgári igények egyre nagyobb méretű korlátozása vált jellemzővé, a Honi Ipar az ipar béketermelésre való előkészítéséről az alábbiakat írta: „A kormány álláspontja szerint a *magántevékenység mostani, kényszerű korlátozását fokozatosan le kell bontani és vissza kell adni az iparnak és általában a gazdasági életnek a maga természetes mozgási szabadságát, az élet lehetőségét biztosító rugékonyságát.*”⁷⁴⁶ Ugyanakkor a valóság újabb és újabb hadiüzemek létesítése. Ezeknek egyike volt a Honvédelmi Kormányzat szorgalmazására alapított Pestszentlőrinci Ipartelepek Rt., ismertebb nevén PIRT is. A Magyar Általános Hitelbankban Perényi István ismertette a létesítmény részleteit. Ebből megtudjuk, hogy a FFG és a Magyar Pamutipar között Filtex fúzió néven jött létre a megállapodás 5 500 000 pengőért. A Fegyvergyár az új részvénytársaság alapítását nem akarta bankhitelhez kötni, s mivel szabad tőkéje nem volt, az 5 440 000 pengő értékű alaptőkét 54 400 darab 50 pengő névértékű részvény kibocsátásával 2 720 000 pengővel tervezte megemelni. Az eladási árat 110 pengőben határozták meg. A különbséggel, amely 3 264 000 pengőt tett ki, a tartalékalapot kívánták növelni. A manőverezéssel a gyár alaptőkéje 8 160 000 pengőre emelkedett.⁷⁴⁷ Ezzel eldőlt az a harc, amely még 1941 első felében kezdődött, amikor Németország részéről felmerült a magyar hadügyi kormányzat által is támogatott azon kívánság, hogy a Fegyvergyár a kőbányai zománccgyárat szüntesse meg és a megürülő csarnokokban repülőgépgyárat rendezzen be. E kérdésben a német igényeket támogató vezérigazgatói állásponttal a vállalat vezetőségének több tagja szembehelyezkedett, azzal az indoklással: „... a terv megvalósítása esetében a vállalatnak egyik legrégibb és úgy bel-, mint külföldön igen sok sikert elért üzemága megszűnne, mégpedig nemcsak a háború tartamára, hanem még az azután következő időre is...”⁷⁴⁸ Mivel az utóbbi nézetet a vállalat mögött álló Magyar Általános Hitelbank is magáévá tette, csak később, 1942 végén kerülhetett a megvalósítás stádiumába, s a már felfejlődésre képtelen üzem a tervezett havi 15 gép helyett 1943-ban összesen 17 repülőgépet tudott előállítani. Ez a szám 1944 októberéig 32-re emelkedett.

A Fegyvergyár, a MÁH és a kormányzat különböző érdek-összefonódottságairól már a korábbiakban említést tettünk. Ennek egyik ékes bizonyítéka az 1942. szeptember 21-én kelt jelentés is, amely beszámolt gr. Károlyi Gyulának, a kormányzó vejének repülőgép-szerencsétlenségéről. Károlyi öt éven át, 1938 és 1942 között a gyár mérnökei közé tartozott.⁷⁴⁹

A katonai események gyors változása az 1942. június 10-ét követő új német offenzíva megindulása után, Franciaország teljes lerohanása, az orosz-

országi előrenyomulás, a megszállt területek biztosítása a katonaságnak és a technikának egyre nagyobb lekötését eredményezte. Magyarország szerepe, a kormányzat félelme és megosztottsága ellenére, növekedőben volt, amit a termelési mutatók határozottan tükröznek. A mondottakat támasztja alá Funk birodalmi miniszter kijelentése is, aki ugyan a jövőről beszélt, de ugyanakkor a pillanatnyi helyzetet is értékelte: „... a most folyó háború befejezése után Magyarország ismét hozzájut ahhoz a gazdasági nagyhatalmi szerephez, amelyet a török hódoltság előtti időben töltött be.”⁷⁵⁰ Az ipari szakemberek a mondottakat azzal egészítették ki, hogy a győzelem egymagában még nem jelenti a prosperitást, s alig egy hónappal később „Látszat és valóság” címen a magyar gazdaság legalapvetőbb ellentmondásait fogalmazták meg. Normális körülmények között – írta a Honi Ipar – a gyártást a rentabilitás határozza meg. A hadigazdaságban vállalni kell az önköltséges, vagy veszteséges termelést is.⁷⁵¹ Mindezt az elkötelezett magyar uralkodóosztály csak úgy tudta a magyar gazdasági életre ráerőszakolni, hogy az állami felügyeletet kiterjesztették, létrehozva a Közérdekeltségek Felügyelőhatóságát.⁷⁵²

1942 második felében a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár az általános, nagyvolumenű feladatok ellátása mellett a Haditechnikai Intézet megrendelésére az 1939 M., 40 és 50 mm-es orosz gránátvetőkhöz magassági irányzékot állított elő. Kísérleteztek az 1939 M., 9 mm-es pisztolytöltényekhez használható töltőlecekkel. Bár a réznek lakkozott vaslemezre való felváltása gyakorlatban nem vált be, a hadügy 200 000 darabot megrendelt. Gyártottak gázórákat, mérőkészülékeket, bojlerokat a polgári iparág fenntartása érdekében, de sokszor alig 100 kilogramm alumíniumlemez felszabadításán múlt, hogy megrendeléseket vissza kellett utasítani. Tárgyalások folytak az 1936 M., 37 mm-es páncéltörő ágyú betétcsövének legyártásáról, amit a Fegyvergyár azzal a feltétellel vállalt csak el, hogy az átvétel nem löszabatosság szerint történik. Ennek oka a központi gyűjtású lőszerben kereshető, amely a gyár véleménye szerint nem megfelelő szórást eredményez.⁷⁵³

Az állami felügyelet kiterjesztése nem oldotta meg a lényeges kérdéseket, nevezetesen nem tudta felszámolni a termelésben mutatkozó, alapvetően a nyersanyagellátásra visszavezethető anarchiát. A gondokat tetézte a katonai vezetés kapkodása, a szervezetlenség, amely a meglévő nyersanyag elosztását, felhasználását bizonytalanná tette. Esetenként az anyag szállításában félelves késések jelentkeztek, sok volt a selejt és a rossz ötvözet. Továbbra is jellemző maradt, hogy a Honvédelmi Minisztérium a kiadott és már folyamatba tett megrendeléseket visszavonta, megszüntette, vagy átdiszponálta és egészen új

jellegű sorozatgyártást rendelt el. Az új igényeknek megfelelő géppark megszerzése, telepítése, a régiék átállása egyrészt az ipar érdekeit nem szolgálta, másrészt a honvédelmi megrendelések teljesítésében a lemaradást óriási mértékben növelte. Valójában ennek a helyzetnek felmérésére tartottak 1942. november 24-én egy értekezletet, amelyen képviseltette magát a Honvédelmi Minisztérium 3/c, 17/b, 17/c osztálya, a HTI, KÁB, KÁB.IMÁL és a Légierő. A tárgyalás színhelyeül a Fegyvergyárat jelölték ki.

Vizsgálat tárgyát képezte a fegyvergyári termelés és teljesítés, a Fegyvergyár és az alvállalkozók közötti kapcsolat, valamint ezzel összefüggésben az alvállalkozók lemaradása. Megállapítást nyert, hogy minden ígvekezet ellenére a nyersanyag-kérdésben, szervezésben, munkaerőhiányban javulás nem állt be. A Baross Szövetség az 1936 M., 40 mm-es lőszerkehez gyártott ládák-ból 2744 darab átadását nem tudta teljesíteni. A mondottakból kiténik, hogy fából is nagy hiány volt, ami nemcsak a puskaagy gyártásánál nélkülözhetetlen diófára, hanem a gyengébb minőségű faanyagra is vonatkozott. Valójában ezzel magyarázható, hogy az 1935 M. és az 1943 M. puskánál a bükkfára tértek át, amelyre a lehetőséget a megosztott agyfa szerkezete kínálta.⁷⁵⁴ Itt jelentkezett annak hatása, hogy 1942-ben 110 000 köbméter jó minőségű fát vittek ki Németországba, amit kiegészítettek még 80 000 köbméter fenyő-fával, zömében a polgári kontingens terhére.⁷⁵⁵

A vizsgálat kiderítette, hogy Brenner Elek, aki az 1938/40 M. pillanat és fenékgyújtóból 50 000–50 000 darab hátrányban volt, a szállítási határidőre a nyersanyagot és az előállításához szükséges idomszereket még nem kapta meg. A Hubert és Sigmund cég a 250 kg-os, 1936 M. bombatestekkel nem az anyaghiány miatt maradt tartozásban. Technológiai hibák merültek fel, s így nem tudott megfelelő minőséget előállítani. A hadsereg bizonytalan-kodását legjobban a Neuschloss–Lichtig cég fogalmazta meg: „... a megrendelés kézhezvétele után közvetlenül a gyártás a HTI által leállítatott, s még az új rajzok sem adattak ki.”⁷⁵⁶ Az iparügyi miniszter ugyan személyesen foglalkozott a késedelmes szállítások ügyével és a szállítási határidők lerövidítésével, de a kialakult helyzeten változtatni nem lehetett. A felelősségrevonás hangoztatása oda vezetett, hogy – az alvállalkozók számának növekedése mellett – egyre gyakrabban fordult elő a megbízás elhárítása. A mondottak alátámasztására szolgálhat a Csavar- és Kovácsárugyár is, amely azonos a Brevillier et Társa és Urban A. et Fiai részvénytársasággal, amely egy 2 000 000-s megrendelés elől tért ki, mondván az üzem két régi automatája a kívánt minőségre, gyártásra alalmatlan.⁷⁵⁷ Nem állt jobban a fővállalkozó sem. Egyes tételekből 60 000, másokból 115 000 darab lemaradása volt, amelynek

okát a vastöltény-hüvelyek és vezetőgyűrűk hiányával magyarázták.^{75 8}
 A gyár kapott ugyan 1942-ben utasítást fémtöltényhüvelyek legyártására, de a hüvelyek, palástjuk felső részén, hosszirányban megrepedtek. Így a pisztoly-töltény-kapacitás növelését a Fritz Werner Berlin céggel kívánták megoldani.^{75 9}

Az 1942. év összesítő jelentését a gyár 1944 márciusában készítette el. A Fegyvergyár életében beállt változást, a termelési értékek alakulását többé-kevésbé tükröző számadatok a megváltozott körülmények és a növekvő infláció miatt biztos támpontot már nem nyújtanak a kutató számára. Általános érvényű megállapításként elfogadhatjuk a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1943 februárjában közzétett megállapítását, miszerint „Az ipar jövedelmezősége miatt azokban az iparágakban is, amelyek kapacitásuk teljes kihasználásával dolgoztak – az elmúlt év folyamán fokozatosan romlott. A termelési költségek az engedélyezett eladási árakat számos iparágakban meghaladják.”^{76 0}

Ilyen körülmények között bizonyos határokon belül már nem a termelés, hanem a meglévő géppark felújítása és a béketermelésre átváltható beruházások kerültek előtérbe. Ennek eredménye, hogy a beruházás 1941-hez viszonyítva duplájára emelkedett. Részleteiben a gyári beruházások megoszlását az alábbi táblázat mutatja.^{76 1}

	1936. jan. 1.	V Á L T O Z Á S		Állag 1942. december 31-én:
		1936–1941.	1942.	
I. Gránát				
épület	312 000,—	31 000,—		343 000,—
gépek		3 106 227,53	414 272,17	3 520 499,70
berendezés		58 318,67		58 318,67
II. Töltényhüvely				
épület	155 000,—	31 000,—		186 000,—
gépek		475 276,93	1 484,20	476 761,13
berendezés		38 000,—		38 000,—
				700 761,13
III. Gyűjtő és csappantyú				
épület	155 000,—	31 000,—		186 000,—
gépek		508 860,16	3 298,91	512 159,07
berendezés		38 000,—		38 000,—
				736 159,07
IV. Kiskaliberű lözszer				
épület	155 000,—	31 000,—		186 000,—
gépek		180 250,74	25 345,30	205 596,04
berendezés		38 000,—		38 000,—
				429 596,04
V. Fegyver				
épület	312 000,—	37 961,50		349 961,50
gépek	4 006 749,71	363 448,16	718 425,06	5 088 622,93
edzőberendezés				
berendezés		356 938,31		356 938,31
		38 000,—		38 000,—
				5 833 522,74

	1936. jan. 1.	V Á L T O Z Á S		Állag 1942. december 31-én:	
		1936–1941.	1942.		
VI. Szerszámműhely		—			
épület	155 000,—	31 000,—		186 000,—	
gépek		229 581,48	206 007,81	435 589,29	
berendezés		38 000,—		38 000,—	659 589,29
VII. T.B. Szerelő					
épület		2 613 073,43		2 613 073,43	
gépek		261 689,48	75 125,84	336 815,32	
berendezés		211 302,68		211 302,68	3 161 191,43
VIII. Civil					
épület	314 680,—	129 942,47		444 622,47	
gépek	2 012 238,20	362 693,37	16 889,16	2 391 830,73	
berendezés		165 906,63		165 906,63	3 002 359,83
VIII.a. Soroksári úti új épület		631 521,07		631 521,07	631 521,07
IX. Fémmű					
épület	691 847,94	1 602 960,11	497 150,94	2 791 958,99	
gépek	8 000,—	1 952 876,10	598 970,73	2 559 846,83	
berendezés		1 360 256,41		1 360 256,41	6 712 062,23
X. Zománcmű					
épület	1 155 441,51	205 358,69		1 360 800,20	
gépek	837 277,59	251 214,69	43 926,79	1 132 419,07	2 493 219,27
XI. Irodai gépek		101 264,46	84 152,90	185 417,36	185 417,36
XII. Autó		149 136,40	16 981,90	166 118,30	166 118,30
XIII. Lakóházak	235 495,45	2 349,03	81 000,—	156 844,48	156 844,48
XIV. Telkek	570 865,40	46 121,25		616 986,65	616 986,65
XV. Csappantyúgyár					
épület		659 423,18	126 324,53	785 747,71	785 747,71
gépek		129 536,14	259 168,19	388 704,33	388 704,33
XVI. Légtalmi berendezés		139 318,64		139 318,64	139 318,64
XVII. Félíg kész gépek		359 122,78	156 721,44	515 844,22	515 844,22
	11 076 595,80	16 996 930,49	3 163 255,87	31 236 782,16	31 236 782,16

A táblázat egyes rovatainak egybevetése a korábbi években közzétett adatokkal jól tükrözi a gyár fejlődésének vonalát. 1936 és 1939 között valamivel több mint 13 és fél millió volt a beruházási érték. 1940-ben viszont már nem érte el a kétmilliót, míg 1941-ben alig haladta meg a másfélmilliót. A lakóházakat nem tekintve az épületek felújítására, új csarnokok létesítésére csak a Fémműben és a Csappantyúgyárban került sor, minden egyéb beruházás a géppark fejlesztését szolgálta.⁷⁶² A Fémmű bővítése azért vált szükségessé, mert réz hiányában át kellett a gyárnak állnia könnyűfémek, főképpen a repülőgéptestek kivitelezésénél is alkalmas anyagok felhasználására. A Fegyverosztály 1942-re teljesen elavult, s így a mintegy 700 000 pengős moderni-

zálás indokoltnak mondható. A megnövekedett gyártási feladatok szükség-szerűen vezettek a szerszámműhely 200 000 pengős igényének kielégítéséhez. Ezek a beruházások már a korábbi években felmerültek, de az ismert beszer-zési nehézségek miatt csak 1942-ben valósulhattak meg. Bizonyos átmeneti megoldásnak számított, hogy a gyárban előállított gépek nagyrészt nem kerültek ki a forgalomba, hanem saját bővítésül szolgáltak.

*A gyár forgalmának alakulása 1942-ben
pengőben*

Hadimegrendelések nettó forgalma	30 324 248 48
Ebből alvállalkozók forgalmaztak	3 032 000 00
Alvállalkozók nélküli saját forgalom	27 292 248 48
Exportforgalom	6 005 000 00
Polgári forgalom	13 726 162 00
Összesített saját forgalom	47 023 410 62
Hadi és polgári teljes forgalom	50 055 410 00

A hadiforgalom %-os megoszlása 72%
A polgári forgalom %-os megoszlása 28%, ami az üzem hadigazdálkodásra való átállítását jól mutatja.⁷⁶³

A polgári forgalomból a petróleumlámpa- és csillárforgalom 1 751 000 pengőt tett ki, ami az előző évnek lényegében megfelelt. A vasöntvények forgalmát az Anyaggazdálkodási Hivatal nyersanyagkiutalása határozta meg, s így a termelés ezen a vonalon tovább csökkent. A gázmérő, autogejzír, szeszmérő, vízórák gyártása – ami az 538 000 pengőértékével meghaladta ugyan a korábbi évek termelését –, bár az összforgalomhoz viszonyítva csekély volt, mégis erőltették, mert a béketermelésre való áttérés szempontjából fontosnak tartották.

A zománcéningyártás az előző évi gyártási érték keretében mozgott. A forgalomérték az 1941-ben kimutatott 2,3 millióval szemben elérte a 3 000 000 pengőt, de ez nem a termelés növekedését, hanem az árak emelkedését tükrözi.⁷⁶⁴ Ugyancsak az áremelkedésekkel magyarázható a polgári fegyverek forgalmában kimutatott pengőérték, amely az előző évi egy millióról

1 300 000 pengőre módosult. A Fémmű 5 800 000 pengőt számlázott le, amelyből 1 600 000 pengőérték gyári felhasználásra került. Egészében véve ezek a mutatók is megközelítőleg az 1941. évi szinten mozogtak.⁷⁶⁵

A hadimegrendelések alakulása 1942-ben

1941 decemberében a maradék megrendelés	28 000 000 pengő
1942 decemberéig új megrendelés értéke	98 000 000 pengő
<hr/>	
Összesen:	126 000 000 pengő

A megrendelésekből 1943-ra 101,1 milliót vittek át, bár ebből még 1942-ben jelentős szállításokat kellett volna eszközölni. Hasonlóan nagy lemaradások voltak a külföldi megrendelések teljesítésében is. 1942. január 1-én a külföldi megrendelések értéke 27,5 millió pengőt tett ki. 1942-ben az új megrendelések 17,3 millió pengő értékkel az összeget 44,8 millióra növelték. 1943-ra 35,2 millió pengőt vittek át, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy az új évet 136,3 milliós megrendeléssel kezdték a polgári megrendelések nélkül.

Egy oldalról a megrendeléseket a gyár nem tudta kielégíteni, más oldalról viszont a raktári készlet félgyártmányokban, félkész és kész áruban 19,6 millióról 26,8 millióra növekedett. A hitelezők eladósodása 28,2 millióról 37,3 millióra módosult. Ezen folyamat tendenciái a következőkben érezhetően emelkedést mutatnak.

A gyári kimutatás szerint a munkások 5572-ről 6756-ra, míg a tisztviselők száma 501-ről 604-re változott. Ez 20%-os növekedést mutat az 1941. évi adatokhoz viszonyítva. Így 1 tisztviselőre valamivel több mint 11 munkás esett. A tisztviselők számának gyors növekedése azzal magyarázható, hogy a rendeletek értelmezése szerint az ipariskolásokat a tisztviselő-kategóriába kellett átsorolni. Ezek figyelembe vételével a tényleges emelkedés a vizsgált időszakban 53 fő. A munkáslétszám kedvező alakulása, a több műszak bevezetése a munkaórák számának növekedését eredményezték. Mindezek hatását lemérve Varga József iparügyi miniszter arra a következtetésre jutott, hogy „... ipari termelésünk tehát a súlyos idők ellenére nemhogy hanyatlott volna, hanem még fokozódott is.”⁷⁶⁶

Az egyre súlyosbodó nyersanyaghiányból adódott, hogy külkereskedelmünkben Németország megtartotta vezető szerepét, de a számítási értékek csökkenő tendenciát mutattak. A behozatal 1941-ben 58% volt, ami

1942-re 51,8%-ra esett, míg a kivitel 60%-ról 54,9%-ra alakult. A Cseh-Morva Protektorátussal és a Lengyel Főkormányzósággal együtt a behozatali érték 61,1%-ról 54,9%-ra, a kivitel 64,4%-ról 59,1%-ra módosult.⁷⁶⁷ A másik nagy kereskedelmi partnere Magyarországnak Svédország volt. 1941-ben behozatalunk 12 millió svéd koronát tett ki, míg kivitelünk 18,5 milliót. 1942. március 1. és augusztus 31. között, vagyis egy féléves időszakban a behozatal 10 millióra, míg a kivitel 20 millió svéd koronára emelkedett. 1942. szeptemberében újabb egyezményt kötöttek, illetve parafáltak Stockholmban.⁷⁶⁸ Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy a haditechnikában jelentkező nagy veszteségeket, illetve a kimerülőben lévő nyersanyag lerakatokat pótolni lehessen.

A Fegyvergyár alaptőkéjét a Pestszentlőrinci Ipartelepek Rt. alapításának indokán, miként erre már utalás történt, 5 440 000 pengőről 8 160 000 pengőre emelte fel, s ezzel a teljes értékű részvények száma 163 200 darab lett. Ebből 123 738, vagyis a részvények 75,8%-a a MÁH birtokában volt, ami az 1941. évi 65%-hoz viszonyítva lényeges emelkedést jelent. Az alábbi összeállítás szerint a MÁH részesedése már az új tőkebocsajítás előtt is növekedően volt.

Pontosan nem tudjuk, hogy az adott időszakban a Fegyvergyár mennyi FFG részvényel rendelkezett, mert az összesítésekben az egyéb érdekeltségek is benne foglaltatnak. A Magyar Általános Hitelbank kimutatásából ismerjük a fegyvergyári, MÁH tulajdonban levő részvények számát, így megközelítőleg a fegyvergyár részesedése is megállapítható.

<i>A részvények megoszlása</i>	<i>1941. XII. 31.</i>	<i>1942. V. 18.</i>
MÁH részvények száma:	70 600	73 000
FFG részvények száma:	36 309	33 909
Ismert magánrészvények:	1 891	1 891
	108 800	108 800

Az 1891 magánrészvény 21 fő között az alábbiak szerint oszlott meg:

<i>Részvényesek száma</i>	<i>Részvények száma</i>	<i>Részvények összege</i>	<i>Részvények értéke</i>
1	300	300	15 000
2	280	560	28 000
1	260	260	13 000

<i>Részvényesek száma</i>	<i>Részvények száma</i>	<i>Részvények összege</i>	<i>Részvények értéke</i>
2	200	400	20 000
1	67	67	3 350
1	80	80	4 000
2	50	100	5 000
1	40	40	2 000
2	20	40	2 000
1	16	16	800
2	10	20	1 000
1	4	4	200
4	1	4	200
21	1328	1891	94 550

A feljegyzésekből egyértelműen kimutatható, hogy a nagyrészvényesek legtöbbje egyben az igazgatóság tagja.⁷⁶⁹

A gyár év végi mérlegében az ingatlanok 51 769 pengővel, a gépek értéke 2 481 462 pengővel emelkedett. A nyereséget 1 204 504 pengőben határozták meg, amelyből 60 000 pengőt az igazgatóság javadalmazására, a maradékot 6 pengős részesedésre fordították.⁷⁷⁰

1942-ben a termelés fokozódása, az anyagár és a munkabér emelkedése, valamint a hitelszükséglet további növelése vált jellemzővé. A több termelés ellenére a piaci igényeket a nagy felvásárlások miatt kielégíteni nem tudták. Bár a munkásjóléti intézeteket 960 000 pengővel támogatták, a feszültség egyre szélesebb körben jelentkezett. A munkásság elégedetlenkedő részét frontszolgálatra küldték. Érezhetően kiterjedt a Szociáldemokrata Párt befolyása. Ennek ellensúlyozására egy állam által létrehozott munkáspárt szervezésének gondolatát vetették fel, de első lépésként az ellenőrzés szigorításával és a munkakönyvbe bevezetett számozással igyekeztek a munkahelyek önkényes elhagyását nehezíteni.

A magyar hadiipar 1943-ban elérte termelőképessége maximumát, ami elsősorban nem azt jelentette, hogy a meglévő hadiüzemek felfejlődtek. A Honvédelmi Minisztérium a polgári termelés rovására minden alkalmas kisüzemet, műhelyt bevont a termelésbe, ami a hadianyagtermeléssel foglalkozó üzemek mutatóinak gyors emelkedéséhez vezetett. Amíg 1939-ben ezen létesítmények száma 757 volt, 1943-ban már 1370-et tartottak nyilván. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül a hadianyaggyárak fejlesztése sem,

amely a villámháborús tervek összeomlása után egyre inkább a német elképzeléseknek is megfelelt. Előtérbe került a gyalogsági és tüzérségi lőszerek gyártásának tökéletesítése, amelyre mintegy 31 millió pengőt irányoztak elő. Ennek a programnak keretében kapott nagyobb hangsúlyt a fűzfői Nitrokémiai lőpor- és robbanóanyag üzem fejlesztése is.

Németország követelésére a repülőprogram keretösszegét egy milliárdról 2,7 milliárdra emelték fel, amelyből nemcsak a Dunai Repülőgépgyár és a Magyar Vagon- és Gépgyár részesedett mintegy 50 millióval, hanem a Fegyvergyár Pestszentlőrinci Ipartelepek Rt.-a is kiszakított 60 milliót, amellyel havi 15 darab Junkers Ju 52-es repülőgéptest gyártására rendezkedett be. A korábbiakban csak a magyar mezőgazdaságban gondolkodó német katonai vezetés álláspontjának változását – amely természetesen nem választható el a keleti fronton kibontakozó, egyre súlyosabb helyzetűtől – a magyar katonai és pénzügyi körök is ki akarták használni, mondván: „A felszerelési cikkek előállításának megkezdésére most megvolna az alkalom, később ugyanis nem valószínű, hogy a németek részéről meglesz a hajlandóság a magyar felszerelési ipar támogatására, míg most a németek ezt szívesen látnák...”⁷⁷¹ Különösen az olyan iparágak fejlesztését szerették volna elérni, amelyek a háború után a béketermelésben kaphattak volna helyet. Ennek következménye a páncélozott járművek, rohamlövegek gyártásának felkarolása is.

A Honvédelmi Minisztérium egyfelől elvárta a hadiüzemek termelési tervének betartását, illetve felgyorsítását, ugyanakkor a gyártási előlegek folyósításánál továbbra is nagyfokú merevséget mutatott. A Fegyvergyár már 1942. november 2-án beadványt intézett a III. Csoportfőnökséghez hátrányos helyzetének megváltoztatása céljából. A szokásos 20%-os előleget 40–50%-ra kívánták megemeltetni a Minisztérium adminisztrációjának lassúsága miatt. Valójában ide kapcsolódott a biztosított 20%-ot érintő előlegek ügye is. Ez ugyanis két súlyos feltételhez volt kötve. Egyrészt anyagáremelés esetén előlegre felárat a Honvédelmi Minisztérium nem térített, másrészt előleg esetében a nem kötbéresített szállításkor is – bár a késés a nyersanyag-termelő vállalat hibájából, tehát indokoltan következett be – késési kamatot kellett fizetni. A Fegyvergyár észrevételezte továbbá, hogy a Minisztérium pénzügyi szervei a szállításokat követő jogos kifizetések 30%-át visszatartják a végleges ármegállapítás ürügyén, ugyanakkor az ármegállapítás esetenként évekre elnyúlik. Az elmondottak alátámasztására a gyár kimutatást készített, amelyből kitűnt, hogy 1941 és 1942-ben 4 699 803 pengő értékű árura nem állapították meg a végleges árat.⁷⁷²

Az üzem kiadásait igen megterhelték a szállítási távolságok. A 27,5 t teherbírású 9 gépkocsi csak 75%-a volt az 1941. évinek.⁷⁷³

1943 elején az energiahiány egyre bénítóbban hatott a termelésre. A törökbálinti üzemegység energiaszükséglete 400 000 kWó volt, de a korlátozás miatt csak 23 888 kWó-t használhatott fel. Előnyösebb helyzetben volt a Soroksári úton a központi telep, mivel saját áramfejlesztő berendezésével 3 508 500 kWó energiát tudott termelni, de ez is az összfogyasztásnak csak 40%-át jelentette. Ezért a vállalat az iparügyi miniszter 77.900/42 számú rendeletére hivatkozva a korlátozás alóli mentességet kérte.⁷⁷⁴

Február elején tüzérségi lőszergyártással 717 fő foglalkozott, ebből 618-an közvetlenül a termelés láncolatában. Az év végére a létszám ugyan emelkedett, de változatlanul súlyos gondot jelentett a gyár életében a munkaerőhiány. A hadügy egyre több embert vonultatott be, ugyanakkor a termelés felgyorsítását követelte az egyre fogyó, összetételében gyengülő erők átcsoportosításával. Javaslatok hangzottak el az üzemek koncentrációjára, ugyanis „... nagyon sok elsőrendű szakmunkás szabadulna fel a kisebb üzemek megszüntetése útján, akik még mindig jórészt polgári munkákkal vannak foglalkoztatva.”⁷⁷⁵ Bor Jenő vezérőrnagy, a IX. csoport főnöke főleg a művezetőhiány pótlását érezte sürgetőnek, annak ellenére, hogy a vas- és gépiparban számuk 1943-ban 2453, vagyis 192-vel több volt, mint a megelőző esztendőben. A Hadianyaggyártás Országos Felügyelője szerint a zavartalan termelés 50 000 új munkást igényelne. Hasonló volt a helyzet az ipar egészében, ahol több mint 206 000 munkahely betöltetlen volt.

Nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket a kormány 1941-ben hozott határozata sem, amely engedélyezte 6000 fő részére a németországi időszaki munkavállalást. Így reméltek a gép- és repülőgép iparban szakmunkásgárdához jutni. A magyar munkások életkörülményei Németországban kedvezőtlenebb hatottak ezen elképzelésekre. A vendégmunkások száma már 1942-ben 4500-ra zsugorodott, s egyre nagyobb gondot jelentett a kívánt kontingens feltöltése.

A munkaerőhiány csökkentése érdekében a honvédség hozzájárult, hogy a zászlóaljaktól 38 mérnököt és felsőipariskolást a Fegyvergyárba vezényeljének.⁷⁷⁶ Áprilisra elkészültek a fabarakkok a munkásszázadok elhelyezésére, de nem találtak a gyár területén olyan helyet, ahol ezeket fel lehetett volna állítani.⁷⁷⁷ A munkaszolgálatosok, zsidók, mezőgazdaságban felszabadult parasztok, vagyis zömében szakképzetlen tömeg egyrésztől ugyan növelte a munkások számát, ugyanakkor az év második felében ezeket úgy tekintették, mint akikkel felszabadítanak frontszolgálatra alkalmas korosztályokat. 1943. november 4-én a munkaerőkérdés koordinálására létrehozták a Honvédelmi Munkaszervezetet, amely feladatát betölteni már nem tudta,

mert csak kiskorúak és nyugdíjasok álltak rendelkezésére. Nem segítette elő a hadiüzemek munkaerőkérdésének megoldását a bérszabályozás sem. Amíg a hadiüzemekben a drágasági pótlék 1939-hez viszonyítva elérte a 60%-ot, a lényegesen kevesebb kötöttséget jelentő polgári létesítményekben is elérte a 30–50%-ot.

*A gépiparban alkalmazott munkások számának alakulása
1938–1943 között*

Év	Férfi	Nő	Összesen	%
1938	33 519	6 864	40 383	100
1939	43 308	9 236	52 544	130
1940	56 914	18 776	75 690	187
1941	61 015	15 523	76 538	188
1942	72 654	20 918	93 572	231
1943	85 210	27 561	112 771	281

Ezek szerint a gépipari munkásság létszámának emelkedése 1943-ban 19 199 fő volt. Nemek szerinti megoszlásban 12 556 férfi és 6643 nő.⁷⁷⁸

1943. március 5-én a Fegyvergyár megbízást kapott a Danuvia rt. által gyártott géppisztolyok előállításának tanulmányozására. Ez a fegyver az 1939 M., Király-féle géppisztoly volt, amelyről viszonylag gyorsan megállapították, hogy a szakrajzok kézhezvételétől 6 hónap elegendő a szerkesztésre, s mintegy 3 hónapot igényel a szerszámok legyártása. A termelés megindításához, a havi 1000 darabos kapacitás biztosításához, ha a gyár pisztolygyártási programját megváltoztatják, 9 hónap szükséges. Pisztolygyártás Németország részére bér munkában folyt az 1942. április 7-én, majd július 9-én kelt szerződés értelmében. A német megrendelés teljesítése a német nyersanyag-szállítmányok elmaradása miatt lemaradásban volt, ezért a gyár a második 30 000 pisztoly gyártása alól felmentést kért, s egyben állásfoglalást a géppisztolygyártás megindítása, az üzemrész átalakításának kérdésében.⁷⁷⁹

A 39 M. géppisztolyt 1939-ben rendszeresítették, de 1943-ban kialakították modern, behajthatós, váltóasztos változatát. A gyártás elhúzóadásának okát a zárszerkezetben jelentkező, feltételezhetően pótanyag fel-

használásából származó törésekkel magyarázták. A nemes anyagokra való visszatérés után a fegyvergyári kapacitás kívánt mértékét 2–3000 darabban jelölték meg, a Danuvia gyárhoz hasonlóan. Annak ellenére, hogy Németország nehezményezte, hogy a magyar géppisztoly nem a német parabellum lőszeret tüzeli, a megrendelést kiadták.

A Fegyvergyár német igények kielégítésére gyártotta még az 1898/40 M., 7,9 mm-es puskákat. Viszonylag gyorsan áttért az 1935 M., 8 mm-es és az 1943 M., 7,9 mm-es puska előállítására. Az 1936 M., 37 mm-es páncéltörő ágyúkhöz betétcsöveket készített 8, illetve 5,4 mm-es változatban. Előtérbe került az 1942 M. géppuska gyártása is, ami feleslegessé tette ugyan az 1931 M. és az 1907/12 M. Schwarzlose géppuska előállítását, mégis az 1942 M., 7,9 mm-es Grunov („villám”) géppuska gyártási jogának és gyártási szakrajzainak megérkezéséig – ezeket Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke már februárban megigényelte – az 1907/12/31 M., 8 mm-es géppuskák Mauser lőszerre való átalakítását megkezdték.⁷⁸⁰ Az átalakításhoz két variációt dolgoztak ki. Az első szerint a cső hossza maradt, s így a változtatás az éles csőre, gyakorló csőre, adogatótengelyre, zártömbre, az irányzék fogas ívére, valamint az irányzékdobra terjedt ki. A másik változatban a géppuska-cső mérete, mint a cseh géppuskánál, a Mauser karabély hosszának felelt meg. A változtatás érintette az éles- és gyakorló csövet, az adogatótengelyt, a zártömböt, a teljes irányzékot, cseh minta szerint csapó kivitelben. Hosszabb lett a hűtőburok és a csőméretnek megfelelően a gőzcső a hűtőburokban. Mindkét esetben alakítani kellett a tokon és az adogatón, az utóbbin elsősorban a bevezetésre kerülő fémhevederek miatt. E géppuska kialakításánál, a cső méretezésénél és fűrásánál a német egységes géppuska, a cseh géppuska és a Fegyvergyár néhány évvel korábban szerkesztett Mauser géppuskája szolgált alapul.

	Egységes német gpu.	Cseh gpu.	Fegyvergyári gpu.
Furat	7,91+–002	7,77	7,83
Huzag	8,2+–005	8,07	8,17
Huzagemelkedés	240 mm	250 mm	245 mm
Csőszakolás mértéke	0,34	0,46	0,40

1943-ban a Fegyvergyár puskagyártásának havi kapacitása 12 000 darab volt, amit némi beruházással 18 000-re kívántak felemelni. A termelés felét Németországba szállították. 1943-ban a gyár 170 000 darabra kapott megrendelést, amiből június közepéig 37 000 darabot adott át. A megrendelések között találunk még 1410 db 50 mm-es gránátvetőt, 1525 géppuskát, 250 nehézpuskát és 9500 darab rakétapisztolyt, de az utóbbinak gyártását anyaghiány miatt az év közepéig nem kezdték el.⁷⁸¹

Öt héttel a voronyezsi vereség után, február 18-án, Németország végrehajtotta a totális mozgósítást, amelynek hatása Magyarországon is megmutatkozott. Hazánk kénytelen volt a fogyasztási cikkek gyártását tovább csökkenteni és ugyanakkor a bér munka vállalási lehetőségeket növelni. 1943-ban az engedélyezett keret elérte a 660 milliót. A lehetőségek felhasználását a DIKÓ, azaz a Deutsche Industrie Kommission in Ungarn nevezetű szerv végezte. Ennek megfelelően a Fegyvergyár haditermelésének csaknem 80%-a a német hadsereget szolgáltatta.⁷⁸² A gyártás költségeit az általános gyakorlatnak megfelelően a bankok biztosították, jóllehet a kiadások 30%-ára volt csak fedezet. Magyarország bankjegyforgalma 1930-ban 400, 1938-ban 800 millió pengő volt, ez 1943-ra 4 milliárdra emelkedett.⁷⁸³ Kállay Miklós miniszterelnöksége idején Németország eladósodása elérte a 800 millió márkát. „Nem lehet teljesen visszautasítani a magyar kormány kijelentését – írta Clodius, Joachim von Ribbentropnak –, hogy a hitelek állandó növelése veszélyezteti a pengő és a pénzügyi helyzet stabilitását. Magyarországon, amely eddig a legtöbb európai országnál jobban óvta gazdasági rendjét, éppen az utóbbi hónapokban lépnek fel aggasztó tünetek, amelyek részben ezekre a hitelekre vezethetők vissza.”⁷⁸⁴

A Honvédelmi Minisztérium 7. M. Osztálya március 23-án megkezdte tárgyalásait a Fegyvergyár törökbálinti részlegének továbbfejlesztéséről. Ezúttal harcocsai elhárító akna gyártása, illetve szerelése került napirendre. A megbeszélés eredményeként döntés született arról, hogy nitropenta – tritol keverék öntésére alkalmas berendezést létesítenek. Biztosítani kellett még a lőszergyártó részlegtől függetlenül egy robbanóanyag- és készanyag raktárat, valamint egy üzemi helyiséget szerelésre. A tervezést azonnal megkezdték és az öntökazánok gyártásával Szmercsányi Ernő cégét bízták meg. Az új létesítmény kapacitása havonként 7000 darab akna volt, amelyből a Honvédelmi Minisztérium 40 000 darabot kívánt készíttetni.⁷⁸⁵ Az előkészítő tárgyalások már korábban megkezdődtek és egy nagyarányú kölcsönre vonatkoztak. A Honvédelmi Minisztérium arra törekedett, hogy pontosan határozza meg a kölcsön felhasználását, amivel a gyár csak részben értett egyet. „... Ezen

vállalat gyártása oly természetű – hangsúlyozta a vállalati vezetés –, hogy a gépészeti berendezése békegyártás esetén is kitűnően felhasználható; az általunk kiépíteni kívánt üzletág viszont olyan, hogy semmiféle békecikkre való felhasználása nem lehetséges...”⁷⁸⁶ A kölcsönöket öt év alatt 5,5%-os kamattal kellett visszafizetni, de elszámolhatták a termelvényekben is. Amennyiben a vállalat a fizetési feltételeknek nem tudott eleget tenni, a hadügy a terheket átvállalta, a javak viszont megfelelő arányban a Honvédelmi Minisztérium birtokába mentek át.

1943 februárjában a Fegyvergyár az 1943 M. puska rendszeresítési javaslatát megküldte a Honvédelmi Miniszternek és a Honvéd Vezérkar Főnökének. Általános kivitelezése az 1935 M., 8 mm-es puskára hasonlított, de 8 mm-es, 1931 M. lőszer helyett 7,9 mm-es, perem nélküli, német Mauser löszert tüzelt. A fegyver két változatban készült. Németországban 1898/40 jhv. (Magyar Fegyvergyár kódjele) jelzést kapott, míg Magyarországon 1943 M. puska néven ismert. A német változatnál műszaki kikötés volt a náluk rendszeresített szurony alkalmazása, a fogantyú lehajtása, irányzékcsapó mindkét oldalon való számozása, az irányzékv saját szerkezeti rajz szerinti alakítása. A legnagyobb változtatást a tokon kellett eszközölni a töltőéc elhelyezhetősége miatt. A konstruktőrök az elsütőberendezésen nem kívántak változtatni, vagyis a tok körvonal-adatait megtartották, mert ezzel az osztott ágy és a hozzákapcsolt összes méretek változatlanok maradhattak. A méretek meghatározásánál figyelembe vették a rendelkezésre álló, Mauser rendszerű hadifegyvereket és a később a német hadvezetőség részéről átengedett 1898 k. (kurz – röv.) M., 7,9 mm-es ismétlőkabély hiteles szerkezeti rajzait. E segédlet alapján a toknak az a része módosult, ahol a töltények a töltényürbe lépnek. A szekrény kialakításában is eltértek a Mauser fegyverektől. Ezek eredetileg egyetlen kovácsolt darabból készültek, s ez által megmunkálásuk rendkívül körülményes volt. A Fegyvergyár új technológiával, egyszerű lemezanyagból állította elő. A szekrényben az adogató és rugója német minta szerinti igényeket elégített ki. Az irányzék emelkedési görbéjének helyességét két alkalommal Németországban végzett lőkísérletekkel ellenőrizték.

Március 23-án a Haditechnikai Intézet az átvételt az 1935 M. puskához képest leegyszerűsítette és elrendelte, hogy az 1930-as évektől bevezetésre tervezett, magyar gyártású Mauser lőszer elkészültéig átvétele lengyel, illetve jugoszláv „SS” Mauser löszerral történjék, s javasolták, hogy e célra a Fegyvergyárnak 400 000 darabot utaljanak ki.⁷⁸⁷

Az új magyar Mauser löszert tüzelő puska 1940-ben keltette fel Németország érdeklődését. Az akkori tárgyalások alkalmával a gyár bemutatta az

1938-ban kidolgozott és már gyártásra részben előkészített fegyvert, amelyből hamarosan 20 darab mintapéldányt, ballisztikai kísérleteik elvégzésére, a német szakemberek átvettek. Első alkalommal Németország ebből a puskából 60 000 darabot rendelt, majd egymást követően kétszer 100 000 darabot. A leszállítás szabályszerűen megtörtént. Lényegbevágó észrevételt Németország nem tett, bár később a fegyver szabálytalan töltéséből adódóan törések keletkeztek. Ennek tisztázására készült az 1943. április 7-én kelt, a 43 M. puska szerkezetével kapcsolatos jelentés, amelynek véleményezésére a gyár a Haditechnikai Intézetet kérte fel.⁷⁸⁸

A Fegyvergyár a Honvédelmi miniszternek ajánlatot tett még 100 000 darab 1942 M. puskára. „A 42 M. elnevezést önhatalmúlag, megkülönböztetésül választottuk a 35 M. puskával szemben. Szerkezeti kivitelben a 43 M. puska általában a 35 M. puskával azonos, azonban a használni tervezett Mauser lőszernek megfelelően szekrény része a tok megfelelő kiképzett részében és a faágyban belül nyer elhelyezést.”⁷⁸⁹ Az ágyazat az 1935 M. puskához hasonlóan osztott kivitelben készült. Nem változtattak a foglalyványokon és a szuronyon sem. A zárszerkezet az utolsó lövés hüvelykivetése után az adogatón megakadt, s így újratöltésre figyelmeztetett.

A gyár 1943 januárjában visszakérte a Németország által lekötött puskagyártási kapacitás 50%-át. Így sikerült az 1943 M. puskából a nyár folyamán a magyar hadsereg veszteségének pótlására 50 000 darabot szállítani. Ezt követően két hónapig havi 12 000 darab puskát Németország részére kellett volna biztosítani, de a nyersanyaghiány ezt nem tette lehetővé.

Az üzem felsőbb utasításra továbbra is kísérletezett a vashüvelyekkel. Hogy ez a kérdés nem volt újkeletű, bizonyítja a gyárnak egy 1941. évi jelentése, mely szerint „Részben kezdeti nehézségek, részben anyaghiba miatt cca 50%-os selejtünk volt.”⁷⁹⁰ Felújították az előkészületeket, amelyek annyira eredményesek voltak, hogy a gyártási terveket biztosító Langhein-Pfanhauserwerke-Leipzig céghez nem küldtek ki előmunkásokat. Viszonylag sikeresnek lehet mondani a 4 cm-es hüvely gyártását, amelyből a napi termelés elérte a 2000 darabot. A gépsorok kapacitásának teljes kimerítését akadályozta a galvanizáló üzem átállítása. A berendezések egy részét Németországból szállították, s ez nagy kihagyásokkal történt. Másrészt, a német cég által átengedett szakrajzok alapján kimunkált szerszámokkal a gyártást lebonyolítani nem lehetett. Ezen az 1942 elején kialakult helyzetben kívánt a gyár változtatni júniusban, amikor új sorozat szerszámot készítettek. Végül Németország a még mutatkozó hiányokat pótolta, s így novemberben a termelés megindulhatott, mert a lőpróbák is kedvezően alakultak.⁷⁹¹

A vashüvely gyártásáról készült táblázat az 1943 tavaszán kialakult helyzetet tükrözi:^{79 2}

Gyalogsági löszerek

Típus	Gyár	Napi kapacitás/db
8 mm	Weiss Manfréd	200 000
	Magyar Lőszerművek	600 000
9 mm	Fegyvergyár	90 000
	Magyar Lőszerművek	600 000
	Weiss Manfréd	50 000

Nehézyalogsági és tüzérségi löszerek

20 mm	Weiss Manfréd	2 000
	Danuvia	20 000
30 mm	Weiss Manfréd	2 000
	Fegyvergyár	2 000
40 mm	MÁVAG	4 000
	Fémlemezgyár	3 000
75 mm	Fegyvergyár	1,5 000
	Weiss Manfréd	0,3 000
80 mm	Fegyvergyár	0,6 000
	MÁVAG	2 000
	Fémlemezgyár	1 000
105 mm	Fegyvergyár	0,2 000

Az alumíniumhüvelyek mellett továbbra is gyakorlatban volt a rézhüvelyek alkalmazása, esetenként erre kilőtt tüzérségi hüvelyeket használtak. Így is gyakori volt a repedés. A KÁB 1943 áprilisában 125 000 darab 1939 M., 9 mm-es tétel átvételét hasonló okok miatt megtagadta.^{79 3}

1943 közepén a hadügy újra kísérletet tett a Fegyvergyár bővítésére. Az előzetes megbeszélések már 1942-ben megkezdődtek, de a gyár akkor a döntést sikerrel elodázta. A gyártelep bővítésével kapcsolatban felvetődött a gyártelepre beékelődő Schramm Kristóf és Gruber János gyártelepének meg-

vétele, de az érintettek a felszólításra nem is válaszoltak. Damming András, a gyár vezérigazgatója úgy vélte, hogy a lőszerprogramhoz nagyobb területre van szükség, ezért inkább a Fővárosi Tanáccsal javasolt egyezkedést a Gubacsi út túloldalán fekvő telek megszerzése tárgyában.⁷⁹⁴

A Fegyvergyár életében állandóan visszatérő problémaként jelentkezett a géppuska, illetve a géppuskaalkatrészek gyártása. Ezek közé tartozott a töltényheveder is. Még 1941 márciusában és áprilisában a gyár az 1907/12/31 M. géppuskához tartozó fémheveder szerkesztésére kapott megbízást. November 20-án a kísérletek befejeződtek. 1942 júniusában csapatpróba alá vették a kísérleti darabokat és ennek eredménye birtokában október 9-én a gyár benyújtotta árajánlatát 40 000 darabra. November 17-én a hadügy csak 10 000 darabot rendelt meg, mert a 34 P/darab árat magasnak tartotta. Az üzlet megtartása érdekében a Fegyvergyár mérsékelte az árat és havi 2500 darab előállítását vállalta, de a termelési költségek csökkentése érdekében tovább folytatták a kísérleteket. Elfogadtatását elősegítette a nyersanyaghiány, ami miatt a gyár által javasolt új anyag felhasználásához a felsőbb katonai szervek hozzájárultak. Egy csaknem húsz nappal későbbi átiratból viszont kiderül, hogy az üzem az eredetileg vállalt 10 000 darabos vasheveder megrendelést sem teljesítette és kénytelen volt hosszabbítást kérni. Schmall Endre vezérőrmagy viszont kijelentette: „... meghosszabbítást nem áll módomban adni, mert a kivizsgálás eredménye alapján megállapítottam, hogy a szállítási késedelem főként a Cím magatartása miatt állt elő, mert a HTI által előírt anyag sürgős megrendelése helyett más, saját maga által kikísérletezett anyag felhasználását szorgalmazta, s közben az idő elmúlt. A jövőben hasonló eljárástól tartózkodjék, mert az ilyen eset, mivel felkészültségünket is érinti — súlyosabb következményeket is maga után vonhat.”⁷⁹⁵

Az egységes géppuska ügyében 1943. június 4-ére hívtak egybe értekezletet. A pillanatnyi elképzelések szerint a Fegyvergyár és a Danuvia kapta meg a gyártás jogát. Az elvárás havonként 1000–1000 darab volt, de a konkrét adottságok miatt havi 500–500 darabban állapodtak meg. A kapacitást elsősorban befolyásolta a 42 M. géppuskához tartozó, viszonylag nagyszámú, fegyverenként 8 darab csőszükséglet. Ez az említett 500 géppuska esetében 4000 csövet jelentett, amelynek biztosítását csak a puskacapacitás terhére látták elérhetőnek. A gyártásban három ütemet kívántak elfogadtatni. Az első ütemben minden sajtolt alkatrészt még Németország szállít. A második ütem jellegzetessége, hogy már magyar sajtoló szerszámokkal, de még eredeti német anyagból dolgoznak. A harmadik ütemben térnének rá a teljes hazai gyártásra, amelynek időpontját 1945 júniusára tették.⁷⁹⁶

1943 júniusában kezdett formát ölteni a PIRT, azaz a Fegyvergyár tulajdonában levő Pestszentlőrinci Ipartelepek rt. eladásának ügye. Megvételére a Danuvia nyújtott be ajánlatot, de Dammang, a gyár vezérigazgatója az eladás ellen foglalt állást, mert a gyár ezzel elesett volna a repülőgépgyártással kapcsolatban várható alumínium félgyártmány megrendelésektől és elsősorban ez az üzemegység volt a legalkalmasabb a béketermelésre való átállásra. Eladás esetén árát a pillanatnyilag bejegyzett 5 millió pengős névérték fölé kívánták emelni, mert ez a gyáregység névértékénél lényegesen többet ért.⁷⁹⁷

Az üzem anyagi kiadásai között jelentős helyet foglalt el a szállítás. A távolságok az üzemegységek között, az országos úthálózat megközelítése csak részben volt a gyár belügye. A szállítás biztonsága érdekében a központtól 21 km-re fekvő törökbálinti üzem és a balatoni műút között miniszteri rendeletre, saját költségen kellett bekötőutat építeni, sőt annak karbantartásával is a gyárat kívánták megterhelni. Egy júliusban kelt, betonút építésére vonatkozó válaszlevélből megtudjuk, hogy a gyár a felszólítás elől kitért, mondván: „... a műutat és a gyár közötti összekötő utat... igen sűrűn különböző kincstári járművek is használják.”⁷⁹⁸

A nyomasztó anyaghányból adódott, hogy az 1898/40 M. puskák gyártásával kapcsolatban Németország javaslatot tett a puskaagynak rétegezett lemezéből való előállítására. Ennek a kérdésnek a megoldása érdekében a technológiát a gyár szakemberei Németországban tanulmányozták.⁷⁹⁹

1943 közepére esett, hogy az 1937 M. pisztoly helyett a Honvédelmi Minisztérium a német szolgálati pisztoly bevezetését tervezte. A kérdés a Haditechnikai Intézet részéről úgy merült fel, hogy a gyár képes-e ennek gyártására, milyen kapacitást tud elérni, igényel-e az átállás új gépeket. A Fegyvergyár válasza egyértelmű volt, hiszen a fegyvert Németország részére már 9 mm-es változatban gyártotta. Jelentették, hogy az átállás 12–14 hónapot jelent, de mivel tárgyalásokat folytatnak az 1939 M. és az 1943 M. géppisztoly gyártásának folyamatba vételéről is, az átfutási időt több tényező befolyásolja.⁸⁰⁰ Gyakorlatilag a gyár ezen tárgyalásokkal egyidőben megtervezett egy kísérleti páncéltörő puskát is, amelynek szerkezeti rajzait és legjellemzőbb adatait három változatban terjesztették elő. Az első változat ürmérete 13 mm volt, az ormózatok száma 8, emelkedés hossza 700, míg a maximális gáznyomás 5000. A másodiknál az eltérés az egyenes huzagolásban jelentkezett. A harmadik változat ürmérete 8 mm, az ormózatok száma 6, emelkedés 650, míg a cső huzagolt részének hossza 1500 mm volt.⁸⁰¹

Július végén a szállítási határidők kérdését a Honvédelmi Minisztérium különböző osztályainak bevonásával áttekintették. A gyár ígéretet tett arra,

hogy 1943 M. puska átadását, a megrendelt 17 000 darabot 1945 februárjára, a kitűzött határidő előtt hat hónappal befejezi, s közben Németország részére is szállításokat eszközöl. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a csőhiány 50%-os, a leszállított puskákhoz is még 11 000 szuronyt kell pótolni. 50 000 géppisztoly szurony elkészítését anyagihiány késlelteti. Ugyancsak késedelmet szenved az 1907/31 M. géppuska és heveder szállítása is. Hasonló okok miatt nem tudta a hadsereg megkapni az 1939 M. gránátvetőket, csöveket, tartalék-készleteket és alkatrészeket.

Az 1941 M. lövészpuska megrendelése 8860 darabra szólt. A teljesítés a gyári kapacitás átprogramozása miatt elmaradt. Szállít még a gyár verseny-puskát 6 mm-es űrméretben, 1938 M. kispuskát, 1942 M. világítópisztolyt, 1936 M. nehézpuskát, átvételi idomszereket, de a nagyobb tételeket a nyersanyag beszerzése mindenkor befolyásolta.⁸⁰²

Júliusban a hadügy arról tájékozódott, hogy a gyár képes-e a nyersanyag közheztételétől számított 6 héten belül napi 3000 darab szereletlen kézi-gránátot előállítani. Augusztus elején az 1942 M. gránátból megrendeltek 1 millió darabot. Ebben, mint alvállalkozó a Füleki Iparművek rt. is részt vett.⁸⁰³ A gyár elvállalta az 1943 M. repeszgránát gyártását is, ha ehhez Mannesmann csöveket kap, viszont – edzőberendezés hiánya miatt – visszatúsította a 7,5 cm-es páncélgránátra benyújtott igényt.⁸⁰⁴

1943 második felében a Fegyvergyárat egyfelől a termelés bővítése, másfelől a háború után várható béketermelés foglalkoztatta. Szeptember 6-án Sugár Péter nyújtott be vitaanyagot, amely részben a hagyományos gyártási ágazatokra, részben új termelvényekre épült. A legnagyobb gondot a pillanatnyi helyzetet jellemző 80% – 20% hadi – polgári forgalomban jelölte meg. Javasolta a fémhengermű számára az ólomcső gyártás megindítását, a sodrómű felállítását és a termelés kiszélesítését csapágyfémek, egyéb ötvözőanyagok terén. A zománcárgyár kilátásait jobbnak vélte, mert az edénygyártás Magyarországon mindig kiemelkedő szerepet játszott. A meglévő ismert kollekción speciális edényekkel kívánta frissíteni, ami azt jelentette, hogy az alumíniumedényektől a patkóvasakig szinte mindent a nemzetközi piacot jól ismerő szakemberek figyelmébe ajánlott. Célul tűzte ki a lemezkádák közkedvelté tételét, jöllehet a piac a vaskádák iránt érdeklődött. Szükségét érezte egy olyan cikk kiválasztásának, ami önmagában milliós hasznot hozhatott. Ilyennek látta a varrat nélküli csövet, amelynek gyártásáról 1931-től vitatkoztak, de a több milliós beruházás igénye miatt megindítását az igazgatóság elvetette. Később kartell-érdekeltségek miatt vették le a napirendről. A nemzetközi kartellnak tagja volt a csepeli Weiss cég is, amely e gyártási ág berendezési cikkeinek beszerzését is megnehezítette. A háború alatt

azonban a kartell felbomlott, s elérkezettnek látták a német, svájci, amerikai cégek műszaki berendezéseinek rajzait megvenni és a Ganz – Lánggyár bevonásával legyártani. Felvetődött még a konzern körébe tartozó, nagyrészt öntöttvas csövek termelésével foglalkozó Siemens-Friedrich Művek rt.-vel való fúzió gondolata is.⁸⁰⁵ Sugár Péter vitaanyagát nem tartották kielégítőnek, ezért október 26-án felkerlte az igazgatóság Rohács Lajost, az említett Siemens Művek vezető igazgatóját, aki megállapította: „... a Fegyvergyár békebeli termelését olyan irányba kellene átállítani, hogy termelvényeivel a magyarországi vaskereskedőknél az eddiginél erőteljesebb pozícióra tegyen szert.”⁸⁰⁶ Sugár Péter elgondolásait erősen kritizálta, mert az majdnem az összes vaskereskedelmi forgalom tárgyát képező cikket figyelembe vette, amit a piacok szűk köre, a konkurensek nagy száma, s esetenként a még meglévő kartell-érdekeltség kilátástalanná tett.

A béketermelésre való áttérés vetette fel újra az üzemi adminisztráció helyzetét. Megállapították, hogy az utolsó, 1942 elején beadott jelentés nem hozott változást. Az azóta eltelt idő is megmutatta, hogy a Fegyvergyár számára szükség van egy gyártást előkészítő és ellenőrző szervre.⁸⁰⁷

Hasonló gondokkal küzdött a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárgyár részvénytársaság is. Ők a rádió és elektromos ipar cséveszükségletét igyekeztek kielégíteni. E gyár számára a problémát a kúpos cséve jelentette, amelyet a magyar ipar 90%-ban használt, de a gyár gépparkja ennek előállítására alkalmatlan volt. Már 1943-ban tervbe vették az új gépsorok beszerzését, hogy a piac 1/3-át biztosítani tudják maguknak.⁸⁰⁸

1943 második felében a magyar gazdasági élet egésze, ezen belül a nyersanyag, energia és munkaerő ellátás egyre kilátástalanabb helyzetbe jutott. Ezt támasztja alá a Fegyvergyár szeptember 28-án kelt jelentése is, amelyben utaltak az Erőtelepek rt. néhány napos széntartalékára, gőz és villamosenergia ellátásuk katasztrófális helyzetére.⁸⁰⁹ Tetézte a bajokat, hogy a BART, a balatoni műúton közlekedő autóbuszüzem, anyagellátása is akadozott, s a lőszerüzem törökbálinti és nagytétényi munkásai nem jutottak el a munkahelyre. Így a gyár kénytelen volt a honvédség támogatását kérni a községenként 150–200 munkás szállításához.⁸¹⁰ Minden igyekezet ellenére a katonai vezetésnek nem sikerült a hadiüzemek munkásait megkötni, de még a tisztviselők között is előfordult, hogy a Vadásztöltény gyárban kapott 300 pengős fizetést a Bonyhádi Zománcmű 800 pengős javadalmazásával cserélték fel.⁸¹¹

A gyárakban uralkodó helyzetet látva a honvédelmi miniszter általános észrevételeket tett, s elrendelte, hogy leiratát a gyárak az alvállalkozók részére küldjék meg. „Az utóbbi időben – írta a miniszter – tapasztalom, hogy egyes

lőszergyártó cégek a kiadott megrendelések teljesítésével kapcsolatban nem érzik át azt a nagy fontosságot, amit a mai idők rájuk rónak. Messze vannak attól az eszményi állapottól, hogy minden erőt fáradságot, *sőt anyagi áldozatot is* – kiemelés tőlem, TF – a magasabb országos érdekek szolgálatába állítva a lehetetlennek látszót is elkövessék, vagy legalább is megkíséreljék azt a legnagyobb gyártási teljesítmény elérésére... Ezzel szemben – sajnos – a legtöbb gyártó cégnél azt tapasztaltam, hogy a megrendelés teljesítése érdekében csak annyit tesz, hogy a mulasztás, vagy vétkes gondatlanság vádja ne érhesse.”^{8 1 2} A miniszter felmérte a tényleges helyzetet, de nem tett említést a nyilvánvalóan jelentkező szabotázsakciókról. Ennek a feltételezésnek jogosságát támasztja alá a Láng Gépgyár értesítése, hogy a szállítását azért tudja csak csökkentett mértékben teljesíteni, mert a kapott nyersanyag 70%-a hibás.^{8 1 3}

A munkaerőhiányt a gyár új gépsorok beszerzésével kísérte meg enyhíteni 1943 októberében, de mint ez a pisztolytöltény-berendezés esetében is látható, a törekvés nem mondható zavartalannak. A megrendelést a Deutsche Waffen- und Minitionsfabriken A. G.-nél tették. A poseni üzem legkésőbb 1944 elejére vállalta a szállítást, de a gépek jelentős részét a karlsruhei üzem állította elő, s ezek csak a júliusi teljesítést igazolták vissza. Az időpontok le rövidítése érdekében fordult a gyár a honvédelmi miniszterhez.^{8 1 4} A gyors elintézésben bíztak, mert a minisztérium a gyárnak kiadott egy 3 300 000 darabos, 9 mm-es 1929 M. pisztolytöltény megrendelést.

Ennek teljesítését szerették volna az előírt vashüvellyel szemben sárgarézből végezni. „Kérésünkkel kapcsolatban arra hivatkozunk – írták felterjesztésükben –, hogy meglévő berendezésünk segédüzemi része nem alkalmas a vastöltényhüvely gyártására mindaddig, amíg a megrendelés alatt lévő pisztolytölténygyártó új berendezésünk Németországból meg nem érkezik.”^{8 1 5}

A gyárban folyó tevékenység sokrötűségét igazolja, hogy végezték a Hofherr–Schranz-nál megrendelt 1936 M., 250 kg-os bombatestek összeszerelését, s a rakéta lőszer gyártásához szükséges csövek előállítását a Weiss Manfréd cég termelésének kiegészítésére. Esetenként a korábbiakban rutinmunkának számító feladatokkal sem tudtak megbirkózni, mint a 300 000 darab, 1936 M. kézigránátnak 1934/a M.-re való átszerelésével. A hibák kiküszöbölésére a gyár a technológia felülvizsgálatát kérte. Ugyancsak vizsgálat tárgyát kellett, hogy képezze az 1934/a M. gyutacs is, amely gyenge iniciálóképességűnek bizonyult. Az 1943 M. géppisztoly gyártását egy 11 000 darabos megrendelés indította el. A havi 1000 darabos kapacitás elérését a Kincstár 1 millió pengővel támogatta.^{8 1 6}

A munkások mellett a mérnökhány is nehezítette a termelést. Igyekeztek ugyan zsidó szakemberekkel megoldást találni, mégis szükségessé vált a

HEK részére a termelés folyamatossága érdekében engedményeket tenni. Ennek eredménye volt a termékek formai leegyszerűsítése.⁸¹⁷ A lemaradások azonban így is egyre nagyobb méreteket öltöttek.

A mondottak alátámasztásául szolgálhat egy december 18-án kelt összeállítás. A felsorolt tételekre a megrendeléseket 1941-ben adták ki, a felmérést pedig 1943. november 30-án végezték.⁸¹⁸

<i>Minta</i>	<i>Megnevezés</i>	<i>darab</i>	<i>Határidő</i>	<i>Lemaradás</i>
1939 M.	40 mm-es repeszgránát	50 000	1942. VIII.	—
1929/32 M.	8 mm-es légvédelmi repeszgránát	15 000	1942. VIII.	11 500
1929/32 M.	40 mm-es repeszgránát	10 000	1942. VIII.	10 000
1939 M.	40 mm-es légvédelmi repeszgránát	100 000	1943. XII.	35 000
1939 M.	40 mm-es páncéltörő repeszgránát	23 000	1943. XII.	—
1936 M.	40 mm-es légvédelmi páncélgránát	144 000	1943. V.	44 000
1936 M.	40 mm-es páncéltörő gránát	105 000	1943. X.	75 000
1936 M.	40 mm-es páncéltörő gránát	284 000	1944. II.	284 000
1929 M.	9 mm-es pisztolytöltény	5 000 000	1943. VIII.	—
1942 M.	8 cm-es páncéltörő repeszgránát	17 000	1943. II.	17 000

<i>Minta</i>	<i>Megnevezés</i>	<i>darab</i>	<i>Határidő</i>	<i>Lemaradás</i>
1942 M.	10 cm-es pán- célőtörő repesz- gránát	31 000	1943. VI.	31 000
1942 M.	10,5 cm-es pán- célőtörő repesz- gránát	40 000	1943. VI.	40 000
1942/a M.	37 mm-es nye- les pr. gránát	64 000	1944. VIII.	64 000
1942 M.	40 mm-es nye- les pr. gránát	159 000	1944. IV.	159 000
1942/a M.	40 mm-es nye- les pr. gránát	72 000	1944. III.	72 000
?	47 mm-es pán- célőtörő gránát	15 000	1943. V.	15 000

Kiegészíti a mondottakat Dombrády Lóránd összeállítása is, aki szállítási részjelentésekből, a Hadianyaggyártás Hadbiztosságának anyagából készítette el 1938-ig visszamenőleg a honvédség részére megrendelt és szállított gyalogsági fegyverek mennyiségi mutatóját.

Típus	1941		1942		1943		Összesen	
	R	Sz	R	Sz	R	Sz	R	Sz
39 M., 9 mm géppisztoly	–	–	–	–	8 650	3 625	8 650	3 625
43 M., 9 mm géppisztoly	–	–	–	–	61 350	–	61 350	–
35 M., 8 mm puská	–	–	–	–	–	–	–	–
43 M., 7,9 mm puská	–	–	171 000	–	–	70 000	171 000	70 000
31 M., 8 mm golyószóró	1 800	850	3 583	500	–	1 200	5 383	2 550
7/31 M., 8 mm géppuská	–	–	1 850	–	–	621	1 850	621
34/37 M., 8 mm géppuská	–	132	–	–	–	–	–	132

Típus	1941		1942		1943		Összesen	
	R	Sz	R	Sz	R	Sz	R	Sz
34/40 A.M., 8 mm hk. géppuska	686	-	275	540	300	658	1 261	1 198
40 A. M., 12,7 mm rep. géppuska	300	-	-	51	-	182	300	233
36 M., 20 mm nehézgéppuska	870	60	220	470	120	349	1 210	879
39 M., 50 mm gránátvető	-	-	400	146	1 200	442	1 600	588
	3 656	1 042	1 77 328	1 707	71 620	77 077	252 604	79 826

Tehát kutatási időszakunkban, 1941 és 1943 között a megrendelt darabszám 252 594 volt, de ennek 70%-a, 172 778 darab nem került leszállításra.^{8 1 9}

Az 1943. év összesítő üzleti jelentése nem áll rendelkezésünkre, s így a háború után benyújtott feljegyzések nyújtanak csak némi támaszt. A villamosenergia felhasználás, mint ez az alábbi táblázatból is kitűnik, 2 657 939 kWó-val növekedett meg a három telepen, s ez csaknem megfelelt a kőbányai telep 1942. évi teljes fogyasztásának, mégis a feladatok megoldásához kevésnek bizonyult. Ugyanakkor a világítógáz felhasználása 322 041 m³-el csökkent.^{8 2 0}

A./ Villamos energia fogyasztás

Időszak	„S” telep	„K” telep	„TB” telep
1939	7 404 200 kWó	2 901 052 kWó	316 040 kWó
1940	8 759 728 kWó	3 272 104 kWó	398 720 kWó
1941	4 887 710 kWó	2 631 588 kWó	181 601 kWó
1942	6 880 050 kWó	2 892 456 kWó	219 270 kWó
1943	9 151 840 kWó	3 225 005 kWó	272 870 kWó

B./ Világító gáz fogyasztás

1939	521 610 m ³	2 379 786 m ³	Gáz csatlakozás nincs
1940	657 150 m ³	3 091 110 m ³	
1941	501 419 m ³	2 982 961 m ³	
1942	569 656 m ³	3 051 890 m ³	
1943	465 714 m ³	2 833 591 m ³	

Az 1943-as üzletév összforgalma 73 443 392 pengő volt. Ebből a honvédelmi igények kielégítésére 58 852 850 pengő, vagyis 80%, amíg a polgári forgalomra 14 590 542 pengő jutott.^{8 2 1} Ebben az üzletévben a vadászfegyverek gyártása teljesen leállt, mert az Árkormánybiztosság árát olcsón határozta meg.^{8 2 2} 1943. március 20-án hoztak határozatot a lámpagyári tisztviselői, altiszti, művezetői ingatlanok átírására, ami mutatja, hogy az 1935-ben végbement egyesítés ügyei még mindig nem zárultak le véglegesen.^{8 2 3}

A munkások összlétszáma 1943 decemberében 9137 volt. Ebből a Soroksári úton 6869, Kőbányán 1216, Törökbálinton 1052 munkás dolgozott.^{8 2 4}

A Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt. vezetését 1943-ban az alábbiak látták el:

Igazgatósági tagok: Egry Emil, Scitovszky Tibor, Szinyei Merse István, Dr. Bud János, dr. Perényi István, Hohenlohe Ferenc, dr. Gerlőczy Gyula, Niamessny Mihály, vitéz báró Roszner István, Ottlik György és Kállay Rudolf.

Ügyvezető igazgatók: Dammány András, Péchy Tamás és Matuschek Richárd.

Aligazgatók: Lukács Ernő, Salgó Gyula, Mérő Nándor, Pálóssy Mátyás, Princz Károly, Dullien Károly, Dr. Müller Pál, Vitályos László, Vörös László és Ullmann Péter.

Cégvezetők: Iby Kálmán, Iványi László, Tóth János, Seemann Károly, Heckenast Frigyes, dr. Hartmann Vilmos és Borhegyi Egon.^{8 2 5}

Tanulmányunkban említést tettünk arról, hogy a megrendelések rendszertelen kiadása az alvállalkozók számának gyors növekedését eredményezte. A teljesség igénye nélkül tesszük közzé a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt. termelésben 1942 és 1944 között folyamatosan feltűnő hadiüzemek jegyzékét.^{8 2 6}

AGROLUX, Községeket és mezőgazdaságokat villamosító rt. Budapest, XIV., Francia út 11.

ALFA SEPARATOR rt. Tejgazdasági, mezőgazdasági és hűtőgépek gyára. Budapest, XI., Csurgói u. 15.

AUTOMOBILTECHNIKAI ÉS FÉMÖNTŐGYÁR rt. Budapest, XIV., Kerepesi út 26.

BAROSS SZÖVETSÉG TAGJAI BÓL ALAKULT IPARI ÉS KERESKEDELMI SZÖVETKEZET. Budapest, VIII., Múzeum u. 17.

BRENNER ELEK, Füstcső és lemezárugyár. Győr.

- BUDAY BÉLA, ifjú-, Motor és gépüzem. Budapest, Rákospalota, Bocskai u. 71.
- BUDINSZKYNÉ–BÓDENLŐSZ, Vasöntőde és radiátorgyár. Vác.
- CARDO, Faipari és bútorkereskedelmi rt. Győr.
- CABA JÓZSEF, Famegmunkáló üzem. Fülek.
- CSÁTHY LAJOS, Épület és műbútorasztalos üzem. Budapest, Róbert Károly krt. 64.
- CSONGRÁD ÉS VIDÉKE IPARTESTÜLET. Csongrád.
- CSONKA JÁNOS GÉPGYÁR rt. Budapest, XI., Fehérvári út 50.
- DANUVIA FEGYVER- ÉS LŐSZERGYÁR rt. Veszprém, Alsóerdei gyártelep.
- DANUVIA FEGYVER- ÉS LŐSZERGYÁR rt. Budapest, XIV., Angol u. 10.
- EGYESÜLT GÉP ÉS FÉMÁRUGYÁRAK rt. Budapest, VI., Lőportár u. 9-11.
- ELZETT VASÁRUGYÁR rt. Budapest, XIII., Bence u. 1–5.
- EMAG, GAZDASÁGI GÉPGYÁR rt. Budapest, VI., Váci út 19.
- EMAG, GAZDASÁGI ÉS KERESKEDELMI rt. Budapest, VI., Váci út 19.
- EMAG, ELEKTROMOS, FÉMÁRUGYÁR ÉS VASÖNTŐDE rt. Budapest, VI., Váci út 19.
- EMAG, SZENTENDREI SZERSZÁM ÉS KASZAGYÁR rt. Szentendre.
- EMAG, VÁCI VASÖNTŐDE ÉS RADIÁTORGYÁR. Azonos a Budinszkyné-Bódenlősz vasöntődével. Vác.
- EMAG, LÁBASSI-FÉLE MEZŐGAZDASÁGI-, IPAR- ÉS GÉPGYÁR rt. Törökszentmiklós.
- ENGEL KÁROLY, Elektromos szerelési anyagok és készülékek gyára. Budapest, VII., Vörösmarty u. 16.
- FREINDL KÁROLY, Mechanikai és gépipari vállalat. Csepel, Deák Ferenc u. 8.
- FÜLEKI IPARMŰVEK rt. Fülek.
- GAMMA, Finommechanikai- és optikai művek rt. Budapest, IX., Közraktár u. 20.
- GANZ ÉS TÁRSA, Villamosság-, Gép- és Waggon- és Hajógyár rt. Budapest, X., Kőbányai út 31.

- GANZ ÉS TÁRSA, Villamossági gyár. Budapest, II. Lövőház u. 39.
- GANZ ÉS TÁRSA, Hajógyár. Budapest, V., Meder u. 6.
- GANZ ÉS TÁRSA, Törzsgyár. Budapest, II., Ganz u. 11.
- GIRA ÉS BECSEY, vitéz-. Fémárugyár. Budapest–Pestszenterzsébet, Horthy Miklós út 50.
- HATTYÁR ANDRÁS ÉS TÁRSAI, Mechanikai- és üvegtechnikai gépek gyára. Budapest–Újpest, Kolozsvári u. 8–10.
- HOFHERR–SCHRANTZ–CLAYTON–SHUTTLEWORTH, MAGYAR GÉPGYÁRI MŰVEK rt. Budapest–Kispest, Hofherr Albert út 3–15.
- HUBERT ÉS SIGMUND, Acél és Fémárugyár kft. Budapest, X., Fertő u. 14.
- IGGERT KÁROLY, Finommechanikai Vállalat. Budapest, II., Szász Károly u. 4.
- ISOLA MŰVEK rt. Budapest, XIII., Úteg u. 28.
- JELY GYULA ÉS TÁRSAI, Faipari Vállalat és Ládagyári Üzem. Nagykőrös.
- JOANNOVICS FERENC, Épület és műbútorasztalos üzem. Csongrád, Szent György u. 9.
- KÜHNE, Mezőgazdasági Gépgyár rt.
- LÁNG Gépgyár rt. Budapest,
- LITTECZKY ERNŐ, Műbútor és asztalos üzeme, Szatmárnémeti, Veselényi (sic!) u. 20.
- LUGOSSY TESTVÉREK Krolupper Művei. Budapest, X., Monori út 1–3.
- LUKA FERENC lakatos. Kolozsvár, Mikes Kelemen u. 12–14.
- MAGYAR ACÉLÁRUGYÁR rt. Budapest, XIII., Váci út 95.
- MAGYAR ACÉLÁRUGYÁR rt. – Fióktelep – Kolozsvár.
- MAGYAR FÉMLEMEZIPAR rt. Fémhengermű, fém-, rúd- és csőszajtolómű, alumíniumedény és bádoggár. Budapest, XIV., Erzsébet királyné útja 57–61.
- MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI HADIANYAGGYÁR. Budapest, IX. Úllői út 1.
- MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMI VAS-, ACÉL- ÉS GÉPGYÁRAK. Budapest, X., Kőbányai út 21.

- MAGYAR KIR. ÁLLAMI GÉPGYÁR. Budapest, X. Kőbányai út 21.
- MAGYAR KIR. ÁLLAMI VAS- ÉS ACÉLGYÁR. Diósgyőr.
- MAGYAR LŐSZERMŰVEK rt. Veszprém.
- MAGYAR OPTIKAI MŰVEK rt. Budapest, XII., Csörsz u. 35–43.
- MAGYAR VEGYIPARI GÉPGYÁR rt. Budapest, X., Noszlopy u. 1.
- MAGYAR WAGGON ÉS GÉPGYÁR rt. Győr.
- MAGYAR ZOMÁNCMŰ ÉS FÉMÁRUGYÁR. Bonyhád. Azonos Perczel Béla bonyhádi műhelyével.
- MECHANIKAI ÁLTALÁNOS GÉPIPARI VÁLLALAT. Budapest, III., Bécsi út 96/A
- MEISTER TESTVÉREK, Faárugyár, furnír- és gőzfűrésztelepe, Budapest, XIV., Pillangó u. 1–6. és XIV., Kerepesi út 64–70.
- MÉSZÁROS DEZSŐ, Fémipari rt. Budapest, XII., Maros u. 19.
- MÓRICZ MIKLÓS FÉMÁRU ÜZEME. Budapest, XI., Baranyai u. 29.
- METALIA, Fém- és bádógárugyár rt. Szabadka, Várház u. 17.
- NEUSCHLOSZ, Lichtig Repülőgépgyár és Faipari rt. Budapest–Albertfalva.
- OETL ANTAL, Vasöntöde és Gépgyár rt. Budapest, Asztalos Sándor út 9.
- PARKÉT ÉS ASZTALOSÁRUGYÁR kft. Budapest, XIII., Szent László u. 196–198.
- PERCZEL BÉLA, Magyar Zománcmű és Fémárugyár. Bonyhád.
- PERINGER PÉTER ÉS TÁRSAI, Vas és Fémöntöde Motoralkatrész- és Gépgyár. Budapest–Pestszenterzsébet, Baross u. 82–86.
- PESTSZENTLŐRINCI IPARTELEPEK rt. Budapest–Pestszentlőrinc, Gyömrői út 85–91.
- PINTSCH JULIUS, – Strelow – Gázmérőkészülékek Gyára. Budapest, XIII., Jász u. 53.
- PYROCHEMIA, Műszaki és Vegyipari kft. Diósd.
- RAB ISTVÁN, Vállalkozó gyáros. Budapest, VIII. Práter u. 73.
- ROESSEMANN–HARMATTA, Gép és Csőgyár rt. Budapest, III., Római-fürdő.
- RÖCK ISTVÁN GÉPGYÁR rt. Budapest, XI., Budafoki út 70.

RUSZINYÁK JÓZSEF, Gépgyár és Vasöntőde. Kassa, Blanár Béla u. 21.

SOPIANA GÉPGYÁR ÉS VASÖNTŐDE rt. Pécs.

SELMECZY MIKLÓS SÖRÉTYGÁR. Újpest.

SUMMA FÉMÁRUGYÁR, Budapest, XI., Baranyai u. 29. Azonos MÓRICZ MIKLÓS FÉMÁRU ÜZEMÉ-vel.

SÜSS NÁNDOR, Precíziós Mechanikai és Optikai Intézet rt. Budapest, XII., Csörsz u. 37–41.

SZABÓ ÉS MÁTÉFFY, Villamosipari és Gépgyár rt. Budapest, X., Kőbányai út 41/c.

SZENTES ÉS VIDÉKE IPARTESTÜLET, Szentes, Harucker u. 30.

SZMERCSÁNYI ERNŐ, Vas és Fémmipari Vállalat. Budapest, XI., Baranyai u. 29.

TELEFONGYÁR rt. Budapest, XIV., Hungária krt. 126–128.

VADÁSZTÖLTÉNY-, GYUTACS- ÉS FÉMÁRUGYÁR rt. Budapest, V., Mérleg u. 3.

VADÁSZTÖLTÉNY-, GYUTACS- ÉS FÉMÁRUGYÁR rt. Budapest–Nagytétény.

VADÁSZTÖLTÉNY-, GYUTACS- ÉS FÉMÁRUGYÁR rt. Magyaróvár.

VADÁSZTÖLTÉNY-, GYUTACS- ÉS FÉMÁRUGYÁR rt. Székesfehérvár.

VASÁRUGYÁR kft. Sopron.

VASÖNTŐDE kft. Gépalkatrész és Öntöttvascső Gyár. Budapest, XIII., Váci út 69.

WEISS MANFRÉD, Acél és Fémművek rt. Budapest–Csepel.

VILLAMOS ÉS VEGYIPARI MŰVEK. Székesfehérvár.

VIRTUS, Háborúban Résztvett Magyar Katonák Gazdasági Szövetkezete. Budapest, IV., Bástya u. 5.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

15

14

16

17

18

19

JEGYZETEK

701. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában 1933 – 1944 (Budapest 1958) 336.
702. Uo., 355.
703. *Baranyai Lipót* – a Magyar Nemzeti Bank elnöke, – Erős vár a magyar gazdasági élet. Honipar 3 (1942. február 15.) 1.
704. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripára. . . i.m. (701) 353. Elő- térbe került Svájc és Svédország nyújtotta lehetőségek kiaknázása is.
705. *Sz.n.*, Ukrajna és a magyar ipar. Honi Ipar 3 (1942. február 15.) 13. A „ . . . magyar ipar csak oly mértékben kér részt a keleti területek nyersanyagincseiből és ellá- tásából, ami megfelel Magyarország vér- és gazdasági áldozatokkal kiérdemelt pozíciójának az új Európában.” Uo.
706. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripára. . . i.m. (701) 352.
707. *Cs. J.*, Gyáriparunk és a Balkán. Honi Ipar 4 (1943. január 1.) 11.
708. Előzményeket lásd: *Temesváry Ferenc*, Fejezetek a Magyar Fegyvergyár törté- netéből. Folia Historica 5 (Budapest 1977) 139–176., 6 (Budapest 1978) 161– 190., 9 (Budapest 1981) 115–190., 11 (Budapest 1983) 134–203., 12 (Budapest 1984) 123–172. és 13. (Budapest 1985) 169–216.
709. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripára. . . i.m. (701) 344.
710. *Bornemissza Géza*, Ipari termelésünk problémái. Magyar Gyáripár 33 (1942. április 20.) 2.
711. *Berend T. Iván – Szuhay Miklós*, A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. (Budapest 1978) 267–268.
712. FFG levele a pénzügyminiszternek. OL. FFG. Z–1085. 3. cs. Honvédelmi Eladási Osztály Iratai. 5. d. Iktatott iratok 94/1942. I. 9.
713. A jelen fejezet végén kísérletet teszünk a leggyakrabban előforduló alvállalkozók jegyzékének összeállítására.
714. FFG-ben felvett jegyzőkönyv. OL. FFG. Z--1085. 3. cs. 5. d. 354/1942. I. 28. Az ellenőrzés időpontja január 12.
715. Levél az Állami Hadianyaggyárnak. Uo. 188/1942. I. 16.
716. Levél a honvédelmi miniszternek. Uo. 2. cs. 4. d. 4271/1942. I. 27.
717. Levél a honvédelmi miniszternek. Uo. 3. cs. 5. d. 332/1942. I. 27.
718. Levél Varga József építésügyi miniszternek. Uo. 372/1942. I. 29.

719. Levél a M.Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyárak A/5-ös osztályának. Uo. 333/1942. I. 28.
720. Levél a M.Kir. Honvéd Haditechnikai Intézet – a továbbiakban Haditechnikai Intézet – Parancsnokságának. 136/1942. I. 19.
721. Levél a Honvédelmi Minisztériumnak. Uo. 533/1942. II. 10.
722. Jelentés a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt. ügykezelésének revíziójáról. OL. FFG. Z–466. Titkársági Iratok 1. cs. 7. d. 1942. II. 26. i.m. 2.
723. Levél a M.Kir. Állami Hadianyaggyárnak – továbbiakban Állami Hadianyaggyár – OL. FFG. Z–1085. 5. cs. 7. d. 1215/1942. III. 17. Vö. Levél a honvédelmi miniszternek. Uo. 4. cs. 6. d. 1005/1942. III. 15.
724. *Varga József*, Az ipar a honvédelem szolgálatában. Honi Ipar 3 (1942. április 1.) 7.
725. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3.a. osztályának. OL. FFG. Z–1085. 5. cs. 7. d. 1370/1942. III. 23.
726. Árajánlat a Honvédelmi Minisztérium 3.c. osztályának. Uo. 1369/1942. III. 23.
727. A 35 M. puskabillentyű rajzmódosítási kérelme. Levél a Haditechnikai Intézetnek. Uo. 1202/1942. III. 16. Megjegyzem, hogy ez az intézet Budapest, XI., Horthy Miklós út 24-ben működött.
728. A honvédelmi miniszter III. 24-én kelt, 3198/eln. 3. c. számú rendelete. Uo. 1490/1942. március 30.
729. *Varga József*, Az ipar a honvédelem szolgálatában. i.m. (724) 7.
730. A Vadásztöltény rt.-nál megrendelt cikkek részletes bejelentése. Levél a honvédelmi miniszternek. OL. FFG. Z–1085. 5. cs. 7. d. 1240/1942. III. 20.
731. Levél a Haditechnikai Intézet Parancsnokságához a VII. hdt. gyalogsági fegyverzetben mutatkozó hiányosságokról írt jelentésével kapcsolatban. Uo. 1347/1942.
732. Puska és pisztoly metszetekre árajánlat. Levél a honvédelmi miniszternek. Uo. 1303/1942. IV. 9.
733. Távmondat a FFG részére. Uo. 1234/1942. V. 9. A mondottakat vö. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3. a. osztályának. Uo. 1238/1942.
734. FFG-ben felvett jegyzőkönyv. Uo. 4. cs. 6. d. 1187/1942.
735. Levél a M.Kir. Hon. Központi Átvételi Bizottságnak. – Továbbiakban KÁB-nak – Uo. 797/1942. VI. 2. December 12-én derült ki, hogy a megváltozott viszonyok miatt a határidők nem tarthatók be, bár a rendszeresítés ügye megoldódott. A MÁVAG csak 1943 közepére vállalt 3–4 hónapnyi anyagszállítást.
736. Nehéz kiviteli versenypuska támasztógombjának módosítása. Miniszteri leirat. Uo. 6. cs. 8. d. 2977/1942. XII. 3.
737. Árajánlat 500 db 40 M., 40 mm-es pct. megrendelésével kapcsolatban. Uo. 2863/1942. VI. 12.

738. A megoldást a miniszter egy 1942. július 29-re összehívott értekezletben látta. Ennek kimeneteléről nincs tudomásunk. Páncéltörő ágyú legyártásával kapcsolatos értekezlet. Levél a M.Kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyáraknak. Uo. 7. cs. 9. d. 3297/1942.
739. Árajánlat zsákmányolt lőszer leszerelésére. Uo. 6. cs. 8. d. 2849/1942. VI. 13. Az angol technika és hadianyag gyors növekedése a keleti hadszíntéren 1942. V. 26-a után következett be, amikor megkötötték az angol-szovjet segélynyújtási szerződést.
740. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3. c. osztályának. Uo. 6. cs. 8. d. 3013/1942. VI. 25. A gyár felépítését – bár katonai üzem volt – szállítási nehézségek is hátráltatták. A Magyar Építő Részvénytársulat 180 tonna cementet Felsőgalláról Törökbálintra csak miniszteri segédlettel tud eljuttatni.
741. A 42 M. pisztolycsappantyú rendszeresítése. Haditechnikai Intézet 56.245/el. H.T.I./42. számú leirata. Uo. 3014/1942. VI. 26. Az anyag a 3013-as ügyiratban elhelyezve.
742. Levél a Honvédelmi Minisztérium 17. b. osztályának berendezési hozzájárulás felemelése tárgyában. A gyár részleg építését a 89.736/17. b., 1942. március 26-án kelt rendelkezés írta elő. Uo. 5. cs. 7. d. 1488/1942.
743. Árajánlat csendőrségi szálfegyverekre és alkatrészekre. Uo. 7. cs. 9. d. 3254/1942. VII. 9.
744. A 39 M. pisztolytöltény csomagolása léccel. Uo. 3542/1942. VIII. 5.
745. 42 M. világitópisztolyra árajánlat. Uo. 3730/1942. VIII. 18.
746. Sz. n., Idejekorán elő kell készíteni az ipart a béketermelésre. Honi Ipar 3 (1942. augusztus 15.) 8.
747. Jegyzőkönyv a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyárban 1942. szeptember 3-án tartott ülésről. OL. MÁH. Z–58. 35. cs. Jegyzőkönyvek. 139. d. Elnöki Iratok.
748. Vezérigazgatóság feljegyzése Varga István államtitkárnak 1946. február 8-án. OL. MÁH. Z–58. 41. cs. Munkaügyi Osztály Iratai. 151. d. Feljegyzések a vállalati megbeszélésekről.
749. FFG rt. 1942. szeptember hó 21.-i *rendkívüli közgyűlési* jegyzőkönyve. OL. FFG. Z–463. Közgyűlési Iratok. 1. cs. 1. d.
750. Sz. n., Elismerés az elismert magyar iparnak. Honi Ipar 3 (1942. szeptember 15.) 5.
751. Sz. n., A háború utáni feladatok. Honi Ipar 3 (1942. október 15.) 5. Vö. M. I., Látszat és valóság. Uo. 3 (1942. november 15.) 5.
752. Sz. n., Állami felügyelet kiterjesztése az iparban. 3 (1942. november 1.) 17. Ettől függetlenül továbbra is funkcióban maradt a M.Kir. Honvéd Ellenőrző Kirendeltség, a HEK, amely a törökbálinti szerelőüzemben székelt.
753. Árajánlat kisegítő irányzékokra orosz gránátvetőkhöz. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3.a. osztályához. OL. FFG. Z–1095. 8. cs. 10. d. 4118/1942. IX. 15.

- Lásd még: Árajánlat 39 M. Mauser pisztolytöltő lécre. Uo. 4991/1942. XI. 11., valamint: Árajánlat 37 M. pct.á. 37 mm-es betétcsövekre. Uo. 7. cs. 9. d. 3602/1942. XI. 18.
754. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3. a. osztályának diófa palló tárgyában. Uo. 9. cs. 11. d. 5669/1942. XII. 23.
755. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripara... i.m. (701) 343.
756. 1942. november 12-én felvett jegyzőkönyv az FFG rt. által esedékessé vált, leszállításra nem került lőszer megrendelések tárgyában. OL. FFG. Z–1085. 9. cs. 7. d. 5246/1942. XI. 12.
757. Árajánlatkérés gyutacsühelyre. Uo. 9. cs. 11. d. Vö. az 1942. december 3-án kelt 5254/1942. számú aktával. Uo.
758. 1942. november 10-én felvett jegyzőkönyv... i.m. (756)
759. Pisztolytöltény vasanyagból. Levél a Haditechnikai Intézet parancsnokának. 3411/1942. Uo. 7. cs. 9. d.
760. *Sz. n.*, A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank jelentése az ipar és az egyes iparágak helyzetéről. Honi Ipar 4 (1943. február 15.) 13.
761. Az 1942. évi zárszámadások. OL. MÁH. Z–58. 39. cs. 142. d. Mérlegek–jelentések.
762. 1942. évi mérlegmagyarázat figyelembe véve azon változtatásokat is, melyeket az Elnöki Tanács a nyereség megállapításakor szükségesnek látott. Uo. 38. cs. 142. d. Mérlegvizsgálati jelentés. Összesen három bérházzal tudunk. A X., Apaffy u. 34. számú ház és a X., Állomás u. 7. mellett egy villa is a gyár birtokában volt Balatonaligán. Az Apaffy utcai lakással kapcsolatban 11 lakást emlegetnek. Ezekhez fürdőszoba és belső WC is tartozott. Adásvételi szerződés a balatonfőkajári 2237. sz. telek vétele ügyében 1942. február 10. OL. FFG. Z–466. Titkársági Iratok 2. cs. Ingatlan ügyek. 31. d.
763. 1947. április 10-én kelt jelentés. Az összesítés valamelyest eltér *Berend T. Iván–Ránki György*, Magyarország gyáripara... i.m. (701) 339. oldalán elmondottakkal. Ők ugyanis a hadianyagszállítás értékét 24 millióban jelölték meg.
764. Az árak első szabályozása 1939. augusztus 26-án történt meg, s ez érvényben maradt 1940 közepéig. 1939 augusztus és 1941 júliusa között a mezőgazdaságban az áremelkedés 66%, míg az iparban 30% volt. 1941 július és 1942 május között kedvezőbben alakult a helyzet az ipar számára. Itt a mutatók 31%-ot mutatnak, míg a mezőgazdaság csak 11%-ot tudott elérni. A következő árszabályozás 1943. július 1-én lépett életbe. Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Részvénytársaság üzleti jelentése és zárszámadása az 1942. üzletévről. (Budapest 1944).
765. Jelentés az 1942. üzletévről. 1943. V. 6. OL. MÁH. Z–58. 35. cs. 139. d. Május 19-én a gyár még arról panaszkodik, hogy az 1942-es jelentést nem tudják elkészíteni, mert az Árkormánybiztosság a gyártmányok árát nem állapította meg. Levél a MÁH-nak. Uo. 39. cs. 142. d. A mondottakat vö. az 1942. évi mérlegmagyarázattal. I.m. (762)
766. *Varga József*, Iparunk fejlődése. Honi Ipar 3 (1942. december 15.) 7.

767. *Sz. n.*, Három évtized- és 1942 kereskedelempolitikája. Magyar Gyáripar 34 (1943. május 20.) 5.
768. *Sz. n.*, Svédország kereskedelme Magyarországgal. Uo. (1943. február 20.) 5.
769. Az 1942. évi üzleti jelentés. I.m. (765) A részvények megoszlására lásd: 1942. május 18-án letett részvények, a kőbányai építkezésekkel kapcsolatos dossziében. OL. FFG. Z-466. 5. cs. 44. d. Jogiügyek – részvényügyek.
770. Megjegyzem, hogy a Lampart Gyártmányok Eladása kft. 1942. december 31-én elkészített mérlege szerint a kft.-nél a veszteség 48 000 pengő. OL. MÁH. Z-58. 41. cs. Lampart Gyártmányok eladásai. 148. d. A részvénytőke felemelésére lásd: uo. 1-6.
771. A Magyar Nemzeti Bank titkos irattárát idézi *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripara. . . i.m. (701) 451.
772. OL. MÁH. 40. cs. Üzleti eladási jelentések. 142. d. Lásd a 4835/1942. számú 1943. február 9-én kelt felterjesztést. Az árrögzítéssel kapcsolatosan elmondottakat (764) azzal egészítjük ki, hogy 1941 júliusától nyílt lehetőség a nyersanyag árának emelkedését az árakban realizálni. *Pártos Szilárd*, A magyar gyáripar évkönyve és címtára 1942-1943. (Budapest 1943) 33. A szerző megemlíti, hogy a haszonkulcs behatárolása a nyereséget szinte lehetetlenné tette.
773. Egy 1943. február 10-én kelt összeállításból megtudjuk, hogy a Fegyvergyárat érintő lőszergyárak az alábbiak voltak: 1. sz. Csepel, 3. sz. Örkénytábor, 6. sz. Nagykovács, 8. sz. Tapolca, 10. sz. Komárom, 11. sz. Farnos, 12. sz. Pusztatenyő, 17. sz. Hejőcsaba, 18. sz. Feldebrő. OL. FFG. Z-1085. 13. cs. 16. d. Tehergépkocsi elutasított felmentés iránti kérelmének másodszori felülvizsgálata. 2318/1943.
774. Levél az Ipari Anyaghivatal szénosztályához. 739/1943. II. 2o. Uo. 11. cs. 14. d. A mondottakat vö. OL. FFG. Z-466. 5. cs. 59. d.
775. Idézi *Dombrády Lóránd*, A magyar gazdaság és hadfelszerelés 1938-1944 (Budapest 1981) 159. Központi kérdés volt a kisipar elszívó hatása. „A kisipar fenntartása háborús szempontból nem kívánatos, mert túl költséges, túl sok anyagot és munkaerőt fogyasztott, a szállítási határidőket nehezen tudja betartani. . . Háborúban több baj, kár, adminisztráció van velük, mint amennyi hasznos munkát a honvédségnek teljesítenek.” A III. Csoporthőnökség aktáiból idézi Dombrády Lóránd, i.m. (775) 161.
776. Szakmunkások vezénylése a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt.-nak. 1113/1943. II. 26. OL. FFG. Z-1085. 11. cs. 14. d.
777. Levél a M.Kir. Iparügyi Minisztérium XVII. c. osztályának. 1923/1942. IV. 3. Uo. 12. cs. 15. d.
778. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripara. . . i.m. (701) 464.
779. 1943. III. 23-án kelt jelentés. OL. FFG. Z-466. 12. cs. 121. d. Vö. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3. a. osztályának. 1582/1943. III. 23. OL. FFG. Z-1085. 12. cs. 118. d.

780. A 7/31 M gp. Mauser lőszerre való átalakítás munkálatai. 1765/1943. IV. 27. Uo. A betétcsövekre lásd: Átvételi utasítás a 37 mm-es 36 M. pct. betétcsöveihez. 181/1943. Uo.
781. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripara. . . i.m. (701) 441. A fegyvergyári akták 7 500 világítópisztoly megrendeléséről tesznek említést. Ezeket a pisztolyonként 5 db 34 M. rövid jelzőtölténnyel, vagy hosszú világító és jelzőtölténnyel próbálták ki. Készültek alumínium és vascsővel is. Árajánlat 42 M. világítópisztolyra. 1740/1943. Az 1942 M. világítópisztoly – rakétapisztoly – az 1937 M. pisztoly részbeni felhasználásával készült. Csöve és reteszelő része az 1937 M. pisztoly teljes elsütőberendezését tartalmazza. A cső elől hengeres, hátul hasábos. Reteszelését a kereszttengety körül forgó csapzár végzi. Reteszeletlen állapotban a fegyvert elsütni nem lehet. Sátorvasat eltávolították, hogy vastag kesztyűvel is el lehessen sütni. A prototípus részletes leírását lásd uo.
782. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripara. . . i.m. (701) 345.
783. *Berend T. Iván – Szuhay Miklós*, A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944 (Budapest 1975) 259.
784. Idézi *Dombrády Lóránd*, Wilhelmstrasse és Magyarország. Doktori értekezés 542. oldaláról.
785. Értekezlet harckocsi elhárító aknák gyártásának tárgyában. 1788/1943. III. 23. OL. FFG. Z–1085. 12. cs. 15. d.
786. Feljegyzés a Magyar Általános Hitelbank 1943. március 12-én tartott üléséről. OL. MÁH. Z–58. 36. cs. Ügyvezető Igazgatóság Iratai 140. d. Feljegyzések ülésekről.
787. A 43 M. puska rendszeresítési javaslata. Levél a Haditechnikai Intézetnek. 619/1943. II. 4. OL. FFG. Z–1085. 13. cs. 16. d. Vö. A M.Kir. Honvéd Haditechnikai Intézet levele a 43 M. puskák átvétele tárgyában. 1719/1943. III. 23. Uo. 12. cs. 15. d. Lásd még: Lengyel és jugoszláv lőszer felhasználása 43 M. puskák belövésére. 1859/1943. III. 29. Uo.
788. Jelentés a 43 M. puska szerkezetéről. Levél a Haditechnikai Intézetnek. 2405+1943. IV. 7. Uo. 13. cs. 16. d. Ugy tűnik, hogy az új puskagyártással függ össze, 1500 darab megrendelt és kifizetett 35 M. puska gyártásának leállítására. Honvédelmi Minisztérium leirata a 35 M. puska megrendelésével kapcsolatban. 2861/1942. OL. FFG. Z–1085. 6. cs. 8. d. 1943. január 25-én kelt levélből kitéjük, hogy kis szeriában gyártják még a 36 M. puskát.
789. Árajánlat 42 M. puska szállítására. 3927/1943. Uo. 7. cs. 9. d.
790. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3. c. osztályának 297/1943. IV. 30. Uo. 10. cs. 13. d.
791. Jelentés a vastöltényhüvely gyártásáról a Honvédelmi Minisztérium XVII. osztályának. 1631/1943. IV. 1. Uo. 12. cs. 15. d. A gyárak nagyrésze 1943-ban rézhány miatt az igényeket nem tudta kielégíteni, vashüvelygyártásra viszont nem

- voltak berendezkedve. A katonai vezetés utasította a Weiss Manfréd gyárat, hogy kapacitását 200 000-ról 500 000-re emelje fel. A Weiss cég előnyben volt a többi gyártóval szemben, mert a szükséges nyersanyagot maga állította elő, míg a többiek a Rimamurányi Vasmű és a MÁVAG kiszolgáltattottjai voltak. *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripara. . . i.m. (701) 440.
792. Uo. 441.
793. A 39 M., 9 mm-es pisztolytöltény átvétele. Levél a Haditechnikai Intézet parancsnokának. 2019/1943. IV. 7. OL. FFG. Z–1085. 12. cs. 15. d.
794. Jegyzőkönyv a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt. lőszergyártó kapacitásának tárgyában. 7300/1943. IV. 16. Uo. 19. cs. 22. d.
795. Honvédelmi Miniszter levele a géppuska fémhevederek tárgyában 5387/1943. V. 24. Uo. 9. cs. 11. d. Lásd még: 2119/1943. V. 6-án kelt aktát. Uo. 12. cs. 15. d.
796. Az egységes géppuska gyártási előkészítésére valójában már június előtt megtörténtek az előkészületek. A fegyverenként megjelölt 8 darab csőszükséglet célszerűségét megkérdőjelezte. A döntést abban a reményben hozták meg, hogy később a tartalékcsövek száma csökkenthető lesz.
797. Feljegyzés a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt. elnöki tanácsának 1943. június 8-án tartott üléséről. OL. MÁH. Z–58. 35. cs. Elnöki Iratok. 139. d.
798. A Fegyvergyár elutasított felmentés iránti kérelmének másodszori felülvizsgálata. 2318/1943. IV. 20. OL. FFG. Z–1085. 13. cs. 16. d. Vö. Levél a honvédelmi miniszternek a törökbálinti műút átépítéséről. 3660/1943. VI. 23. Uo. 14. cs. 17. d.
799. Rétegelt lemezű agyfa. 3297/1943. VI. 7. Uo.
800. Német pisztolyra való átállás. A Haditechnikai Intézet levele az FFG-nek. 3780/1943. VI. 27. Uo. Vö. a július 16-án kelt válaszlevéllel. Uo.
801. Kísérleti páncéltörő puska szerkezeti rajzának megküldése. 4196/1943. VII. 8. Uo. 15. cs. 18. d.
802. 1943. július 23-án szállítási határidő tárgyában felvett jegyzőkönyv. Uo.
803. A Füleki Iparművek levele az FFG rt.-nek 4275/1943. VII. 24. Uo.
804. Feljegyzés 1943. VIII. 21-én tartott értekezletről. 4844/1943. Uo. 14. cs. 17. d.
805. 1943. szeptember 6-án kelt felterjesztés. OL. MÁH. Z–58. 41. cs. Műszaki Osztály Iratai. 145. d.
806. Javaslat a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt. üzletvitelének békeállapotra való át-szervezésére. Uo. 145. d. *Rohács Lajos*, Jelentés a vaskereskedelmi cikkek gyártásáról. 1943. november 12. Uo. 41. cs. 145. d. Műszaki Osztály – Gyártási tervek. Valamint *Sugár Péter*, Észrevételek Rohács Lajos úrnak a vaskereskedelmi cikkek-re vonatkozó 1943. november hó 12-én kelt szakvéleményéhez. Uo. Vö. Válasz Ébersz Kornél úr április havi jelentésére. Uo. 36. cs. 140. d.

807. Előzetes jelentés az FFG üzemi adminisztrációjának vizsgálatáról. 1940. aug. 21. Jelentés az FFG üzemi adminisztrációjának felülvizsgálatáról 1943. IX. 22. Uo. 36. cs. 140. d. Szervezés, átszervezés.
808. OL. Vadásztölténygyár. Z-485. Közgyűlési Iratok. 2. cs. 1. d. 1943. IX. 23. Jellemző tünetként kell megítélni, hogy egy raktártűzből keletkező kártérítési összeget nem a raktár újjáépítésére, hanem a csévegyártási ág fejlesztésére, az öntöde modernizálására kívánták felhasználni. Az üzem rendelkezésére álló tömböntöde csak durvább eszközök gyártására alkalmas. Békeinvestíció. Feljegyzés 1943. X. 5. Uo.
809. Üzemleállás szénhiány miatt. 5505/1943. IX. 28. OL. FFG. Z-1085. 16. cs. 19. d. A szén a gyár részére a Magyar Általános Kőszénbánya szállítja. „A szénfogyasztás a nyári hónapokban, amikor csak ipari célokra használunk gőzt – írják felterjesztésükben – az üzem terhelésétől függően 1000–1500 q-ra tehető, a téli hónapokban 2000–2500 q a fogyasztás havonta. Ezzel szemben viszont a kiutalás mennyisége sem éri el a szükségletet, a tényleges leszállítás pedig annak csak kis töredékét teszi ki.” 6390/1943. XI. 10. Uo. 19. cs. 22. d.
810. Levél az I. honvéd hadtest parancsnokságához. 5551/1943. X. 1. Uo. 16. cs. 19. d.
811. OL. Vadásztölténygyár. Z-485. Titkársági Iratok 2. cs. 1. d. 1943. ? 5.
812. Szállítási határidők betartása lőszer szállítások terén. 5554/1943/ X. 1. OL. FFG. Z-1085. 16. cs. 19. d.
813. Levél a Láng Gépgyár Igazgatóságától, illetve Kereskedelmi Osztályától. 6501/1943. XI. 11. Uo. 18. cs. 21. d.
814. Pisztolypékek. 5648/1943. X. 4. Uo. 17. cs. 20. d. Vö. az 1631/1943. IV. 1-én kelt aktával. Uo. 18. cs. 21. d.
815. Levél a Honvédelmi Minisztériumnak. 6151/1943. XI. 2. Uo. 11. cs. 14. d. A mondottakat vö: Levél Bátor Elemér miniszteri biztosnak. 7427/1943. XII. 29. Uo. 19. cs. 22. d.
816. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3. c. Osztályának. 6018/1943. X. 26. Jegyzőkönyv a 15 cm-es rakétalőszer nyersanyagának biztosítása tárgyában. 5982/1943. X. 13. Valamint: Levél a Haditechnikai Intézet parancsnokságának 6259/1943. XI. 4. Uo. 17. cs. 20. d. A géppisztolygyártás részleteire lásd: Az 1943 M. gpi. megrendelés elismerése. Levél a Honvédelmi Minisztérium 3. c. osztályának. 7337/1943. XII. 18. Uo. 19. cs. 22. d.
817. Levél az Iparügyi Minisztérium XIII. osztályának. 6407/1943. XI. 10. Uo. 17. cs. 20. d. A KÁB rendeletre: 6251/1943. X. 23. Uo.
818. Jelentés. 2724/1943. XII. 18. Uo. 19. cs. 22. d.
819. *Dombrády Lóránd*, A magyar gazdaság. . . i.m. (775) 284–285.
820. Levél a M.Kir. Ipari Anyaghivatalnak. 1944. február 7. OL. FFG. Z-466. 5. cs. 59. d.

821. Ezeket az adatokat az 1947. április 10-én kelt jelentésből ismerjük. Megjegyezni kívánom, hogy *Berend T. Iván – Ránki György*, Magyarország gyáripara. . . i.m. (701) 339. oldalán a hadianyagszállítás értékét 1943-ban 29 millióban jelölték meg.
822. 1943. XI. 13-án kelt megánjellegű levél. OL. MÁH. Z–58. 37. cs. 140. d.
823. Sziráki Kir. Járásbíróság telekkönyvi hatóságának végzése 1943. III. 20. OL. FFG. Z–466. 2. cs. Titkársági Iratok. 31. d. Vállalati Ingatlanok ügyei.
824. Melléklet az 5190/1943. sz. rendelet alapján a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár rt. részéről a villamosenergia és gáz fogyasztási mértékének felemelése iránt benyújtott kérvényhez. Uo. 5. cs. 59. d.
825. Hivatalos bizonyítvány. Uo. 1. cs. Titkársági Iratok. 3. d.
826. 1942–1943-ban használt gyári védjegyekből
- 1./ Isola – Művek rt.
 - 2./ Summa Fémárugyár, Móricz Miklós üzeme
 - 3./ Freindl Károly, Mechanikai és gépipari vállalat
 - 4./ Engel Károly, Elektromos szerelési anyagok és készülékek gyára
 - 5./ Füleki Iparművek rt.
 - 6./ Röck István Gépgyár rt.
 - 7./ Magyar Optikai Művek rt.
 - 8./ Danuvia, Fegyver és lőszergyár rt. veszprémi részlege
 - 9./ Agrolux, Községeket és mezőgazdaságokat villamosító rt.
 - 10./ Pyrochemia, Műszaki és vegyipari kft.
 - 11./ Magyar Vegyipari Gépgyár rt.
 - 12./ Peringer Péter és társai, Vas és fémöntőde
 - 13./ Telefongyár rt.
 - 14./ Hofherr–Schrantz–Clayton–Shuttleworth rt.
 - 15./ Selmeczy Miklós Sörétgyár
 - 16./ Lugossy Testvérek Krolupper művei
 - 18./ Hubert és Sigmind Acél és fémárugyár kft.
 - 19./ Alfa Separator rt.

Ein Kapitel zur Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik VII.

Im VII. Kapitel der Studie untersucht der Verfasser die Entwicklung der Waffenfabrik in der Periode zwischen 1941 und 1943. In der Einleitung stellt er fest, dass die völlige Umorganisation der Produktion, der Übertritt der ganzen Nationalwirtschaft zur unbedingten Befriedigung der Kriegswirtschaft, die Vollentfaltung des Staatseingriffes des Übergangsprozesses vom Monopolkapitalismus in den Kriegsmonopolkapitalismus andeuten. Die sich bietenden Möglichkeiten im Allgemeinen, aber auch in Einzelfällen in Betrieben, hatten – den notwendigen Produktionszuwachs – Nicht zur Folge. Der Verfasser der Studie sieht eine Ursache dafür im Rohstoffmangel. In Zusammenhang damit bietet er einen kurzen Überblick über diejenigen Versuche, die den Zweck hatten, die einheimische Grundstoffherzeugung zu erhöhen, die Möglichkeiten der rückgliederten Gebiete und die verborgenen Beschaffenheiten der neutralen Länder wirksamer auszunutzen.

Von der Mitte, bzw. zweiten Hälfte des Jahres 1942 an erzielte Deutschland die Ausnutzung der gesamten ungarischen Industrie. Die in der Lohnarbeit liegenden Geschäftsmöglichkeiten wirkten nur vorübergehend fördernd, weil inzwischen das Abnutzungstempo des Maschinenparks beschleunigt wurde. Deutschland beglich seine Schulden nicht. Die Verschlimmerung der finanziellen Lage des Landes liess sich in allen Gebieten der ungarischen Wirtschaft spüren und hier konnten auch die Kriegsbetriebe keine Ausnahme bilden. Die obenerwähnten Faktoren beeinflussten grundlegend auch die Entwicklung der Metallwaren-, Waffen- und Maschinenfabrik AG in den Jahren 1942 und 1943.

In der Erfüllung der Kriegsbestellungen zeigten sich bedeutende Rückstände. Die Bestandabnahme wirkte auch auf die Besorgung ausländischer Aufträge aus. Auch der versprochene Rohstoff aus Deutschland kam nicht an, deshalb konnte man mit der Herstellung von 100 000 Stück Schiess-

gewehre für Deutschland nicht anfangen. Auch die Herstellung von Patronenhülsen aus Eisen bedeutete ein ständig rückkehrendes Problem. Als Beispiel erwähnt der Verfasser die 1929 M., 8 cm Hülse, bei deren Herstellung 30% Ausschuss gemacht wurde, wobei der Grund dafür in erster Linie nicht in der Technologie der Fabrik, sondern im – von MÁVAG und von dem Eisenhüttenwerk von Rimamurány-Salgótarján erzeugten – brackigen Rohstoff lag.

Aus der unebenmässigen Zuweisung der verteilten Aufträge ergab sich ein rascher Zuwachs in der Zahl der Subunternehmer der Waffenfabrik. Demzufolge wurde der Betriebsadministration eine immer wichtigere Rolle zuteil.

Durch Ungeschmeidigkeit und Minuziosität stellte das von der Lampenfabrik übernommene, vor der Fusion gewissermassen modernisierte System die Waffenfabrik vor fast unlösbare Aufgaben. Zu dieser Erkenntnis gelangt, wurde der Plan für ein neues Administrationssystem der Fabrik ausgearbeitet und vorgelegt.

In der erforschten Periode beschäftigte sich die Waffenfabrik immer mehr mit der Frage der Nachkriegs- bzw. Friedensproduktion. Bei den neuen Investitionen wollten sie erst mit der Hoffnung eines erträglichen Geschäftes von der Erzeugung jahrelang entwickelter Typen abweichen. Trotz dem Gesagten wurden unter dem Druck der militärischen Leitung die Bauarbeiten des Kapsel- und Zündhütchenbetriebes beendet, die neue Anlage stiess aber gleich auf das Hindernis der Unorganisiertheit des Militärwesens. Die modernen Maschinenreihen waren zur Herstellung der inzwischen eingeführten 1942 M. Kapseln ungeeignet. Man sah einen Ausweg in der Erwerbung des Patentes der Firma A. G. Karlsruhe, aber die Verhandlungen erreichten im Juni 1942 noch kein Ergebnis. Auf Betreibung von der Verteidigungsregierung wurde die A. G. Industrieanlage in Pestszentlőrinc begründet. Durch Manövrieren erhöhte man das Grundkapital der Fabrik auf 8 160 000 Pengő und damit nahm der Flugzeugbau seinen Anfang. Der Rohstoffmangel wurde auch durch die erweiterte staatliche Aufsicht nicht beseitigt. Auf dieser Weise konnte man tatt 15 Maschinen pro Monat im Jahre 1943 insgesamt 17 Maschinen herstellen.

Die Anschaffung und Anlage eines den neuen Ansprüchen entsprechenden Maschinenparks und die Umstellung des Alten standen nicht im Interesse der Industrie, sie trugen sogar zum Rückstand bei der Erfüllung militärischer Aufträge im besonderen Masse bei. Mit dieser Frage beschäftigte sich die auf den 24. November 1942 einberufene Sitzung. Es war unvermeidlich festzustellen, dass sowie die Waffenfabrik, als auch die Subun-

ternehmer sich im grossen Rückstand befinden. Obwohl der Minister für Industrie sich selbst mit der Frage der verspäteten Lieferungen, mit der Abkürzung der Termine beschäftigte, konnte er an der Lage nicht ändern. Neben dem Mangel an Rohstoff und Arbeitskraft war ein Grundproblem, dass in vielen Industriezweigen die Produktionskosten die gewährten Verkaufspreise überstiegen. Unter diesen Umständen rückten die Erneuerung des vorhandenen Maschinenparks und die schon erwähnten Investitionen zur Friedensproduktion statt der effektiven Produktion bis zu einem gewissen Grad in den Vordergrund. Es wurde dementsprechend 1942 im Vergleich zu 1941 doppeltsoviel investiert.

Bei der Zusammenstellung über das Jahr 1942 macht der Verfasser die folgende Feststellung: obwohl der Kriegsumsatz sich auf 72% erhöhte, musste man infolge der vermehrten Aufträge viele Bestellungen – in der Grösse von 136,3 Millionen Pengö ohne den Zivilbestellungen –, auf das Jahr 1943 übertragen. Einerseits konnte die Fabrik die Bestellungen nicht erfüllen, andererseits lag als Lagervorrat über 7 Millionen Pengö mehr Geld in Halbprodukten, Halbfertig- und Fertigwaren, als im vorangegangenen Jahr.

Anfang 1943 wurde die abnehmende Qualität der Arbeitskräfte neben dem Rohstoffmangel und der Energiedrossung zu einem ständigen Zusand. Das Kriegswesen zog immer mehr Männer ein, aber gleichzeitig forderte es die Beschleunigung der Produktion, welche man durch die Umgruppierung der in ihrer Zusammenstellung immer schwächer werdenden Kräfte hoffte erzielen zu können. Es gab Vorschläge zur Konzentration der Betriebe, weil durch die Aufhebung von kleineren Betrieben sehr viele ausgezeichnete Facharbeiter befreit würden, welche zu dieser Zeit grössten Teils noch mit Zivilbestellungen beschäftigt waren. Diese Lage wird auch dadurch erläutert, dass 1943 verglichen mit dem vorangegangenen Jahr trotz dem Zuwachs in der Zahl der Arbeiter in der Eisen- und Maschinenbauindustrie im ganzen Gebiet des Industriegewesens 206 000 Arbeitsstellen unbesetzt waren. Auch die Lohnregelung konnte auf die Lösung für die Arbeitskräftenfrage der Kriegsbetriebe nicht fördernd wirken. Während in den Kriegsbetrieben die Teuerungszulage im Vergleich zu 1939 60% erreichte, schwankte sie in den bedeutend weniger Gebundenheiten tragenden Zivilanlagen zwischen 30–50%.

Der Verfasser behandelt ausführlich die Frage der Maschinenpistole von Király, das 1943 M. Gewehr und die Herstellung des 1942 M. Maschinengewehrs. In der Studie rückt die Frage der Belohnung und die Tätigkeit der Deutschen Industrie Kommission in Ungarn (bekannter als DIKO), die Belohnung koordinierte, in den Vordergrund.

Auf höhere Anweisung machte der Betrieb 1943 weitere Versuche mit den Eisenhülsen. Die Entfaltung des Ergebisses wurde dadurch gehindert, dass man einen Teil der Produktionseinrichtungen von Deutschland bestellte, aber diese kamen sehr langsam und in tadelhafter Qualität an. Im gleichen Jahr begann die Frage des Verkaufs von der A. G. Industrieanlagen Pest-szentlörinc (abgekürzt' PIRT), die sich im Besitz der Waffenfabrik befand, zu aufzutauchen. Zum Ankauf reichte die Firma Danuvia einen Preisvorschlag ein, aber der Generaldirektor der Fabrik, Dammang nahm gegen den Verkauf Stellung, weil die Fabrik durch den Verkauf die von der Flugzeugherstellung erhofften Aluminiumhalbfertigwaren-Bestellungen hätte verlieren können und weil diese Betriebsabteilung sich als am besten geeignet für die Umstellung auf Friedensproduktion erwies.

In der zweiten Hälfte des Jahres 1943 beschäftigte sich die Waffenfabrik einerseits mit der Erweiterung der Produktion, andererseits mit der nach dem Kriege bevorstehenden Friedensproduktion. Mehrere, namenhafte Fachleute legten Material zur Diskussion vor. Ihres Erachtens war ein grundlegender Vorschlag, die Friedensproduktion der Waffenfabrik derart umzustellen, dass sie dadurch eine kräftigere Position als bisher bei den ungarischen Eisenhändlern erwerben sollte. Die Umstellung auf Friedensproduktion warf die Frage der Betriebsadministration wieder auf. Es wurde festgestellt, dass der Bericht vom Anfang des Jahres 1942 keine Änderung erbrachte.

Zum Abschluss der Studie gibt der Verfasser eine Zusammenstellung über die sich in der Produktion der Waffenfabrik beteiligten Subunternehmer dar.

Búcsúbeszéd Zsuffa Tibor (1911–1985) sírjánál

Kis csoport állja körül elhamvasztott poraidat, pedig egy háromezres lélekszámú község, Monok apraja-nagya ismert. Nagy részük tőled tanulta meg a betűvetést. Ismerte nevedet az ország tanulóifjúsága, akikbe 1951 óta, – mióta a Kossuth-ház megnyílt – belecsepegtetted a Kossuth-i életmű legfőbb gondolatát, hogy „önálló nemzeti kereskedés és műipar nélkül ma már Európában lehet gyarmat, lehet népfaj, de nemzet nem”.

Magadnak is példaképpé vált Kossuth Lajos személyisége, ahogy jobban belemélyedtél óriási formátumú munkásságának megismerésébe. Magadévá tetted Marx Károly értékelését: „Hosszú idő óta első ízben akadunk valóban forradalmi jellemre, férfira, aki népe nevében fel merete venni a kétségbeesett harc kesztyűjét, aki nemzete számára Danton és Carnot egy személyben, és ez Kossuth Lajos”.

Életedet tetted fel a Kossuth-kutusz megteremtésére, amely két úton járt nagy eredménnyel. A semmiből teremtett monoki múzeum csupán a különböző intézményekből kölcsönzött 100 tárgyból és 110 Kossuthra vonatkozó könyvből állott, amely vezetésed alatt a többszörösére nőtt. Ezt úgy érted el, hogy a csoportoknak, egyéni látogatóknak olyan érdekfelkeltően mutattad meg a kiállítást, hogy hazatérve, Kossuth eszményeivel felvértezve, ajándékkal rótták le hálájukat. Tandja lehettem életed egyik nagy pillanatának, amikor 1961-ben Kádár János elvtárs meglátogatta a Kossuth-házat, és annak adományozta Kossuth Lajos 1851. december 11-i New York-i bevonulásának színes nyomatát, amelyet Király Sándor 1897-ben készített. De ugyanúgy örültél egy Kossuthot ábrázoló szobornak, vagy egy hollóházi tányérnak „Éljen Kossuth Lajos” felirattal. Küldtek ajándékokat Amerikából, Olaszországból, de magad is megihletted az alkotókat, mint pl. Erdei Ferenc nyugdíjas vasmunkást, aki emléktablót készített, amelynek felirata így kezdődik: „Monokon születtem, amott a Szerencs hegy tövében...”

Nemcsak gyűjtőtől, múzeumvezetőt írtál, hanem egy egész országnak idelátogató külföldieknek is meg akartad mutatni, hogy hazánk nagy fiát milyen tisztelet övezi. A kezdeti két szobából hattermes kiállítás készült egyre gazdagabb anyaggal, s az első év 650 látogatója után 1980–85 között, szervezőmunkád nyomán, átlagosan húszezerre nőtt a látogatók száma, akik gazdag élménnyel, bővült tudással távoztak a múzeumból.

Szelid, kissé visszahúzódo, de kitartó természetteddel ösztönözted a Magyar Nemzeti Múzeumot, hogy a kiállítások mindig tartalmasabbak, tárgyi anyagban gazdagabbak legyenek, és az épület külső megjelenésében is méltó legyen Kossuth nevéhez. A ház előtti virágágyval a falu díszévé tted a házat, tanítványaid, illetőleg az általános iskola növendékeinek állandó ápolásával. Ők hozták rendbe az udvart, hogy ott lehessen megrendezni az ünnepélyeket március 15-én, a Kossuth születése napján.

Munkás életed lezárult, de maradandóan áll életműved, a monoki Kossuth-ház. Abban olvasható Kossuth életművének mottója: „Azt akarom, ha minden elveszne is Magyarországon, legalább az ne vesszen el, hogy a nép nyakát a robot ne nyomja.”

Rákóczi, Kossuth, a Tanácsköztársaság hőseinek küzdelmeire 1945 tett pontot, a kizsákmányolás megszüntetésével és egy új Magyarország elindításával. Ehhez adtad tehetségedet, szívós akaraton alapuló munkádat, kialakítója lettél a monoki Kossuth-kultusznak, mert tudtad, hogy a múlt ismerete híd a jövő felé. A Magyar Nemzeti Múzeum tisztelettel adózik példamutató munkásságod előtt, köszönjük azt, és úgy fog megmaradni a neved, hogy a Kossuth-ház korai története egybeforrt Zsuffa Tibor nevével. Nyugodjál békében!

1986. január 28.

Dr. Fülep Ferenc (1919–1986)

1986 május 8-án a múzeumi területet évtizedekig meghatározó, markáns egyéniség távozott el körünkből váratlanul.

Fülep Ferenc a debreceni egyetemen végezte régészeti tanulmányait, Járdányi-Paulovits Istvánnak, Savaria–Szombathely római városi emlékei feltárójának tanítványa volt. 1946-ban doktorált, 1947-ben a háborútól sokat szenvedett Székesfehérvár múzeumának vezetője lett. A frontok változásának kitett, többször is gazdát cserélt város tönkrement gyűjteményeinek újra-élesztése nem kis feladat volt. Fülep Ferenc sok tennivalója közepette arra is ügyelt, hogy a múzeum és a közönség kapcsolatát helyreállítsa. 1948-ban kiállítással emlékezett meg a nemzeti hagyományokban mélyen gyökerező márciusi forradalom és szabadságharc 100. évfordulójáról. Ez a kiállítás jelentette első munkakapcsolatát a Nemzeti Múzeummal, ahonnan az anyagot kölcsönözte.

A kulturális újjáépítésnek és a tudományos, valamint a közgyűjteményi szervezetnek friss, fiatal erőkre volt szüksége. Így került fel Fülep Ferenc Budapestre 1949-ben a Magyar Nemzeti Múzeum kötelékébe tartozó Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségéhez, majd a Magyar Tudományos Akadémia apparátusába. Feladata a magyar múzeumügy tudományos tevékenységének szervezése volt. Bekapcsolódott a magyar régészeti kutatás eredményeit közlétező Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat munkájába is, 1949-ben tartotta első előadását a vajtai kocsitemetkezésről.

1951-ben a Magyar Nemzeti Múzeum élére került. A mozgásba lendült élet sok követelményt támasztott a patinás intézménnyel szemben. A belső szervezetet a követelményekhez igazítva létrehozta a Középkori Osztályt, amely bázisa lett a hazai középkori régészetnek és falukutatásnak. Ugyancsak a tudományos munka érdekében önálló osztállyá egyesítette az egyes gyűjtemények könyvtárait központi régészeti feladattal. Az első szocialista

múzeumi törvényerejű rendelet szellemében létrehívta a múzeumtörténetileg fontos kézirati- dokumentum-, és rajzanyagot gyűjtő Adattárat is. A múzeum tudományos-népszerűsítő funkcióját szem előtt tartva nagy lendülettel irányította a történeti kiállítás munkálatait. Emellett a közgyűjteményi rendszerteremtés sok olyan feladatot rótt az intézmény kollektívájára, amelyet egyéni áldozatvállalással és fegyelemmel lehetett csak teljesíteni. A belső revízió, leltározás és restaurálás számszerűleg magas tételei mellett ugyanezt a munkát várták el a vidéki gyűjtemények régészeti-történeti anyagának viszonylatában is. Az ország múzeumainak később állandó kiállításai rendezésében kellett segítséget nyújtani az irányítása alatt álló intézménynek.

Fülep Ferenc eközben sem hanyagolja el szűkebb szakterületét, Nagytétényben, Almásfüzitőn végez ásatásokat. 1955-ben kezdi meg pécsi feltárásait, amelynek közzétételével nyerte el a tudományok doktora címet 1972-ben. A múzeumban folyó tudományos munka serkentését mindig fontos feladatának tekintette, a házon belüli eredmények publikálására újból megindította a háború miatt megszakadt „Folia Archeologica” köteteit, ahol a régész munkatársak mellett helyet kaptak a történész-művészettörténész muzeológusok közleményei is.

Az 1950-es évek második felében megélénkülő külkapcsolatok hosszabb tanulmányútjainak eredményeit alkalmazni akarta múzeumunkban is. Így sokat foglalkoztatta a hazainál fejlettebb, szélesebb lehetőségekkel gazdálkodó múzeumpedagógia eredményei és módszerei átültetésének lehetősége. E külföldi utazások irányították reá a nemzetközi tudományos élet figyelmét. 1955-től az ICOM, az UNESCO mellett működő nemzetközi múzeumi szervezet Magyar Bizottságának elnöke, majd a Nemzetközi Végrehajtó Bizottság tagja, illetőleg a Régészeti és Történeti Múzeumok Bizottságának elnöke.

A Nemzeti Múzeum szervezete időközben megváltozik, vidéki fiókintézményekkel bővül, a vértesszőlősi bemutatóhely, a visegrádi, sárospataki és monoki közgyűjtemények idecsatolásával. Az anyaintézményben és a filiákban így a hazai történelem szélesebbkörű, a pozitív nemzeti hagyományokat hangsúlyosan előtérbeállító reprezentációja vált lehetővé Fülep Ferenc elgondolása szerint. A külföldi kapcsolatok örvendetes fejlődésével a Nemzeti Múzeum elfoglalhatta méltó helyét a világ nagy gyűjteményeinek együttesében. Önálló külföldi kiállításai és részvétele a történelem jelentős évfordulóit, személyiségeit életrekelte európai bemutatókon jól példázzák a tudományos feldolgozás pontosságát, a muzeológiai rend. megbízható kereteit, restaurátoraink kitűnő munkáját. Az intézmény 175 éves fennállására kapott „Munka Vörös Zászló Érdemrend”-je ezt a közvetlen megelőző időben elért eredményt és színvonalat is honorálta.

Fülep Ferenc részére talán mégiscsak az volt a legszebb jutalom, amikor valóra vált nagy álma, a Nemzeti Múzeum lett az 1978-ban hazatért magyar korona és a koronázási jelvények otthona, itt tekinthetik meg méltó környezetben magyarok és külföldiek nemzeti ereklyéinket.

Másik nagy álmának, a klasszicista múzeumpalota rekonstrukciójának és új térelosztásának csak előkészítő, sok ellentmondással és nehézségekkel teli korszakát élte meg, ahogy utóbb vállalt feladatának teljesítése, első működési helye, Székesfehérvár királysírjainak tudományos vizsgálata és méltó bemutatásának tervezése is éppencsak elkezdődött. Új feladatokra vágyó lendületét, bizakodó tervezgetéseit mozdulatlan nyugalomba parancsolta a halál.

Dr. Sc. Ferenc Fülep (1919–1986)

Am 8. Mai 1986. verschied unerwartet der Generaldirektor des Ungarischen Nationalmuseums, Dr. Sc. Ferenc Fülep, dessen markante Persönlichkeit jahrzehntelang einen bestimmenden Einfluss auf das Fachgebiet des Museumswesens ausgeübt hat.

Ferenc Fülep studierte Archäologie beim Professor István Járdányi-Paulovits, Leiter der Ausgrabungen der römischen Denkmäler in Savaria-Steinamanger (Szombathely), auf der Universität in Debrecin. Er machte im Jahre 1946 seinen Doktor und wurde im 1947 zum Leiter des Museums von Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) – einer am Kriegsende schwer heimgesuchten Stadt – ernannt. Der Wiederaufbau der Sammlungen in der, früher den Wandlungen der Frontlinien preisgegebenen Stadt war keine leichte Aufgabe. Ferenc Fülep richtete sein Augenmerk auch auf die Wiederherstellung der unmittelbaren Beziehungen zwischen Museum und Publikum. Im 1948 veranstaltete er anlässlich vom Centenarium der tief in der Nationaltradition wurzelnden Märzrevolution und des Freiheitskampfes eine Gedenkausstellung. Zu diesem Anlass entstand sein erster Arbeitskontakt mit dem Nationalmuseum, dessen Leihgaben die Veranstaltung ermöglicht hatten.

Der kulturelle Wiederaufbau, sowie die neuorganisierte Wissenschaft und die öffentlichen Sammlungen forderten neue, junge Kräfte. 1949 leistete Ferenc Fülep Dienst bei der, dem Ungarischen Nationalmuseum zugeteilten Aufsicht der öffentlichen Sammlungen. Nachher betätigte er sich an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Er hatte die wissenschaftliche Tätigkeit des ungarischen Museumwesens zu organisieren. Er nahm auch bald an der, die Publizierung der Ergebnisse der ungarischen archäologischen Forschung erzielenden Arbeit des Ungarischen Vereines für Archäologie und Kunstgeschichte teil. 1949 hielt er seinen ersten Vortrag über die Wagenbestattung von Vajta.

1951 wurde er mit der Leitung des Ungarischen Nationalmuseums betraut. Die bewegten Zeiten stellten vielerlei Forderungen dem traditionsreichen Institut gegenüber. Ferenc Fülep erneuerte den Forderungen gemäss den inneren Aufbau des Museums. Er gründete die mittelalterliche Abteilung, die sich zur Basis der ungarischen mittelalterlichen Archäologie und Dorf-Ausgrabungen ausgebildet hat. Zugunsten der wissenschaftlichen Arbeit hat er die Handbibliotheken der verschiedenen Sammlungen zur selbständigen Bibliotheks-Abteilung von archäologischer Prägung vereint. Im Geiste des ersten sozialistischen Museumsgesetzes rief er die, museumsgeschichtlich wichtige schriftliche Dokumente und Zeichnungen umfassende dokumentarische Abteilung ins Leben. Die Pflicht der wissenschaftlichen Vulgarisierung vor Augen haltend leitet er dynamisch die Arbeiten der zu eröffnenden historischen Ausstellung. Das Ordnungschaffen auf dem Gebiet der öffentlichen Sammlungen forderte von den Mitarbeitern des Museums grossen Kraftaufwand, den man nur mit individueller Opferbereitschaft und Disziplin erfüllen konnte. Neben der Beständerevision, und der hohen Zahl der Inventarisierungen und Restaurierungsarbeiten im eigenen Museum wurde dasselbe hinsichtlich des archäologisch-geschichtlichen Materials der Provinzmuseen erwartet. Das Nationalmuseum unter der Leitung von Ferenc Fülep sollte später an den ständigen Ausstellungen der Provinz-Sammlungen helfend mitwirken.

Ferenc Fülep hat sein eigenes wissenschaftliches Fachgebiet auch nicht vernachlässigt. Er leitete Ausgrabungen in Nagytétény und Almásfüzitő. Im 1955 wird die Freilegung der altchristlichen Denkmäler von Sopianae - Fünfkirchen (Pécs) begonnen. Mit der Bearbeitung der Ausgrabungen erlangte er die Würde eines Doktors der Geschichtswissenschaften im Jahre 1972. Zur Förderung der wissenschaftlichen Arbeit innerhalb des Museums setzte er 1954 die früheren, durch den Krieg abgebrochenen Mitteilungen „Folia Archaeologica“ fort. In diesen Jahrbüchern bekamen bis 1972, Gründung der „Folia Historica“, auch Historiker und Kunsthistoriker für ihre Publikationen die Möglichkeit.

Zur Zeit der aufblühenden internationalen Beziehungen, in der zweiten Hälfte der 1950-er Jahre, machte Ferenc Fülep mehrere Studienreisen von längerer Dauer. Die dort beobachteten Ergebnisse museumpädagogischer Systeme wollte er zugunsten der einheimischen Praxis übernehmen. Das internationale wissenschaftliche Leben hatte ihn bei jenen Auslandsreisen kennengelernt. So wurde er im 1955 Präsident des Ungarischen ICOM-Komitees, später Mitglied des Exekutivkomitees vom ICOM und Präsident des Komitees für Archäologische und Geschichtsmuseen.

Die Organisation des Ungarischen Nationalmuseums wurde inzwischen durch Einverleibung der Museen in Vértesszölös, Visegrád, Sárospatak und Monok erweitert. So wurde nach der Konzeption von Ferenc Fülep durch Ausstellungen in Budapest und in den Filialen eine weitläufige, die positiven Nationaltraditionen betont darstellende Präsentation der einheimischen Geschichte möglich. Mit der günstigen Entwicklung der Aussenbeziehungen nahm das Ungarische Nationalmuseum in den internationalen Ausstellungen den ihm gebührenden Platz ein. Das vorgeführte Material bezeugt die Genauigkeit der wissenschaftlichen Verarbeitung, die zuverlässige museale Ordnung und die ausgezeichnete Restaurierungstechnik in unserem Institut. Diese Ergebnisse trugen auch zur Erlangung des Verdienstordens roter Banner der Arbeit für das Museum 1977 bei.

Den schönsten Lohn hatte für Ferenc Fülep die Erfüllung seines Traumes bedeutet: die ungarische Königskrone und die Kroninsignien sind seit der Rückkehr aus den Vereinigten Staaten im Ungarischen Nationalmuseum aufbewahrt, und dem Publikum zugänglich.

Von seinem anderen grossen Traum, der Rekonstruktion des klassizistischen Museumsgebäudes und der neuen Aufstellung der Sammlungen und Ausstellungen nach Wegziehen der Nationalbibliothek wurde ihm die Vorbereitungsphase mit vielen Widersprüchen und Schwierigkeiten zuteil. Sein immer neue Aufgaben begehrender Schwung und die hoffnungsvollen Projekte erstarrten in unbeweglicher Ruhe auf den Wink des Todes.

Fülep Ferenc

Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1985. évi tevékenységéről

BEVEZETŐ

A koronázási jelvények hazakerülése, bemutatása óta – az állami és egyházi gyűjtemények jó együttműködését példázva – az „Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi 895–1301” c. kiállítás volt a Magyar Nemzeti Múzeum legnagyobb szakmai és közönségérdeklődést kiváltó rendezvénye. Témáját és megvalósítását tekintve e kiállítás méltán tartható a történelmi tudatformálás szép példájának. Megnyitásától az év végéig 276 700 látogató tekintette meg. Ide kívánczó önkritikus megjegyzésünk: képekkel illusztrált, nívós kiviteli katalógust érdemelt volna.

Másfajta jelentőséggel bírt a „Négy évtized kiemelkedő szerzeményei” c. kiállítás. Előkészítése során szakembereink újra szembesültek azzal a – mennyiségét és minőségét tekintve is igazán számottevő – forrásanyaggal, amely tudatos gyűjtőtevékenység vagy szerencsés véletlen folytán a felszabadulás óta került a Magyar Nemzeti Múzeumba. A rendelkezésünkre álló terület következtében inkább reprezentatív jellegű bemutató az óriási anyag óhatatlanul csak szűk keresztmetszetét tudta adni.

1985 első két hónapjában, szűkebb és szélesebb körű egyeztetések, viták során formálódott ki a Széchényi Könyvtár kiköltözése folytán felszabaduló területről a Magyar Nemzeti Múzeum számára biztosított helyiségek hasznosításának „intézményi előterve”. A vélemények olykor szokatlanul éles konfrontálódása sem hozta meg a „csodát”, azaz a reális helyigény alig harmadát kitevő bővülés égető kiállítási és raktározási gondjainknak csupán kis részét oldhatja meg. Ugy tűnik, hogy problémáink többsége 30–50 éves stagnálás elé néz. Egy önkonómikus, az igényeknek és a műemléki követelményeknek megfelelő terv kidolgozása – pontosabban elfogadása – 1986-ra maradt. A múzeum félévszázados történetét alapvetően meghatározó

rekonstrukció megannyi bizonytalansága változó tendenciájú hangulati elemként kísérte végig 1985. évi tevékenységünket. A tervidőszak utolsó évét, amelyben a ciklusra vállalt feladatok teljesítése, az elmaradások lehetséges pótlása került előtérbe, a gyűjtő-, a nyilvántartási, a műtárgyvédelmi és tudományos értékelő, valamint az ismeretterjesztő munkában egyaránt.

Gazdálkodásunkban gondot jelentett, hogy csak az év utolsó harmadában kaptuk meg a Széchényi Könyvtár kiköltözése után ránk háruló – az épületrész fenntartásához szükséges – költségek fedezetét. A késedelmes intézkedés miatt felesleges zavarok keletkeztek, s az elkerülhetetlen belső pénzügyi visszafogások, átmeneti korlátozások zökkenőket okoztak a szakmai feladatok teljesítésében.

Mindettől függetlenül 1985-ben már félreérthetetlenül jelentkeztek a stagnáló, vagy alig emelkedő költségvetés vészjósló negatívumai. A működési-fenntartási költségek mind jobban csökkentik a szakmai-tudományos feladatokra fordítható pénz mennyiségét. 1985-ben ez elsősorban az ásatásokra, vegyszerekre fordítható összeg kényszerű csökkentésében, valamint a közművelődési tevékenység pénzügyi kereteinek továbbra is alacsony szinten tartásában mutatkozott meg. E negatív tendencia mihamarabb korrekcióra szorul, hogy elkerülhessük tevékenységünk esetleg pótolhatatlan károkkal járó, tartóssá váló anomáliáit!

A fentiek ismeretében feltétlenül pozitívum, hogy kiemelt ásatásaink többségét változatlan anyagi támogatással tudtuk végezni – jó szakmai eredményekkel –, s csupán néhány feltárás nagyságrendjét kellett csökkenteni. Emellett bizottsítottuk a történeti gyűjteményeink számára felkínált fontosabb műtárgyak megvásárlását, továbbá Feticsh Nándor és Csalog József régészeti és tudománytörténeti jelentőségű adatokat tartalmazó hagyatékának megvételéhez szükséges összeget.

Megfelelő ütemben folyt a tudományos feldolgozás. A különböző célhitelek lehetőséget adtak a forrásanyag rajzoltatásának, fotóztatásának felgyorsítására, az illusztrációk számának látványos növelésére, színvonaluk emelésére. A vártnál lassabban halad viszont néhány téma lezárása. Elsősorban az értékelő részek hiányoznak, mind egyéni feldolgozások, mind pedig csoportos munkák esetében.

Mind szembetűnőbb az intézmény műszerellátottságának alacsony színvonala. Ez vonatkozik az ásatási felszerelésekre, a fotóműhely és a restaurátori műhelyek berendezéseinek avittságára, hiányaira. E téren egyértelműen kimutatható az abszolút és relatív visszaesés! Az egyetlen előrelépésünk, hogy a Művelődési Minisztérium anyagi támogatásával sikerült egy nagy kapacitású számítógép beszerzése lízing szerződés formájában.

I. VEZETÉS, IRÁNYÍTÁS, MUNKASZERVEZÉS, SZEMÉLYI HELYZET

Nehézséget jelentett, hogy a polgári fegyveres őrség állományát nem sikerült stabilizálnunk. A fluktuáció még további terhet ró a csoportra, hiszen az új emberek alkalmassági próbája több figyelmet és időt kíván, s komoly felelősséggel is jár. Továbbra sincs rendészünk, s ez a hiányosság késlelteti időszerű változtatások bevezetését.

Mind több problémát okoz a megfelelő színvonalú adminisztratív és gazdasági személyzet biztosítása. A munkatársak létszámának és szakmai színvonalának helyzete közvetlen összefüggésben van a bérszínvonal alakulásával. Az állami és szakszervezeti fórumokon is ígért, területünket érintő bérrendezés 1985-ben nem valósult meg.

Több osztályon (Adattár, Képcsarnok, Könyvtár, Újkori Osztály) átmeneti nehézségeket okozott a GYES, a katonai szolgálat, a felmondás miatt kiesők ideiglenes pótlása. Ez rövidebb-hosszabb ideig tartó problémát jelentett a szakmai tevékenység folyamatosságában, esetenként színvonalában.

Sárdy Judit nyugdíjba vonulását követően Tóth Endrét neveztük ki a Régészeti Könyvtár osztályvezetőjévé. Nehézséget okozott Zsuffa Tibor kiesése Monokon. Időszakosan Falussy József, a szerencsi múzeum igazgatója látta el a kis intézmény szakmai felügyeletét, majd erre – reméljük hosszabb távú megoldásként – Janó Ákos kapott megbízást. Időszakos, majd 1986. január 1-től végleges áthelyezéssel, Gaál Péter – a Mátyás király Múzeum volt igazgatóhelyettese – látja el a műemléki épületeinkkel kapcsolatos építésmérnöki teendőket.

1985-ben kilépett 9 dolgozó és 8 munkatársat vettünk fel GYES-en volt 6 fő, nyugdíjba vonult Sárdy Judit osztályvezető, Fejér Mária főkönyvtáros, Kiss Olga előadó, Samu Imréné hivatalsegéd, Nagy Sándor, Marián László polgári fegyveres őr.

II. TUDOMÁNYOS MUNKA

A. Gyűjteményfejlesztés

Ásatások, régészeti gyűjteményeink

Feltáró tevékenységünk vezérfonalát a nagyvolumenű, olykor évtizedet áthidaló ásatások képezték 1985-ben is.

Tiszalúc, rézkori telep – Patay Pál
Kölked, középkori telep és temető – Kiss Attila
Zalavár-vár, VIII–X. század települési központ – Cs. Sós Ágnes
Hajdúdorog, X–XII. századi temető – Fodor István
Veresegyház, Árpád-kori falu – Mesterházy Károly
Sály, X–XIII. századi telep – Mesterházy Károly
Visegrad-várkert, Árpád-kori falu – Kovalovszki Júlia
Lászlófalva, késő középkori falu – Pálóczi Horváth András
Gyula, Szulejmán dzsámi – Gerelyes Ibolya
Esztergom, bencés apácakolostor – Lovag Zsuzsa

E feltárások egyikét sem sikerült – egy-egy, régészetileg körülhatárolható egységét, ill. egészét – a tervidőszakban befejezni. Az igazán autentikus forrásanyagot biztosító kutatások folytatása azonban feltétlenül indokolt. Ezek nagyságrendje és időtartama – különösen a települések esetében – átgondolt, objektív szakmai tervezést és döntést igényel.

Más intézményekkel együttműködve, több esetben közös anyagi támogatással, végeztek feltáró munkát munkatársaink NADAPON (őskori telep, Dobosi V.), ÖCSÖDÖN (neolit telep, Oravecz H.), FEHÉRVÁR–CSURGÓN (vaskori halomsírok, Kovács T.), illetve VESZPRÉM–VÁR (Kralovánzsky A.) és OZORA–VÁR (Gerelyes I.) lelőhelyeken. Folytatódott a tematikus őskori telep kutatás (VERSEG, Dobosi V.), ill. a római kori útkutatás (VASVÁR, Tóth E.).

Leletmentő feltárásaink: VISEGRÁD–SIBRIK DOMB (római tábor, Soproni S.), HAJDUBÖSZÖRMÉNY–VIDI ZUG (honfoglaláskori temető, Fodor I.).

Régészeti gyűjteményeink, a korábbi évekhez viszonyítva, nagyobb számban gyarapodtak vásárlás útján megszerzett tárgyakkal. Figyelemre méltó ő-, római és népvándorlás kori anyagot foglal magába a két világháború közötti időben tevékenykedő műkereskedő, Mauthner hagyatéka, amelyet 1985-ben vásároltunk meg. Továbbá: őskori bronzkardot, újabb római kori ólombullákat (107 darab), népvándorlás kori arany lószerszámveretet és szíjvéget sikerült megszerezniük.

Történeti és művészettörténeti gyűjtemények

Feltétlenül említésre méltó momentum: a korábban a Magyar Nemzeti Múzeumból elrabolt ún. Esterházy-kincs néhány darabjának – Ausztria részéről politikai gesztust is jelképező – visszajuttatása Magyarországra.

Ezen gyűjteményeink – mondhatni, már megszokottan – elsősorban vásárlások révén gyarapodtak. Kivétel az Éremtár, ahol átgondoltan, szakszerűen folyik az ún. duplum anyag cseréje a törzsanyag hiánytpótló gyarapítása érdekében.

Az év folyamán meghirdetett gyűjtőpályázatunk igen szerény eredménnyel járt. A várakozást alulmúló kísérlet kudarcának fő oka lehet az inflációs folyamat, amely a történeti tárgyak, dokumentumok relatív érték-növekedésével jár. Másrészt: felhívásunk talán nem elég konkrétan megfogalmazva jutott el – ha eljutott – azokhoz, akik itthon és külföldön a nemzeti történelem intézményünkbe való valamely emlékével rendelkeznek.

Kiemelkedő értékű új szerzeményeink 1985-ben:

- III. Ferdinánd unikális 10 dukátosa
- XVIII. századi balkáni hímezés
- négy XIX. századi céhes vándorlevél
- szecessziós festett bársonykép
- Teleki László fényképével díszített kávéskészlet
- art deco stílusú ékszeróra
- Zala György: Károlyi Gyula mellszobra
- menyasszonyi csipkeruha, 1940 körüli időből
- Sáfár Pál: Károlyi Mihályné portréja.

B. Nyilvántartás

E tevékenységünket kettősség jellemzi, hiszen a ma érvényben lévő, hagyományos nyilvántartás mellett mindinkább kezd körvonalazódni a gépi nyilvántartás szélesebb körű bevezetésének igénye. Megkezdődött a gyakorlati alkalmazás előkészítése, a lehetőségek tényleges felmérése. Egyelőre elsősorban a régészeti és numizmatikai tárgyak számítógépes nyilvántartásának problematikájával foglalkoztunk. Ami a történeti és művészettörténeti emlékek gépi adattárolásának módját és lehetőségét illeti, még az első lépésnél sem tartunk.

A hagyományos nyilvántartást illetően a használhatóságot elősegítő mutatók készítése (óra-, szabadkőműves- és textilgyűjtemény), és a leírókartonok fényképpel történő ellátása került előtérbe. Tevékenységünk nagyságrendjét legjobban a számadatok fejezik ki:

Leltározott tárgyak száma:

régészet	3 290
természettudomány	–
képzőművészet	87
iparművészet	9
numizmatika	3 431
történet	343

Az 1984-ben megteremtett alapelvek és gyakorlat szerint folytatódott a számítógépes nyilvántartás előfeltételeinek biztosítása. Elkészült 2790 terminológiai karton, valamint 1707 új leírókarton, saját szakembereink és külső munkatársak közreműködésével. A régészeti kartonok feldolgozásához, a régészeti tárgyak geometriai adatainak számítógépes tárolásához szükséges programok kidolgozása folyamatban van.

C. Tudományos feldolgozás

A tudományos értékelő-közreadó tevékenységet sok egyéb momentum mellett három tényező befolyásolta. Egyrészt a tervidőszak utolsó évében óhatatlanul előtérbe került minden szinten és fórumon a középtávú ciklusra vállalt témák befejezésének szorgalmazása. Másrészt egyes tudományos cél-támogatások esetében mód nyílt póthitelek elnyerésére, amely célszerű-kényszerű súlypont-áthelyeződéseket idézett elő bizonyos témák között. Harmadrészt mind nyilvánvalóbbá vált tudományos könyvkiadásunk pillanatnyi csődje, s ez kimondva-kimondatlanul visszavetette a nagylélegzetű feldolgozások készítési ütemét.

Mindebből következik, hogy a befejezett publikációknak csak mintegy 50–60%-a felel meg a tervezett tematikai rendnek. A vállalt feldolgozások jelentős hányada egyáltalán nem készült el, vagy csak egy része került megírásra. Különösen szembetűnő a készülési ütem lelassulása a corpusok munkálatainál. Igaz, itt sok esetben – lévén szó általunk irányított-szervezett országos munkálatokról – más intézmények munkatársai nem tudnak eleget tenni vállalásaiknak.

A feldolgozások előkészítésére fordítható pénzüsszegek biztosítása révén szembeötlően nagy számú publikációs rajz és fénykép készült el múzeumunkban. Hatalmas mennyiségű nyomdakész dokumentáció és tárgyraiz halmozódott fel kutatóink asztalában és az adattárainkban, amelyek az adott

feldolgozás befejezését vagy a megjelenését várják. Legjobb esetben is csak átmeneti állapotnak fogható fel a magasszintű tudományos dokumentáció illetően elfekvése. Egy nem kívánatos állapot létrejöttének elkerülése csak a szerzői honoráriumok és múzeumi kiadói lehetőség növelésével képzelhető el.

1985-ben munkatársaink tollából 54 tudományos publikáció jelent meg (ld. Appendix). Elkészült és leadásra került 56 kisebb-nagyobb munka, amelyek közül itt csak a több ív terjedelmű feldolgozásokat soroljuk fel:

- *Bónis É.* – *Sellye I.*: Római emailmunkák, 120 p.
- *Garam É.*: A tiszafüredi avar kori temető, 736 p.
- *Kemenczei T.*: Az Alföld és Szkítia, 120 p.
- *H. Kolba J.*: A magyar ötvösművészet ezer éve, 79 p.
- *Kovalovszki J.*: Méri István Kolozsvár-főtéri ásatásának dokumentumai, 70 p.
- *Kovács T.*: Die Funde der Rákóczi-Gruppe und ihre kulturelle-chronologische Stelle in der Hügelgräberzeit des Karpatenbeckens, 150 p.
- *Körmöczy K.*: A két világháború közötti fővárosi lakótelep-építkezések, 70 p.
- *Temesváry F.*: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből VI., 110 p.
- *Zoffmann Zs.*: Az Esztergom–Alsósziget középkori lelőhelyen végzett feltárás embertani leleteinek nem és életkor meghatározása, 63 p.
- *Simon P. (szerk.), Dózsa K. – Gát E. – Haider E. – Körmöczy K. – Németh A. – Rosonczy I. – Temesváry F.*: A polgári átalakulás kiemelkedő személyeinek tárgyi emlékei a Magyar Nemzeti Múzeumban, 200 p.

III. SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK TEVÉKENYSÉGE

A. Restaurálás

1985 is igazolta, hogy a sokrétű műtárgyvédelem feladatrendszerrel ellátó restaurátori részlegek munkatársi létszáma a kívánalmak alatt van, különösen ha azt is beszámítjuk, hogy hosszú évek óta – ami feltétlenül pozitív tendencia – mindig egy-két szakember főiskolai tanulmányokat folytat, s többen közülük, különböző okok miatt, csak részfoglalkozású munkakört tölthetnek be.

Az elmúlt időszakban, így a múlt esztendőben is, különös figyelmet fordítottunk a fémleletek korszerű konzerválására, restaurálására régészeti és történeti gyűjteményeinkben egyaránt. Bizonyos elmaradást is pótolva jelentős mennyiségű ásatásból származó textilial fertőtlenítése és konzerválása történt meg, közöttük a heténypusztai és a nádori kriptából származó maradványok állagmegóvása.

Szakembereink színvonalas munkáját dícséri több nagyméretű másolat elkészítése és két szoborrekonstrukció kiöntése „Az Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi” c. kiállításához.

Nem feltétlen pozitív tényként utalhatunk arra, hogy műhelyeink műszerezettség technológiai színvonala – hazai és nemzetközi összehasonlításban egyaránt – már a közepesnél is gyengébbnek mondható, annak ellenére, hogy saját erőnkől majd minden évben beszereztünk egy-két eszközt, készüléket.

Restaurátori műhelyeink végzett munkájának statisztikai adatai az alábbiak:

	Tisztított	Konzervált	Restaurált
	t á r g y a k s z á m a		
régészet	2 233	1 085	743
képzőművészet	313	–	77
iparművészet	1 724	563	47
numizmatika	2 555	–	12
történet	19	29	11
összesen:	6 844	1 677	890

B. Központi Régészeti Könyvtár

Jó egy éven belül a könyvtár személyi állományának háromnegyed része kicserélődött, ami az év első felében a folyamatos tevékenységben bizonyos zökkenőket eredményezett. Ennek ellenére az alapfeladatok többségét (gyarapítás, olvasószolgálat, könyvvédelem) sikerült maradéktalanul megoldani. Ez a megállapítás részben vonatkozik az új anyag feldolgozására is, itt elsősorban a szakkatalógus készítésében történt lemaradás.

Feltétlen előrelépést jelent, hogy elkészült az első csereajánlási lista, a külföldi folyóiratok egyesített hiánylistája (az össz mennyiség mintegy

felére vonatkozóan). Megfelelő ütemben megkezdődött a raktári anyag rendezése, az arra érdemes, eddig elfekvő könyvanyag leltározása, elkészült 382 könyv bekötése.

1985. évi gyarapodás: 1097 tételben 1158 könyv, 524 folyóirat, 6 dokumentáció. A megszerzés módja: vételként 379 db, csereként 757 db, juttatás 209 db. Régi leltározatlan anyagból 282 darab.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1985-ben megjelent kiadványai: Folia Historica 12, 1984; Az Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi, 895–1301.

C. Adattár

Országos hatáskörű feladatai közül az Adattár folyamatosan részt vesz az Ásatási Bizottság döntést előkészítő munkájában; ellátja a régészeti jelentőségű területek védésével kapcsolatos teendőket; kapcsolatot tart az OKTH-val régészeti és természetvédelmi ügyekben.

Megtörtént 320 tétel régészeti dokumentáció leltározása, az 1984–85. évi régészeti dokumentáció mutatózása (1022 db), 363 fotónegatív leltározása, 102 tétel múzeumtörténeti anyag leltározása.

A kutatószolgálat 1196 negatív kölcsönzését és 200 esetben régészeti dokumentációk kiadását végezte el.

A hagyatéki anyag két vásárlással gyarapodott. Csalog József és Fettich Nándor megszerzett hagyatékának előzetes nyilvántartásba vétele is megtörtént már.

A személyi változásokat is átélő fotóműhely – az év folyamán Erdőkürti Zsuzsanna elment a múzeumból, és Karát József a MNM nyugdíjas fotósa elhalálozott – 4025 felvételt és 4006 nagyítást készített el.

IV. KIÁLLÍTÁSOK

Sajnos a Magyar Nemzeti Múzeum változatlanul nem rendelkezik megfelelő nagyságú időszaki kiállításra alkalmas termekkel. Egyetlen ilyen helyiségünk a Kupolaterem, ahol 1985-ben az alábbi kiállításokat rendeztük meg:

1985. IX. 28. – 1985. III. 5.	Mária királyné mennyegzői ruhája
Rendező: Dózsa Katalin
1985. III. 29. – 1985. IX. 9.	Négy évtized új szerzeményeiből
Főrendező: Simon Péter

1985. X. 11. – 1986. III. 2. Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi

Főrendező: Kralovánszky Alán

Kamarakiállítások:

- Kossuth Lajos rajzai, 1985. január (Rendező: Simon Péter)
- Miniatúr hangszerek, 1985. február (Rendező: Gát Eszter)

Külföldön rendezett kiállításaink:

- Hunok, germánok, avarok, Linz, XI. 7. – XI. 30. (Rendezők: Fodor István, Garam Éva, Kiss Attila)
- Középkori pénzforgalom a Duna mentén, Linz, XI. 7. – XI. 30. (Rendező: Gedai István)

A felsoroltak mellett munkatársaink több kisebb-nagyobb kiállítás rendezői, illetve társrendezői voltak.

A kunok emléke Magyarországon (Kiskunfélegyháza, Pálóczi Horváth András), XVI–XVII. századi ötvös emlékek (Szekszárd, H. Kolba Judit), Magyar pénzverés és pénzforgalom (Nagycenk, Gedai István), Reformkori arcképcsarnok (Nagycenk, Cennerné Wilhelmb Gizella), Régi hangszerek (NDK Kulturális és Tájékoztatási Központ, Gát Eszter). Ezeken kívül részt vettünk az ELTE jubileumi kiállításának, az Ernst Múzeumban a Hazáért c. kiállítás rendezésében, továbbá a Zenetudományi Intézet hangszertörténeti állandó kiállításának létrehozásában (Gedai István, Rózsa György, Gát Eszter).

Intézményeink látogatóinak száma:

Magyar Nemzeti Múzeum	761 368
Rákóczi Múzeum Sárospatak	147 073
Mátyás király Múzeum Visegrád	243 616
Vármúzeum Esztergom	216 081
Kossuth Múzeum Monok	17 248
Vértesszőlősi bemutatóhely	46 974
Károlyi Emlékszobák	3 970

Összesen: 1 436 340

V. KÖZMŰVELŐDÉS

Folytatódtak a múzeumi tanórák, napközis foglalkozások, feladatlapos órák (478 foglalkozás, 5 924 gyerek; 48 feladatlapos óra, 1776 gyerek). Részt vettünk a Budapesti Uttörő Elnökség által hirdetett „Vakáció akció”-ban, 9 foglalkozásunkon 524 gyerek vett részt, továbbá a Csillebérci Uttörőtábor „Kistelepülés programjában” speciális foglalkozásokat tartva a gyermekeknek (12 csoport, 243 gyerek). Történeti játszókörünket, a Gödöllői Művelődési Házzal közösen, 12 alkalommal rendeztük meg.

Múzeológusaink közreműködésével tartottuk meg tudománybarát köreinket (3 általános iskolai, 2 középiskolai) és az alsóhetényi régésztaabört, illetve az ott részt vettek számára a Iovia-klubot.

A Történeti Játszóház modelljének kidolgozását folytattuk, elkészült a Mátyás kori, a török kori és 1848-as játszóház. 7 programban 1114 gyerek ismerkedett a különböző történelmi korokkal. A Józsefvárosi Művelődési Házzal közösen 2 hetes Múzeumi Játszótaabört is szerveztünk, ahol a magyar lovagkorral ismerkedtek a gyerekek. A Történeti Játszóház Módszertani Táabört a KISZ KB, az Uttörőszövetség és a HNF támogatásával rendeztük meg.

Az ősz folyamán Módszertani Fórumot hirdettünk. Célunk mindkét esetben az volt, hogy a múzeumban kialakított történeti foglalkozások módszerét megismertessük a pedagógusokkal és népművelőkkel.

A szabadidős családi programok közül rendszeresen megtartottuk a Múzeumi délelőtt c. programot és játszónapot.

A TIT budapesti szervezetével közösen rendeztük a TKM-klubot. Ujabb rétegprogramunk a vakok és csökkentlátók számára tartott speciális előadássorozat volt.

Mindezek mellett a hagyományos tárlatvezetésekről is folyamatosan gondoskodtunk.

VI. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Az elmúlt évben intézményünket 154 olyan külföldi kereste fel – 176 napot töltöttek nálunk –, aki kiállításaink meglátogatása mellett tanulmányozta gyűjteményeinket, konzultált szakembereinkkel.

A múzeum 31 munkatársa összesen 591 napot tartózkodott külföldön (őszöntdíj, tanulmányút, konferencia, kiállításrendezés, műtárgykísérés):

Amerikai Egyesült Államok: Gát Eszter (saját kts.); *Ausztria:* Csonka András, Fodor István, Gedai István, Héri Vera, H. Kolba Judit, Kiss Attila, Kovács Tibor, Patay Pál, Torbágyi Melinda; *Finnország:* Dózsa Katalin; *Franciaország:* Fülep Ferenc; *Görögország:* Garam Éva, Pálóczi Horváth András; *Hollandia:* Kemenczei Tibor; *Kanada:* Kralovánszky Mária (saját kts.); *Nagy-Britannia:* Kralovánszky Mária, Patay Pál; *Német Szövetségi Köztársaság:* Biró Tiborné, Bónis Éva, Garam Éva, Gedai István, Kiss Attila, Kovács Tibor, S. Lovag Zsuzsa, Rózsa György, Soproni Sándor; *Olaszország:* Gát Eszter; *Svédország:* Biró Tiborné; *Szovjetunió:* Benkő Mihály, Dienes István, Dobosi Viola, Fodor István, Mesterházy Károly, Kralovánszky Alán, SZOT Szociál-turisztikai Iroda szervezésében 16 fő szovjet közép-keleti társasutazáson vett részt.

Említést érdemel, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára komoly szakmai segítséget nyújtott a Magyar Numizmatikai Társulat, XVI–XVII. századi magyar pénzveréssel és nemesfém-bányászattal foglalkozó, Debrecenben megrendezett nemzetközi konferenciájának lebonyolításához.

VII. TOVÁBBKÉPZÉS

Munkatársaink rendszeresen részt vesznek az országos szakmai továbbképzéseken, közülük többen előadást is tartanak. A korábbi években kialakított rend szerint folytattuk intézményi tudományos előadásorozatunkat, amelynek keretében munkatársaink legújabb szakmai-módszertani kutatásairól, eredményeiről és lezáratlan tudományos kérdésekről adnak képet.

Rózsa György megvédte nagydoktori disszertációját.

Restaurátoraink közül Papp János (IV.), Dombóvári Judit (III.) és Koltai Orsolya (II.) folytatta tanulmányait a Képzőművészeti Főiskola Restaurátorképző Intézetében.

Szerződéses alkalmazottunk, Veres Lujza befejezte egyetemi tanulmányait az ELTE Művészettörténeti Tanszékén, Oravecz Hargita középfokú angol nyelvvizsgát tett.

VIII. BELSŐ ELLENŐRZÉS

1985 októberében főhatóságunk engedélyezte egy félállású belső ellenőr felvételét. Az álláshelyet meghirdettük, azonban megfelelő munkaerő hiányában betölteni még nem sikerült. Ennek hiányában 1985. évben a belső ellenőrzést

az ún. ügymenet folyamatában lévő belső ellenőrzés formájában láttuk el. Egy-egy alkalommal tartottunk ellenőrzést vidéki múzeumainknál. Két-két alkalommal a Nemzeti Múzeumba felrendelve végeztünk ellenőrzést Visegrád, Sárospatak és Esztergom anyagából, amikor a bérfelhasználást és a bérbeállási szintet ellenőriztük.

A fotólaborban történt személyi változás miatt az anyagokat ellenőriztük. A fotólabor új vezetőjével, Dabasi Andrással megbeszéltük az anyagok kezelésének rendjét.

Az anyagokat használó műhelyek – Restaurátor Osztály, villanyszerelők stb. – anyagleltára során az anyagok felhasználásáról vezetett nyilván tartásokat ellenőriztük.

IX. GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉG

Miután évenként részletes beszámolót küldünk a Központi Múzeumi Igazgatóságnak gazdálkodásunkról, e helyen csupán néhány számadat közlésére szorítkozunk.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1985-ben összesen 45 493 000,—Ft-ból gazdálkodott. Az alapelőirányzat 38 313 000,— Ft, pótelőirányzat 7 180 000, Ft. volt.

A felhasználás néhány fontosabb mutatószáma:

Munkabér	17 060 000
Nyilvántartás	203 000
Közművelődés	417 000
Ásatás	1 557 000
Gyűjteménygyarapítás	1 725 000
Restaurálás	193 000
„B” téma	154 500
Ingtalanfenntartás	9 159 000

Miután 1984 végén megtörtént a Széchényi Könyvtár által felszabadított terület felosztása a Természettudományi Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum között, elkészítettük az általunk birtokba vehető terület előzetes felhasználási tervét. Függetlenül a KÖZTI mérnökei által készített rekonstruk-

ciós tervektől, illetve azok felsőszintű jóváhagyásától, megkezdhettük a földszinten – a 14/8-as rovat terhére – a Gazdasági Osztály és az Ujkori Osztály munkaszobáinak kialakítását. Az előbbi felújítása, illetve kialakítása teljes mértékben elkészült. Megfelelő színvonalon építettük ki a polgári fegyveres őrsg körletét, egyidejűleg elvégeztük a biztonsági jelzőberendezés áthelyezését is. A Díszteremben és Kupolateremben elkészült az „Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi” c. kiállítás világitásának teljes újjáépítése is.

Elvégeztük az elektromos biztonságtechnikai felülvizsgálat által észrevételezett elektromos hiányosságok, illetve hibák kijavítását is. Lebontattuk az épület kazánházának kéményét, amelyet teljesen újjáépítettünk.

A költségvetésből a 14/8-as rovaton a Magyar Nemzeti Múzeum épületére 7 000 000,- Ft-ot kaptunk. Ehhez hozzájárult még a MM által – az OSZK kiköltözése folytán új helyre költöztetendő – Biztonsági Osztály kialakítására biztosított 2 000 000,- Ft-os pótkeret. Fentiek alapján összesen 9 000 000,- Ft felhasználásáról kellett gondoskodnunk.

X. MUZEOLÓGIAI ÉS TUDOMÁNSZERVEZÉSI FELADATOK, OKTATÁS

A. Részvétel nemzetközi szervezetek munkájában, tagságok

- International Numismatic Commission: Gedai István (alelnök);
- Nemzetközi Régészeti Unió (UISPP) Állandó Tanácsa: Korek József;
- Német Akadémia Régészeti Intézete levelező tagjai: B. Bónis Éva, Fülep Ferenc, Kovács Tibor, Cs. Sós Ágnes;
- Magyar–Jugoszláv Történeztudományi Vegyesbizottság: Fodor István;
- Magyar–Szovjet Történeztudományi Vegyesbizottság: Fodor István;
- Nemzetközi Szláv Régészeti Bizottság Építéstörténelmi Bizottsága: Kralovánzky Alán.

B. Közreműködés, tagság hazai szervezetekben, testületekben

- ICOM Magyar Nemzeti Bizottság: Fülep Ferenc (elnök), Korek József, Kovács Tibor;
- Magyar UNESCO Bizottság Kulturális Albizottsága: Fülep Ferenc (elnök), Kovács Tibor;

- Országos Múzeumi Tanács, ill. szakbizottságai: Fülep Ferenc (társelnök), Fodor István, Gedai István, Korek József, Kovács Tibor, Kralovánszky Alán, Körmöczi Katalin;
- MTA Régészeti Bizottsága, ill. albizottságai: B. Bónis Éva, Dienes István, Fodor István, Gedai István, Fülep Ferenc, Garam Éva, Kemenczei Tibor, Korek József, Kovalovszki Júlia, Kralovánszky Alán, Soproni Sándor;
- MTA Művészettörténeti Bizottság: Rózsa György;
- MTA Numizmatikai Albizottság: Gedai István (titkár), Biró Tiborné;
- MTA Régészeti Rendszerfejlesztő Bizottság: Bezeckzy Tamás, Fülep Ferenc, Kovács Tibor;
- MTA Tudományos Minősítő Bizottság: Fülep Ferenc (szakbizottsági elnök), Rózsa György;
- Ásatási Bizottság: Fodor István (titkár), Kralovánszky Alán;
- Korona Bizottság: Fülep Ferenc (elnök), Kovács Tibor, Lovag Zsuzsa;
- Királysír Bizottság: Fülep Ferenc, Kralovánszky Alán;
- Régészeti és Művészettörténeti Társulat: Soproni Sándor (alelnök), Kovács Tibor (főtitkár), Tóth Endre (titkár);
- Numizmatikai Társulat: Gedai István (elnök);
- Uralisztikai Bizottság: Fodor István;
- Kulturális és történelmi emlékeink... kutatási főirány Koordináló Tanácsa: Kovács Tibor (titkár).

C. Folyóirat-szerkesztés

- Archaeologiai Értesítő: Fülep Ferenc, B. Bónis Éva, Korek József;
- Communicationes Archaeologicae Hungariae: Kovács Tibor, Fodor István, Garam Éva;
- Numizmatikai Közlöny: Biró Tiborné;
- Numismatic Literature: Gedai István;
- Acta Historiae Artium: Rózsa György;
- Folia Archaeologica: Fülep Ferenc, Losits Ferenc, Fodor István, Kemenczei Tibor;
- Folia Historica: Fülep Ferenc, Haider Edit, Rózsa György, Simon Péter;
- Régészeti Füzetek: Czeglédy Ilona;
- Múzeumi Közlemények: Kovács Tibor;
- História: Kovács Tibor;
- Numizmatikai Társulat Évkönyve: Torbágyi Melinda.

D. Egyetemi és főiskolai oktatás

1984/85-ben felsőfokú oktatásban – különböző formában – a következők vettek részt: B. Bónis Éva, Fodor István, Gedai István, Korek József.

XI. VIDÉKI INTÉZMÉNYEK

Rákóczi Múzeum, Sárospatak

Az év folyamán folytatódott a Vöröstorony állványozása. Kísérlet történt a kőfaragványok konzerválására a nyugatnémet Wacker-cég közreműködésével. A tapasztalatok szerint ez az eljárás nem megfelelő; célszerűnek az eredeti darabok leemelése és másolattal történő pótlása látszik. Elkészültek az Olaszbástya lőréstáblái. A kazamata egész éven át látogatható volt. Befejeződött a palotaszárnyak homlokzatának tatarozása, a csatornák és a bádogozás javítása, pótlása. Új tetőt kapott a Lórántffy-loggia.

Jelentős előrelépés történt a romterület állagvédelmi és helyreállítási munkáiban. Elkészült a DNY-i várakokban előkerült épület alapjainak helyreállítása. Megtörtént a déli várfal koronáinak kiegészítése. Majdnem teljesen elkészült a földsánc belső falának helyreállítása.

1. A belső ügyvitel a korábban kialakult rend szerint történt. Biztosítottuk a folyamatos ellenőrzéseket.

2. Az OMF megbízása alapján Dankó Katalin feltárta a nyugati városfalnak a múzeum területére eső részét. Egyéb gyűjteménygyarapítás (Janó Ákos): néprajz 35 db, iparművészet 4 db, történeti 102 db, képzőművészet 1 db, numizmatika 4 db műtárgy. A múzeum teljes gyűjteményanyaga az 1985. évi 543 darabos gyarapodással 26 380 darab.

A leltározási elmaradást sikerült minimálisra csökkenteni (mintegy 100 darab régészeti tárgy). Nagyobb hátralék van a kartonozásban főleg ott, ahol nem rendelkezik a múzeum szakos gyűjteménykezelővel. Megtörtént a néprajzi üvegyanyag revíziója, tárgykartonaik fényképpel való ellátása.

Dankó Katalin beszámolót készített a HOMÉ számára a vár 1985. évi kutatásáról, Janó Ákos pedig átdolgozta Sárospatak történeti és néprajzi bibliográfiája c. munkáját.

3. Az adattár évi gyarapodása: 132 leltári tétel, 110 oldal, a fotótáré: 941 negatív, 83 színes önálló diapozitív. A könyvtár záróadatai 1985 végén: 9 030 kötet és 2 443 folyóiratkötet, 197 darab hanglezem.

4. A Magyar Nemzeti Múzeum szakembereinek közreműködésével elkészült a megrendezésre kerülő történeti kerámia kiállítás teljes anyagának és a fegyvergyűjtemény egy részének restaurálása. Ezen kívül a sárospataki műhelyben 511 db tisztítása, 372 db konzerválása és 21 műtárgy restaurálása készült el.

5. 1985-ben az állandó kiállítások közül nem üzemelt, felújítás miatt, a Vöröstorony, s olykor a Rákóczi kiállítás több terme. Két időszakos kiállítás volt: Emlékkiállítás Rákóczi halálának 250. évfordulóján, Öt fafaragó művész csoportos bemutatkozása.

6. A Rákóczi emlékkiállításához kapcsolódó gyermekrajz-pályázatra 428 munka érkezett. Fiaszóval zárult a másik pályázat: A Rákócziak és a Rákóczi szabadságharc a néphagyományban (7 pályamű). A múzeumot 1985-ben 147 073 látogató kereste fel az alábbi megoszlásban:

– iskolai csoportok	1756	73 825 fő
– egyéb csoportok	1252	45 789 fő
– egyéni látogató		27 459 fő

A múzeum megfelelően ellátott volt kiadványokkal, levelezőlapokkal, emléktárgyakkal, műtárgymásolatokkal. Pótoltuk és bővítettük a múzeum propagandakiadványát.

7. Dankó Katalin befejezte a műemlékvédelmi szakmérnöki tanfolyamot, Plósz Bertalanné gazdasági ügyintéző pedig az államháztartási tanfolyamot.

8. A Rákóczi Múzeum széleskörű kapcsolatrendszerrel tart fenn különböző társadalmi szervezetekkel (Észak-magyarországi Intéző Bizottság, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Műemléki Albizottság, Városszépítő Egyesület, Városi Honismereti Bizottság, Hazafias Népfront helyi szervezet stb.) és helyet biztosít társadalmi események, rendezvények számára, pl. a volt népfőiskolások találkozójának.

Mátyás király Múzeum, Visegrád

A terveknek megfelelően előtérbe került az intézmény struktúrájának és személyi állományának stabilizálása és a meglévő hiányosságok fokozatos felszámolása, különös tekintettel a revíziós munkákra és a tudományos feldolgozásokra.

1. A személyi állományban több változás történt. Gaál Péter igazgató-helyettes májustól már a Magyar Nemzeti Múzeumban tevékenykedett, új munkakörként került betöltésre a népművelői és gondnoki állás. A kívánatosnál ma is kisebb számú azon szakemberek köre, akik kinevezetten vagy külső munkatársként megfelelő szinten foglalkoznak a középkori Visegrád történeti emlékeivel. A megnövekedett kiállítási terek megfelelő őrzéséhez nincs elegendő számú teremőr, aligha tekinthető hosszú távú megoldásnak a nyitvatartási idő helyenkénti rövidítése.

2. Eredményes *feltárás* folyt a középkori város területén (Gróf Péter, Gróh Dániel), ahol csontfaragó műhely maradványai kerültek elő. Nem sikerült viszont folytatni a feltételezett üvegműhely 1984-ben elkezdett kutatását. A várispánsági központon belül, az egykori váralján, 1985-ben is folytak a Kovalovszki Júlia által végzett ásások. A Sibrik-dombon folytatott rövid kontrollásatás igazolta a korábbi geoelektromos mérések eredményeit (Soproni Sándor).

A Fellegvár területén sor került a belső vár harmadik, ún. északi palotaszárnyának előzetes megkutatására. Az épület belsejében romtalanítás folyt és megkezdődött a falkutatás is (Szőke Mátyás). Az utcai fronton új kerítés került a középkori külső kerítőfalra. Az itt végzett leletmentő kontrollásatás a kaputorony pontos helyének tisztázására szorítkozott.

1985-ben komoly mennyiségű nyilvántartási munkát sikerült elvégezni. Többek között megtörtént a régészeti anyag revíziója 1967-ig (8 486 darab), s ezzel egyidejűleg elkészült a restaurálásra szoruló tárgyak jegyzéke. A Fő u. 25. sz. épületben került kilakításra, az eddig több helyen őrzött, helytörténeti gyűjtemény raktára. Megtörtént az 1418 darabból álló gyűjtemény teljes revíziója is. Komoly lendületet vett a kőanyag rendezése, hangsúllyal a lelőhelyenkénti rendezésre, a revízió folytatására, továbbá újabb felmérés és leltári leírások elkészítésére. Lővei Pál (OMF) és Soproni Sándor rendezésében elkészült a fogadóépülethez kapcsolódó állandó sírkökiállítás.

A múzeum munkatársai tollából 1985-ben az alábbi publikációk jelentek meg:

Gróh Dániel: Előzetes jelentés a Visegrádi-Lepence területén végzett késő bronzkori és kora vaskori feltárásokról. ComArchHung. 1985.

Pattantyús Á. Miklós: Régészeti és geofizikai kutatások a visegrádi Sibrik-dombon. Dunakanyar 20, 1984/3.

Szőke Mátyás: Adatok a középkori Visegrád történetéhez és helyrajzához. Dunakanyar 20. 1984/3.

Szöke Mátyás: A visegrádi Alsóvár. Tájak, Korok, Múzeumok Könyvtára. Budapest, 1985.

3. Az adattár előzetes rendezését még 1983-ban Héjj Miklós elvégezte. Folytatása lelassult, s még nem történt meg a rajztár rendezése. A könyvtár helyzete 1984-ben stabilizálódott, de számottevő a lemaradás a szakkatalógus kiépítésénél.

Nagy munkával elkészült az 1961–1963., ill. 1968. évi alsóvári ásatások anyagának átválogatása és részbeni restaurálása. Megtörtént 35 db szemeskályha és fajansz füleskorsó rekonstrukciója.

4. A fogadóépületben kialakított, kamarakiállításokra alkalmas tér kihasználásával, a sírkökiállítás létrehozásával nőtt a bemutatási lehetőség, amivel megfelelő módon élt is a múzeum. *A Salamontoronyban rendezett kiállítások*: Susanna Sierra mexikói festőművésznő bemutatkozása, „40 alkotó év” képzőművészeti kiállítás, „Válogatás a velencei textilművészeti alkotóműhely munkáiból”. *A fogadóépület kiállításai*: „A visegrádi díszkutatokora”, „Visegrád az 1335-ös királytalálkozó idején”, „Középkori mesterségek emlékei Visegrádon”, „Visegrádi sírkövek”.

5. Az új, közművelődéssel foglalkozó munkatárs belépése révén lehetőség nyílt a múzeumpedagógiai profil kialakítására is. 1985-ben 19 ilyen rendezvényen 752 tanuló vett részt, míg mintegy 900 érdeklődő hallgatta meg a 17 helytörténeti ismereteket bővítő előadást. A múzeum továbbra is számos programot rendezett a helyi művelődési házzal, a TIT-szervezettel és a volt szentendrei járás iskoláival közösen. Több szabadtéri színházi program is megrendezésre került. A múzeum kiállításait, illetve a romterületet 25 225 látogató tekintette meg.

6. A beszámolási időszakban befejeződtek a kerítés építési munkálatai. Megtörtént a belső telefon- és villamosenergia-hálózat bővítése, teljes kiépítése. A járdaépítés, költségvetési fedezet hiányában, nem fejeződött be. Lassan haladtak a felújítások, az OMF helyi építészeti bizottságának kivitelezésében csak a palota díszudvarában lévő életveszélyes falak, szakaszok kijavitása történt meg.

7. A más intézményekkel kialakított kapcsolatrendszer eredményességének szép megnyilvánulása volt a visegrádi királyi találkozó 650. évfordulója alkalmából a Magyar Történelmi Társulattal közösen megrendezett tudományos ülésszak, a hozzá kapcsolódó kiállításokkal.

Vármúzeum, Esztergom

A Művelődési Minisztérium határozata szerint 1985. január 1. óta tartozik a Magyar Nemzeti Múzeumhoz. Az új helyzet kívánta együttműködés formája és mindennapi gyakorlata még csak részben alakult ki. Változatlanul központi feladat a rekonstrukció, amely 1985-ben is, a korábban tervezettől jócskán elmaradt ütemben folyt, illetve még az év elején elképzeltekhez viszonyítva is keveset haladt előre. Sok egyéb mellett mindennek fő oka, hogy nem sikerült kivitelező alvállalkozót szerződtetni az Országos Műemléki Felügyelőségnek. De nem sikerült számottevően előrelépni a másik, akár neuralgikus pontnak is nevezhető feladatban, a kőanyag rendezésében, felmérésében sem.

Az I. építési ütem rekonstrukciója során veszélyeztetett területek 1981-ben megkezdett feltárása 1985-ben befejeződött, Horváth István (Balassi Múzeum) közreműködésével. A múlt évben az ún. kaszárnya épület melletti külső várfal közvetlen környékének kutatása folyt, ahol feltételezhetően Vitéz János egykori palotájának leomlott maradványa rejtőzik. 1985-ben 120 gótikus töredék teljes felmérése történt meg, ami csak elenyésző része a hátralévő teendőknél. A Balassi Múzeumban 1985-ben megfelelő ütemben folyt az 1981–1984. évi vári feltárások anyagának restaurálása.

A Vármúzeum, mint korábban is, tevékeny szerepet vállal Esztergom kulturális életében, különböző programok társrendezőjeként, a képzőművészeti kiállítások rendezőjeként. Bővült a helyi iskolákkal kiépített kapcsolatrendszer. A kihelyezett történelemórákon kívül két alkalommal 4–500 résztvevővel, történelmi játékok kerültek megrendezésre. Sor került zenei rendezvényekre is a Vármúzeumban (középkori zenei hagyományok feldolgozása, Nemzetközi Gitárfesztivál).

Kossuth Múzeum, Monok

A kis múzeumot majd két évtizedig irányító Zsuffa Tibor betegség miatt történt kiesésével komoly nehézségek támadtak az intézmény működtetésében. A teendők ellátával először Falussy Józsefet, a Szerencsi Múzeum igazgatóját, majd Janó Ákost, a Rákóczi Múzeum igazgatóját bíztuk meg. Szerződéses tárlatvezetői munkakört létesítettünk.

A Magyar Nemzeti Múzeum Ujkori Osztályának munkatársai elvégezték a kiállított anyag revízióját, restaurátorai a múzeum gombátlanítását. A KMI és az MNM szakemberei, külső szakértők közreműködésével, elkészítették az

épület állagfelmérését. Igaz, kis lépésekkel, de megkezdődött az épület régóta szükséges karbantartása. Felújítása csak központi támogatással oldható meg.

Vértesszőlői bemutatóhely

Az év folyamán a következő felújítási munkálatokat sikerült megvalósítani:

Elkészült az I. épület tetejének új födémje és csatornázása, a III. épület teljes tetőszerkezetének cseréje, megtörtént a járdák újrabetonozása, a kiszolgáló épület felújítása, valamint a terület fásítása, a gyepfelület felújítása.

A már megszokott nagyszámú csoportos és egyéni látogató mellett igen sok szakember is felkereste a szabadtéri múzeumot. Számos esetben kölcsönöztünk külföldi kiállításra (Párizs, Nizza, Rimini, Róma, Torino) a lelőhely régészeti, paleobotanikai és paleontológiai anyagából.

A bemutatóhelyet 1985-ben 46 974 látogató tekintette meg.

Károlyi emlékszobák

Az 1984 folyamán kialakított szervezeti rend szerint sikerült biztosítani a kiállítás zavartalan működését. Az emlékszobákat 3970 látogató tekintette meg.

A P P E N D I X

*A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1985-ben megjelent publikációi**

I. Tudományos publikációk

T. DOBOSI VIOLA

- Vértesszőlős: módszerek és eredmények. ArchÉrt. 111, 1984, 1. 95–100.

T. DOBOSI VIOLA – VÖRÖS ISTVÁN

- Krolopp–Szabó–Ringer–Schweitzer: Upper Palaeolithic Settlement in Pilismarót–Pálrét. ActaArchHung 35, 1983. 287–311.

VÖRÖS ISTVÁN

- Hunted mammals from the Aurignacian cave bear hunters' site in the Istállóskő Cave. FolArch 35, 1984. 7–31.
- Avar kori kutyakoponya Szabadbattyánban. Alba Regia 21, 1984. 269–271.

VÖRÖS ISTVÁN – TOPÁL GYÖRGY

- Notes on history and recent records of elk in Hungary. Vertebrata Hung. 22, 1983. 83–94.

VÖRÖS ISTVÁN – JÁNOSSY DÉNES

- Revision der mittelpleistocänen säugetierfauna des „Felsdaches“ Suhogy–Csorbakő. AnnHN 77, 1985. 69–95.

ZOFFMANN ZSUZSA

- Das anthropologische Material der Kurganbestattung von Derekegyház–Ibolyásdomb. MFMÉ 1980–81/1. 99–109.

* A bibliográfiai adatokat megközelítő kronológiai rendben soroljuk fel. A rövidítések feloldását a bibliográfia végén adjuk meg.

- Neolitische anthropologische Funde aus der Umgebung von Odžaci (Bačka, Jugoslawien). *Rad Vojvodjanskih Muzeja* 28, 1985. 35–38.
- Prehistorical skeletal remains from Lepenski Vir (Iron Gate, Yugoslavia) *Homo* 34, 1983. 129–148.
- An attempt to use physical anthropological data in the study of the Southeastern connections of Central European neolithic populations. *Alba Regia* 21, 1984. 139–146.

KOREK JÓZSEF

- Ásatások Szigetcsép–tangazdaság I. lelőhelyen. A késő rézkori település leletei. *CommArchHung* 1984. 5–30.
- Pomáz Árpádkori kőbányái. *Iparrégészet* II. Veszprém, 1984. 55–60.

KOVÁCS TIBOR

- Neuere bronzezeitliche Gürtelblech- und Gürtelhakenfunde aus Ungarn. *CommArchHung* 1984. 41–51.

KEMENCZEI TIBOR

- Skythenzeitliche Akinakes in der Prähistorischen Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums. *FolArch* 35, 1984. 33–49.

BÓNIS ÉVA

- Langschwert mit Buntmetalleinlage aus Pannonien. *Lebendige Altertumswissenschaft. Festgabe... H. Vetters.* Wien, 1985. 305–306. 37 tábla.
- Grabgärten in Pannonien. *Ohrenberger Festschrift* 1985. (Eisenstadt) 101.

TÓTH ENDRE

- Römische Wachttürme von Pilismarót. *CommArchHung* 1984. 67–79.

SOPRONI SÁNDOR

- Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes. *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, Bd. 38. München, 1985. 128. p. 21 tábla.
- Collezioni epigraphiche in Ungheria. *Epigrafie a Antichità (Faenza)* 7. 1984. 279–285.

BEZECZKY TAMÁS

- Roman amphorae from Zalalövő. *MittArchInst.* 12–13, 1982–1983. 153–166. 12 tábla.

BIRÓ TIBORNÉ

- A kelták és pénzverésük a Kárpát-medencében. MNTÉ 1978. 53–56.

BIRÓ TIBORNÉ – LÁNYI VERA

- Fundmünzenbericht 1980. Acta ArchHung 35, 1983. 345–371.

KISS ATTILA

- Studien zur Archäologie der Ungarn im 10. und 11. Jh. *In*: Die Bayern und ihre Nachbarn. Teil 2. Wien, 1985. 217–380. Karte 1–29.
- Archäologische Angaben zur Geschichte der Sättel des Frühmittelalters. Alba Regia 21, 1984. 189–207.
- Heruler in Nordserbien. *In*: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert. Nitra, 1984. 133–137.
- Numizmatikai adatok az itáliai keletigót királyság (489/493–552) kiterjedéséhez. – Numismatic Data to the Expansion of the Eastern Goths of Italy in the Carpathian Basin. NK 52–53, 1983–84. 19–20, 21.
- Die Keramik aus dem awarenzeitliche Gräberfeld von Kölked–Feketekapu, Ungarn. AA 68, 1984. 335–338.
- Ergänzung zur Frage der Funde von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. Alba Regia 21, 1984. 251–252.

GARAM ÉVA

- Pferde und Reiterbestattungen in der Spätawarenzeit *in*: Die Bayern und ihre Nachbarn. Teil 2. Wien, 1985. 123–127.

FODOR ISTVÁN

- Zur Problematik der Ankunft der Ungarn im Karpatenbecken und ihrer fortlaufenden Besiedlung. *In*: Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert. Nitra, 1984. 97–104.
- Rol finno-ugorszkój archeológii v izucsenyii drevnej isztorii vengersz-kogo naroda. *In*: CIFU 6. Studia Hungarica. Bp., 1985. 19–24.
- Kazárok, bolgárok, magyarok. Szélfegyzetek P. B. Golden könyvéhez. ArchÉrt 111, 1984. 1. 100–109.

FODOR ISTVÁN – A. H. HALIKOV

- Szovescsanyije po probleme „Vzaimosvzjazi szrednyejevropejszkij szlavjan sz drugimi etnizsani v VI–X. vv. SA 1985. 1. 300–301.

DIENES ISTVÁN

- Pojegyinki i eksztaticeszkie dusi samanov. *In:* CIFU 6. Studia Hungarica. Bp., 1985. 35–62.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Jochen Giesler, Untersuchungen zum Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Alba Regia 21, 1984. 275–276.

MESTERHÁZY KÁROLY – GIESLER, JOCHEN

- Fragen der Ausbildung einer Organisation von Hof und Burg bei den Ungarn in 10. Jahrhundert. *In:* Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert. Nitra, 1984. 174–184.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- A velencei charta egy régész szemével. Műemlékvédelem 27, 1084/4. 278–280.
- Újabb adatok az Árpád-kori Veszprém és Székesfehérvár településtörténetéhez. VMMK 16, 1984. 189–207.

GEDAI ISTVÁN

- Dates of hoards in Sweden and the coinage of Stephen I., King of Hungary. Hikuin. 11, 1985. 169–174.
- Minting of precious Metal Coins in Hungary. *In:* (ed.) Hala, J. Neogene mineral resources in the Carpathian Basin. VIII.th RCMNS Congress Hungary. Hungarian Geological Survey. 1985. 305–322.
- Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században. HOMÉ 27–28, 1983–1984. 37–50.

PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS

- A rakacaszendi református templom régészeti kutatása. CommArch-Hung 1984. 109–145.

PARÁDI NÁNDOR – HOLL IMRE

- Die Erforschung des mittelalterlichen Dorfes Nagykeszi. MittArch-Inst 12–13, 1982–1983. 207–225.

BASICS BEATRIX

- Weber Henrik történelmi tárgyú grafikái a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében. FH 12, 1984. 93–108.

RÓZSA GYÖRGY

- Százéves a Történelmi Képcsarnok. FH 12, 1984. 173–183.
- Quelques dessins français à l'Albertina. Acta HAHung 30, 1984. 299–310.

NÉMETH GÁBOR

- Körtvélyesi István szikszói bíró és fia XVIII. századi naplója. BLÉ 1985. 747–794.
- Céhek és céhfiliációk a Hegyalján a 16–18. században. In: V. Kéz-
művesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1985. 217–224.

F. DÓZSA KATALIN

- A polgárosodás kezdeteinek hatása a viseletben. Férfi és női divat 1778 és 1814 között. FH 12, 1984. 27–91.

ROSONCZY ILDIKÓ

- Orosz forrás a szabadságharc végnapjairól. Rüdiger tábornok segéd-
tisztségének visszaemlékezése. HK 31, 1984/4. 761–787.

HÉRI VERA

- Az 1885-ös Általános Kiállítás érmei. FH 12, 1984. 109–122.

ACZÉL ESZTER

- A magyarországi szabadkőműves mozgalom tárgyi emlékei II.
Mesterlevelek. FH 11, 1983. 117–133.

TEMESVÁRY FERENC

- Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből, V. FH 12, 1984.
123–172.

BÁTHY GÉZA

- Restaurálásügy Ausztriában – egy tanulmányút tükrében. Múzeumi
Műtárgyvédelem 10, 1982. 363–370.

T. BRUDER KATALIN

- A régészeti tárgyak újrestaurálásáról. Múzeumi Műtárgyvédelem
11, 1983. 195–201.

II. Ismeretterjesztő és egyéb tematikájú írások

BIRÓ TIBORNÉ

- Consecratiós pénzek. Az Érem. 1984. 1–5.

DIENES ISTVÁN

- A sámánok társadalmi szerepe a nomád államokban. *In: Az őshazától a Kárpátokig.* Szerk.: Szombathy V. Bp., 1985. 375–387.

FODOR ISTVÁN

- Saecula Hungariae. Bp., 1985.
- Korai történelmünk új szintézise. *Életünk* 22, 1985/8. 741–752.
- Gondolatok őstörténetkutatásunk jelenéről. *Életünk* 22, 1985/2. 170–174.
- A honfoglalás – régészeti nézőpontból. *Forrás* 17, 1985/3. 66–70.
- The Gold of Nomadic Princes. (The Treasure of Nagyszentmiklós by Gyula László and István Rácz.) *The New Hungarian Quarterly* 97, 1985. 174–178.
- A Hazáért. Küzedelem és hazafiság a magyarországi művészetben. (896–1848) Kiállításvezető. Bp., 1985. 20–22.
- A jászágói emberalakos gyertyatartó. *Éét* 40, 1985/3. 95–96.

FODOR ISTVÁN – PÁLDY KRISZTINA

- A salzburgi muzeológiai szeminárium. *MK* 1984/1. 81–85.

GARAM ÉVA – KISS ATTILA – FODOR ISTVÁN

- Steppenvölker. Hunnen, Awaren, Magyaren. Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums, Budapest. Katalog der Stadtmuseums Linz. Nr. 42. 1985.

GARAM ÉVA

- Az avarok és egy ásatás hétköznapjai. *In: „Az Őshazától a Kárpátokig”.* Bp., 1984. 245–269.

F. GÁT ESZTER

- Két kiállítás egy utcában. *Muzsika.* 1985/6.
- Régi zene az Új világban. *Muzsika.* 1985/9.

GEDAI ISTVÁN

- Árpád-kori pénzek. *In: Az Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi.* Kiállítási katalógus. 1985.
- A magyar középkor pénzverése. Miskolc, 1984.

- A XI. századi pénzverés Esztergomban. Bankszemle 29, 1985. 62–66.
- Mittelalterlicher Geldverkehr im österreichisch-ungarischen Dunauraum. Linz. 1985.
- Megnyitó beszéd a Hermann Ottó Múzeum numizmatikai kiállításán. HOMÉ 22, 1984. 163.
- Numizmatikai kiállítás Miskolcon. MK, 1984/1. 110–113.
- Gondolatok nemzetről, nemzettudatról. . . Honismeret 13, 1985/10. 3–4.

HAIDER EDIT

- A „Libajáték”. Jegyzetek egy társasjáték születéséről. Forrás 1985/10. 24–27.

KOVÁCS TIBOR

- Jelentés a MNM 1983. évi tevékenységéről. FH 12, 1984. 185–214.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- Honfoglaló őseink szervasmarha kultusza. *In: Óshazától a Kárpátokig.* Bp., 1985. 360–375.
- Az Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi. Kiállítási katalógus. Bp., 1985.

H. KOLBA JUDIT

- A Jankovich gyűjtemény ötvöskincsei. *In: Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás.* Bp., 1985. 99–121.
- Elveszett és megkerült ötvösművek a Győri Püspöki Kincstárban. Művészet. 1985/11–12. 72–77.
- „Könyv és könyvtár a középkori Magyarországon” c. kiállítás katalógusában 23 tétel. Bp., 1985.
- Az Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi. Kiállítási katalógus. Bp., 1985.

KOREK JÓZSEF

- Emlékezés Jósa Andrásra. SzSzSz 20, 1985/1. 68–74.
- 70 éves Patay Pál. ArchÉrt 111, 1984/1. 94–95.
- Mágócsy-Dietz Kornélia. ArchÉrt 111, 1984/1. 92.
- Bálint Alajos. ArchÉrt 111, 1984/1. 92–93.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Hakaszok (jenyiszeji kirgizek) a magyarországi tatárjárásban. *ÉÉT* 40, 1985/8. 227–228.

PÁLÓCZI HORVÁTH ANDRÁS

- „Lakjanak földhöz rögzített házakban”. *ÉÉT* 40, 1985/27. 850–852.
- A kunok emléke Magyarországon. Kiállításvezető. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza. 1985.
- A kunok bejövetele és letelepedése. *Forrás* 17, 1985/9. 65–71.

RÓZSA GYÖRGY

- Batsányi vagy Kininger. Kortárs, 1985. 168.
- Barabás Miklós akvarelljei. *Magyar Hírlap*. 1985. ápr. 24.
- A Hazáért. Küzdelem és hazafiság a magyarországi művészetben (1896–1848) Bp., 1985. 23–38.
- Érsekújvár ostromának évfordulója. *Uj Tükör*, 1985. júl. 28. 17.

ROSONCZY ILDIKÓ

- A győző szemével. *História* 1985/2. 10–12.

SIMON PÉTER

- Kossuth Lajos rajzai. Bp., 1985. Szórólap.
- Négy évtized új szerzeményiből. Bp., 1985. Szórólap.
- A rajzoló Kossuth. *ÉÉT* 40, 1985. 24.

SOPRONI SÁNDOR

- Százhalombatta a rómaiak korában. Bp., 1985.
- A visegrádi sírkő lapidárium vezetője. Visegrád, 1985.
- Szentendre. Bp., 1985.

CS. SÓS ÁGNES

- Zalavár a középkorban. Zalaegerszeg, 1985.

TÓTH ENDRE

- Aquincumi ásatások. *New Hungarian Quarterly* 1985.
- Árpási ásatások. *New Hungarian Quarterly* 1985.

RÖVIDÍTÉSEK

AA: Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts

ActaArchHung: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

ActaHAHung: Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae

AnnHN: Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici

ArchÉrt: Archaeologiai Értesítő

BLÉ: Borsodi Levéltári Évkönyv

CIFU: Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum

CommArchHung: Communicationes Archaeologicae Hungariae

ÉÉT: Élet és Tudomány

FolArch: Folia Archaeologica

FH: Folia Historica

HOMÉ: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve

MFME: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

MittArchInst: Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

MK: Múzeumi Közlemények

MNTÉ: Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve

NK: Numizmatikai Közlöny

SA: Sovjetskaja Archeologija

VMMK: A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei

SzSzSz: Szabolcs-Szatmári Szemle

SZÁMUNK SZERZŐI

Németh Gábor, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Cennerné Wilhelmb Gizella, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Veres Lujza, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Körmöczi Katalin, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezető helyettese

Lengyel Beatrix, a Magyar Nemzeti Múzeum muzeológusa

Temesváry Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Korek József, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató helyettese

Kovács Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató helyettese

Műzsák Közművelődési Kiadó Budapest 1989

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató

Műszaki szerkesztő: Virágos Edit

Megjelent: 15,75 A/5 ív terjedelemben

11 152/87

Készült a Műzsák Közművelődési Kiadó nyomdájában

Felelős vezető: Horváth László

